

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

А.Л. РОЗМАРИНА

**ГРОШІ ТА КРЕДИТ У СИСТЕМІ
СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН**

Навчальний посібник

Рекомендовано Міністерством освіти і науки
України як навчальний посібник для студентів
Вищих навчальних закладів

**О д е с а
«ТЕС»-2004**

ПЕРЕДМОВА

Наука про гроші, кредит та банки є самостійною фундаментальною наукою, що має свій притаманний тільки їй предмет, вивчає специфічні види діяльності суспільства, має свою термінологію.

У межах цієї науки досліджується природа і необхідність грошей та кредиту, їх місце у системі економічних зв'язків, основні закономірності їх прояву.

В сучасних умовах істотно підвищується значення грошово-кредитного механізму, що є невід'ємною частиною ринкових відносин, а також важливішим інструментом реалізації державної економічної політики. Суттєвим чином змінюється кредитна система, запроваджуються нові методи кредитування та грошових розрахунків, розширюється мережа комерційних та спеціалізованих банківських закладів, підсилюється значення грошово-кредитного ринку.

Таким чином, гроші та кредит відіграють важливу роль у забезпеченні процесу розширеного відтворення. На їх використанні базується більшість економічних інструментів господарювання: ціноутворення, оплата праці, фінанси, податки, інвестиційна діяльність, розрахунково-платіжні відносини, страхування тощо. З урахуванням закономірностей функціонування грошей і кредиту формується економічна політика держави, відбувається ринкове регулювання всіх сфер економічного життя суспільства.

У зв'язку з цим висококваліфікованим економістам сьогодні не можливо обійтися без базових знань у галузі теорії та практики організації грошового обігу, кредитування, банківської справи.

Мета даного навчального посібника – розкрити зміст основних економічних категорій і понять в сфері грошей та кредиту, висвітлити їх місце у системі сучасних економічних відносин.

Посібник написаний згідно з типовою навчальною програмою дисципліни “Гроші та кредит”, яка включена в нормативну частину навчальних планів підготовки бакалаврів за напрямом “Менеджмент організацій”. В ньому також урахована специфіка підготовки фахівців за спеціалізацією “Менеджмент організації природоохоронної діяльності”.

Матеріал дисципліни “Гроші та кредит” органічно пов'язан з освоєнням таких професійно-орієнтованих курсів як “Фінанси”, “Облік та аудит”, “Фінансовий менеджмент”.

При вивченні дисципліни перед студентами стоять задачі засвоєння теоретичних знань та набуття практичних навичок в галузі організації сучасної

системи грошово-кредитних відносин, об'єктивних законів, принципів, форм та методів її розвитку та регулювання.

Тому в навчальному посібнику розглядаються питання сутності, функцій та ролі грошей в умовах ринкової економіки, проблеми формування грошової та кредитно-банківської систем України, особливості міжнародних валютних і кредитних відносин тощо.

Окремий розділ посібника присвячений такій важливій нині проблемі як удосконалення фінансово-кредитних методів регулювання природоохоронної діяльності, можливості створення екологічних банків.

У кінці кожного розділу посібника наводяться питання та завдання для самоконтролю, які носять пошуково-творчий характер, дозволяють перевірити міру засвоєння студентами одержаних знань і закріпити вивчений матеріал. Навчальний посібник може бути призначений для самостійної роботи студентів при вивченні дисципліни “Гроші та кредит”, а також окремих тем із дисциплін “Фінанси”, “Облік та аудит”, “Міжнародні економічні відносини”, “Економіка природокористування”.

Робота над посібником повинна поєднуватися з вивченням останніх нормативно-законодавчих документів з розглядаємих питань.

Розділ 1

Необхідність та сутність грошей

1.1. Еволюція форм вартості

Гроші – плід тривалого історичного процесу. Їх поява нероздільно пов'язана з обміном товарів. На ранній стадії розвитку обміну, коли він носив випадковий характер, існувала проста, або випадкова, форма вартості. При цій формі вартості одна річ обмінювалась на іншу. Наприклад, у жителів Нової Гвінеї волосяний браслет обмінювався на кам'яну сокиру, у ряді негритянських племен в обмін на козу давали сапку.

З виникненням першого великого суспільного розподілу труда обмін товарів став більш чи менш регулярним. Цієї стадії виробництва відповідала повна, чи розгорнута, форма вартості. При розгорнутій формі вартості один товар, що знаходився у відносній формі вартості, набував вираження своєї вартості у великій низці товарів-еквівалентів. Однак ця форма вартості була незручною, виникали різні складнощі товарообміну, що обумовило перехід до іншої форми вартості, яку назвали загальною. Коли функціонувала загальна форма вартості, усі товари знаходились у відносній формі вартості, а один товар виступав як їх еквівалент на даному ринку.

З виділенням із загальної маси товарів одного товару, який виконував роль загального еквіваленту, виникають гроші. Таким чином, *гроші* – це особливий товар, який монополює виконання роль загального еквіваленту та служить знаряддям стихійного обліку суспільного труда приватних товаровиробників.

Сучасний американський економіст П.Самуельсон характеризує гроші як “штучну соціальну умовність”. Можна дати визначення грошам як унікальному засобу обміну та стандартній одиниці, в який відображаються ціни товарів і послуг, а також взаємні зобов'язання і борги.

Із стародавніх часів роль грошей виконували благородні метали (золото та срібло) внаслідок їх природних властивостей (якісна однорідність, кількісна подільність, портативність, можливість тривалого зберігання). Спочатку гроші функціонували в обігу у виді зливків і тільки потім їх почали карбувати у вигляді монет.

Перший монетний двір був заснований у Стародавньому Римі при храмі богині Юнони-Порадниці Монети (“*moneo*” – радити). Звідси і термін “монета”.

У Київській Русі вже з десятого століття карбувалась і оберталась власна монета.

Паперові гроші вперше з'явилися у середньовіччі в Китаї. Про це згадує видатний мандрівник Марко Поло, який був у Пекіні в 1286 році.

Паперові гроші – це символи вартості, що змінюють повноцінні золоті монети в обігу.

Найбільш досконалим видом грошей є кредитні гроші, які виникли на основі розвитку кредитних відносин. В якості кредитних грошей можуть виступати векселя, чеки, банкноти, кредитні картки, електронні гроші.

1.2. Функції грошей

Сутність грошей виявляється через їх функції (рис.1.1).

Гроші виконують 5 функцій:

- 1) міри вартості;
- 2) засобу обігу;
- 3) засобу платежу;
- 4) засобу нагромадження;
- 5) світових грошей.

Гроші як міра вартості

Головне призначення грошей – бути загальним еквівалентом, мірою вартості всіх інших товарів. Цю функцію гроші виконують тільки тому, що самі мають вартість. За аналогією можна сказати: вагу того чи іншого предмета вимірюють за допомогою важелів тому, що вони самі мають вагу.

Функцію міри вартості можуть виконувати тільки повноцінні гроші, але у той же час в цій функції гроші можуть бути ідеальними, тобто такими, що уявляються в думці. Так, для того щоб оцінити вартість вівці чи сокири, треба в думці порівняти її з вартістю грошей.

Вартість товару, відбита в грошах, є його ціною, тобто *ціна – це грошовий вираз вартості*.

У самому характері функції грошей як міри вартості міститься можливість порушення еквівалентності між грошима та товарами. Вона відбивається в тому, що товаровиробник після закінчення виробництва товару уявно перетворює його у гроші. Проте фактично товар може й не знайти збуту.

Для порівняння цін в процесі розвитку мінових відносин почали встановлювати фіксовані масштаби цін, тобто ваговий вміст металу в грошовій одиниці. В сучасних умовах у зв'язку з відсутністю золотого вмісту в грошах офіційний масштаб цін замінено фактичним, який складається під впливом попиту й пропозиції в процесі ринкового обміну.

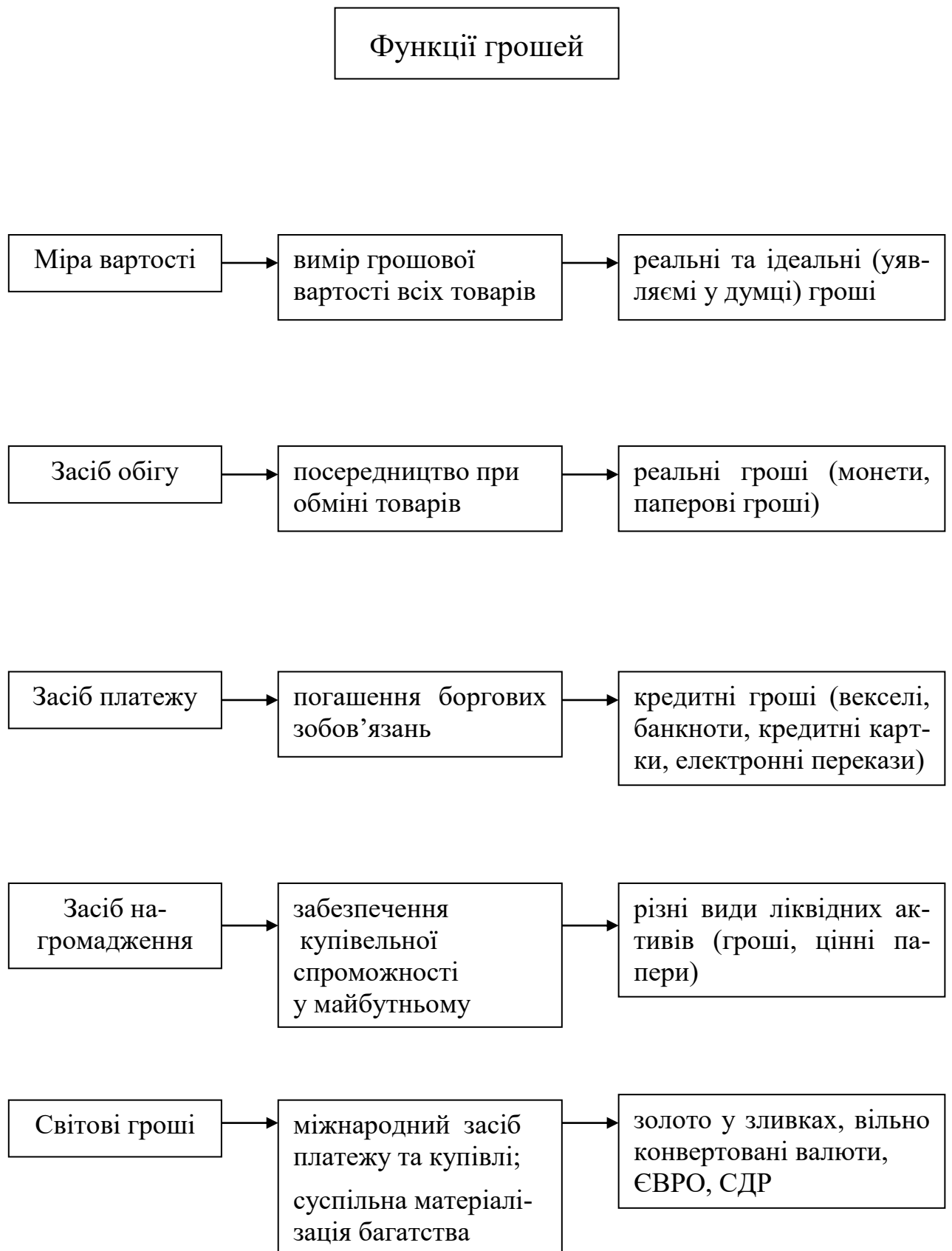

Рис. 1.1 Функції грошей

Гроші як засіб обігу

Коли гроші використовуються як засіб здійснення оплати за товари та послуги, тоді вони використовуються як засіб обігу. Ця функція грошей дозволяє уникнути бартерної форми торгівлі. Заміна бартера грошовим обміном відділяє акт продажу від акту купівлі.

Функцію засобу обігу виконують головним чином монети та паперові гроші. При цьому, для того, щоб бути посередником в обігу товарів, грошам зовсім необов'язково мати таку ж вартість, як і обмінюваний товар, тобто бути повноцінними. Бо коли гроші відіграють роль посередника, ні покупця, ні продавця товару не цікавлять гроші самі по собі. У обігу товарів гроші повинні тільки засвідчити відповідну ціну товару.

Гроші, що мають широке розповсюдження, надають їх володарю деяку загальну купівельну спроможність, яка є дуже важливою перевагою. Використання грошей дозволяє здійснити гнучкий вибір видів і кількості товарів, які купуються, вибір часу та місця здійснення купівлі, а також партнерів для угоди.

Гроші як засіб платежу

Товари не завжди можуть продаватися за готівку за наступними причинами: по-перше, технологія виготовлення товарів різна (одні потребують багато часу, інші створюються швидко). По-друге, виробництво багатьох товарів, наприклад сільськогосподарських, носить сезонний характер. Тому можливі випадки розбіжності часу виготовлення і продажу товарів. За цими причинами купівля-продаж товарів здійснюється в кредит, тобто з відстрочкою платежу. У цьому випадку гроші не виступають в якості знаряддя обігу. Тут знаряддям обігу є боргове зобов'язання. Коли закінчується термін кредиту, покупець сплачує за нього суму грошей, що вказана у борговому зобов'язанні. Ця сума грошей виконує функцію засобу платежу.

Функцію засобу платежу гроші виконують також при виплаті заробітної платні, при сплаті податків, орендних платежів та ін.

Гроші як засіб нагромадження

Оскільки гроші найбільш ліквідні кошти, тобто такі, які простіше всього витратити, вони є дуже зручною формою нагромадження.

Проте, особливість грошей як засобу нагромадження полягає у тому, що якщо вони осідають у валізах, то перетворюються з дійсних грошей у паперові символи. Таким чином, гроші повинні нагромаджуватися в процесі постійного обігу.

Нагромадженню капіталу сприяє розширення і концентрація банківської справи, емісія цінних паперів (акцій, облігацій та ін.), купівля нерухомого майна, коштовностей, творів мистецтва.

Функція світових грошей

Цю функцію гроші виконують, коли беруть участь в обслуговуванні міжнародних економічних і політичних відносин, зовнішньоторговельних зв'язках. Світові гроші служать:

- 1) загальним платіжним засобом при розрахунках по платіжному балансу;
- 2) загальним купівельним засобом при купівлі товарів за кордоном (наприклад, при неврожаї – купівля зерна, цукру та ін.);
- 3) матеріалізацією суспільного багатства та резервним засобом держави.

В сучасних умовах функцію світових грошей виконують вільно конвертовані валюти (долар США, фунт стерлінгів та ін.), а також міжнародні рахункові грошові одиниці – СДР, ЄВРО.

1.3. Вимірювання грошової маси

Грошова маса – сукупність всіх грошей як засобів обігу та платежу, що знаходяться в економічному обороті на певну дату чи в середньому за певний період.

Зміна грошової маси, що знаходиться в обігу, може суттєво впливати на випуск продукції, рівень цін, зайнятість та інші показники.

З метою аналізу кількісних змін грошового обігу можна використовувати різні показники – *грошові агрегати*, тобто такі групування ліквідних активів, що можуть виконувати роль альтернативних вимірювачів грошової маси.

Ліквідними вважаються такі активи, які можуть бути використані як засіб платежу чи легко перетворюватися в засіб платежу та мають фіксовану номінальну вартість.

Активи – майно, що має грошову вартість та належить юридичній чи фізичній особі.

Застосовуються наступні основні грошові агрегати:

- *агрегат M0* – містить готівку в обігу (гроші поза банками);
- *агрегат M1* – включає агрегат M0 та кошти на поточних банківських рахунках, які можуть бути використані для платежів без будь-яких затримань;
- *агрегат M2* – складається з агрегату M1 плюс строкові та ощадні внески в комерційних банках;
- *агрегат M3* – містить агрегат M2 плюс депозитні сертифікати (грошові внески з великими номіналами).

В різних країнах в склад грошових агрегатів можуть входити різні компоненти (активи) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика компонентів грошової маси в Україні та США

Україна	США
---------	-----

1. Гроші поза банком. 2. Кошти на рахунках та поточних депозитах. 3. M1 (1 + 2). 4. Строкові депозити та валютні заощадження. 5. M2 (3 + 4). 6. Кошти клієнтів за трастовими операціям банків. 7. M3 (5 + 6).	1. Готівка. 2. Дорожні чеки. 3. Депозити на вимогу. 4. Інші депозити з можливістю випускати під них чеки. 5. M1 (1 + 2 + 3 + 4). 6. Угода про продаж цінних паперів і євродоларів з викупом за обумовленою ціною на наступний день. 7. Взаємні фонди грошового ринку (брокерсько-ділерські). 8. Депозитні рахунки грошового ринку. 9. Ощадні депозити. 10. Дрібні термінові депозити. 11. M2 (5 + 6 + 7 + 8 + 9 + 10). 12. Взаємні фонди грошового ринку (тільки інвестиційні). 13. Великі термінові депозити. 14. Угоди про продаж цінних паперів з наступним їх викупом в строк за обумовленою ціною. 15. Євродолари на строк. 16. M3 (11 + 12 + 13 + 14 + 15). 17. Ощадні облігації. 18. Короткотермінові векселя казначейства. 19. Банківські акцепти. 20. Комерційні векселя. 21. M3 в сумі з іншими ліквідними активами.
---	--

Розглянемо більш детально деякі з перелічених складових.

Строкові депозити – внески, що приносять відсотки в депозитних інститутах, кошти з яких можуть бути вилучені без штрафу тільки після закінчення встановленого в угоді періоду.

Депозити на вимогу – внески, що не приносять відсотків, власники яких мають права на користування чеками та електронними переказами.

Євродолари – доларові фонди, що знаходяться на балансах депозитних інститутів поза межами США.

Взаємні фонди грошового ринку – незалежні фінансові посередники, які продають паї населенню і використовують одержані гроші для купівлі короткострокових цінних паперів за фіксованим відсотком.

Ощадні внески – внески, що приносять відсотки в депозитних інститутах, кошти з яких можуть бути вилучені без штрафу у будь-який момент; ці внески не дають їх власникам прав на використання чеків.

Банківський акцепт – згода банку на оплату платіжних документів, форма гарантії їх оплати; оформлюються у вигляді відповідного надпису банка-акцептанта.

Таким чином, відмінність грошових агрегатів США від ліквідних коштів в Україні полягає у наступному:

- 1) у США в грошовому агрегаті М1 переважають безготівкові чекові внески, які в Україні практично відсутні;
- 2) у США значно вища частка фінансових ресурсів, що передають банкам на збереження;
- 3) багато ліквідних коштів у США беруть участь в операціях на грошовому ринку.

Національний банк України визначає структуру грошової маси в обігу України агрегатним методом починаючи з 1993 р. Чим нижча частка М0 в загальній грошовій масі, тим більш розвинутою та ефективною вважається національна грошова система.

За допомогою грошових агрегатів можна визначати швидкість обігу грошей:

$$O = H:M2,$$

де O – швидкість обігу грошей, обороти;

H – річний обсяг ВВП, грн.;

$M2$ – грошовий агрегат, грн.

Швидкість обігу безготівкових грошей (тобто грошей на поточних рахунках) визначається за формулою:

$$O1 = (M1-M0):M2,$$

де $O1$ – швидкість обігу безготівкових грошей, обороти;

$M1, M2, M3$ – грошові агрегати, грн.

Швидкість обігу грошей в США у середині 90-х років дорівнювала приблизно 6-7 оборотам за рік. В Україні цей показник становить 4-5 оборотів за рік, однак в деякі періоди він збільшується.

Прискорення обігу грошей залежить від багатьох чинників, в тому числі: темпів економічного зросту країни, інфляційних процесів, оперативності роботи кредитно-банківських установ, підвищення доходів населення тощо.

1.4. Грошовий ринок та роль грошей у ринковій економіці

Об'єктом купівлі-продажу на ринку грошей є тимчасово вільні грошові кошти.

Основною функцією грошового ринку є збалансованість попиту та пропозиції грошей та формування ринкового рівня відсотку як ціни грошей. Попит на гроші – це економічний агрегат, рівний реальному обсягу національного виробництва, який готові купити користувачі при будь-якому

можливого рівні цін. Пропозиція грошей – бажання економічних суб'єктів позичити певну частину своїх активів заради отримання прибутків.

Рівновага на ринку грошей означає рівність кількості грошей, які підприємці хочуть придбати, кількості грошей, що пропонуються на ринку з урахуванням поточної грошово-кредитної політики держави.

Визнання грошей лише однією з форм багатства дає ключ до розуміння сучасної теорії попиту на гроші. Економісти використовують поняття портфелю для означення сукупності активів окремої особи чи фірми. Питання попиту на гроші, виходячи з цього, можна трансформувати наступним чином: яку частину власних портфелів люди бажають зберегти у ліквідній формі, а не у інших видах активів, таких як: акції, облігації, нерухоме майно, виробниче обладнання, споживчі товари тривалого вжитку та ін.

На формування попиту на гроші впливають такі фактори: реальний національний доход, рівень цін, реальна норма відсотку на альтернативні грошам активи, припущені темпи інфляції.

Так, за умови зросту реального національного доходу, попит на гроші збільшується, оскільки наявність більш високих реальних доходів означає великий об'єм угод, отже, викликає додатковий попит на гроші для забезпечення цих операцій.

Розмір попиту на гроші залежить від абсолютного рівня цін. За інших рівних умов більш високий рівень цін вимагає більше грошей, тому що покупцям буде потрібно більше грошей, щоб купити необхідну кількість виготовленої продукції.

Між відсотковою ставкою і кількістю грошей, які люди бажають мати у якості активів, існує обернена залежність. Тобто, чим вище реальна норма відсотку, тим нижче величина попиту на гроші. Наприклад, якщо депозитні сертифікати забезпечені реальною нормою в 5% річних, приватна особа чи фірма, які мають у наявності готівку у розмірі 1000 доларів, володіють і їх альтернативною вартістю у розмірі 50 доларів на рік, яка еквівалентна задоволенню від переваг ліквідності їх портфелю.

Чим вище темпи інфляції, тим швидше зростають ціни неліквідних активів (запасів товарів, нерухомості та ін.), що означає зменшення попиту на гроші.

За умов ринкової економіки головним чином використовуються кредитні гроші: банкноти, чеки, векселі, електронні гроші.

Електронні гроші – це умовна назва грошей, які використовуються їх власниками на основі електронної системи банківських послуг.

Першим кроком на шляху до електронного грошового обігу в Україні стало впровадження в 1994 р. системи електронних міжбанківських платежів (СЕП) та системи типу “клієнт-банк”. Зниження на 20-25% потреби в готівці за рахунок введення пластикових карток може дати щорічну економію коштів для державного бюджету в розмірі 60-100 млн. дол. США.

За даними Української міжбанківської асоціації European International у період з 1998 по 2000 рр. вітчизняні банки емітували більш ніж 312 тис. платіжних карток міжнародних платіжних систем Visa International, European

International, при цьому 80 % платіжних карток були емітовані під проекти для сплати заробітної платні.

Картки внутрішніх платіжних систем в останні роки також набули досить широкого розповсюдження. Національний банк України розробив Положення “Про порядок емісії платіжних карток і здійснення операцій з їх застосуванням”, яке було затверджено постановою Правління НБУ від 24.09.1999 р. № 479. Це Положення встановлює загальні принципи функціонування карткового ринку та надає можливість координувати діяльність учасників різних платіжних систем на єдиних умовах. У відповідності з нормами цього Положення на території України дозволяється використання платіжних карток, емітованих банками, що є членами як внутрішніх, так і міжнародних платіжних систем.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначте основні етапи походження грошей на прикладі еволюції форм вартості.
2. Проаналізуйте функції грошей в сучасних умовах.
3. Визначте призначення та структуру грошових агрегатів. Здійсніть порівняльну характеристику структури грошових агрегатів в Україні та США.
4. Визначте, які фактори впливають на попит та пропозицію грошей. Яким чином досягається рівновага на грошовому ринку?
5. Охарактеризуйте роль грошей в сучасній економіці. Чому економічну систему, де всі угоди здійснюються за допомогою електронних переказів, у буквальному розумінні, неможливо назвати “економікою без грошей”?
6. Розташуйте слідуєчи активи за зростанням рівня їх ліквідності: 1) звичайні акції компанії “Дженерал моторс”; 2) паперові готівкові гроші; 3) внески до запитання; 4) короткострокові державні цінні папери (облігації); 5) приватний дім.
7. Зв’язок між ставкою відсотку та величиною попиту на гроші виражається функцією $i = 300 - 1,5M$, де i – ставка відсотку, M – кількість грошей в обігу. Побудуйте графік цієї функції. Визначте рівноважну ставку відсотку, якщо пропозиція грошей становить: а) 50 млн. грн.; б) 100 млн. грн.; в) 150 млн. грн.

Розділ 2

Грошова система та інфляція

2.1. Типи грошових систем

Грошова система – це форма організації грошового обігу в державі. Як елемент господарського механізму держави грошова система відображає властиву йому сукупність економічних відносин.

Історично системи металевого обігу реалізовувалися у формі *біметалізму* та *монометалізму*. При *біметалізмі* роль загального еквіваленту законодавчо закріплювалася за двома металами, – як правило, золотом і сріблом. Відповідно до принципів регулювання співвідношення між золотими і срібними монетами виділялися три різновиди біметалізму:

- 1) система паралельної валюти, за якою вказане співвідношення встановлювалося стихійно на ринковій основі;
- 2) система подвійної валюти, коли таке співвідношення визначалося державою;
- 3) система “кульгаючої” валюти, за якою один з видів монет карбувався в закритому порядку.

Монометалізм – це грошова система, за якою тільки один вид металу виконував роль грошей.

Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм. Його найпоширенішою формою виступав золотий стандарт. Він передбачав безпосередній обіг золотих монет, а також вільний обмін грошових знаків (банкнот) на золото. Золотомонетний стандарт існував у більшості розвинутих країн до Першої світової війни. У післявоєнний період він зберігався (до 1933 р.) лише у США.

Після Першої світової війни в окремих країнах був введений золотозливковий стандарт, за яким монети в обіг не випускалися, але забезпечувався обмін банкнот на стандартні золоті зливки. Деякі країни ввели систему золотодевізного стандарту, за яким національні грошові одиниці обмінювалися на іноземну валюту (девізу), розмінну на золото.

У період світової економічної кризи 1929-1933 рр. були ліквідовані всі системи золотого монометалізму. Це означало перехід до регульованих грошових систем, які поділяються на системи паперово-грошового обігу та кредитного обігу.

2.2. Сучасні грошові системи

Сучасні грошові системи включають наступні основні елементи:

1. *Грошова одиниця* – міра грошей, прийнята у державі за одиницю, яка служить для порівняння та вираження цін всіх товарів. Грошова одиниця, звичайно, поділяється на більш маленькі пропорційні частки. У більшості країн встановлено десяткову систему поділу – 1:10:100 (1 гривня дорівнює 100 копійкам, 1 долар США дорівнює 100 центам).

2. *Масштаб цін* – ваговий вміст металу в грошовій одиниці. В умовах золотого стандарту визначався державою як ваговий вміст золота у грошовій одиниці. З переходом до нерозмінних грошових знаків масштаб цін визначається під впливом попиту та пропозиції, служить для порівняння вартості товарів за допомогою ціни. Держава може змінити існуючий масштаб цін шляхом деномінації грошей.
3. *Види грошових знаків, які є законним платіжним засобом* – банківські білети (банкноти), казначейські білети і розмінна монета.

В сучасних умовах основним видом грошових знаків є банківські білети, які випускаються до обігу центральними емісійними банками.

Здійснюючи кредитну емісію, центральні банки збільшують грошову масу у вигляді приросту залишків коштів на рахунках у комерційних банках. У подальшому ці кошти можуть трансформуватися в готівку. Погашення кредиту обумовлює зворотній приток грошових знаків з обігу. Якщо забезпечується повернення кредиту, то банківські білети, які є кредитними грошима, можуть виконувати роль повноцінних грошей. Несвоєчасне повернення кредитів і “безповоротне” кредитування призводить до знецінення банківських білетів.

Казначейські білети випускає державне казначейство (спеціальний орган Міністерства фінансів) для покриття бюджетних витрат. Випускаються переважно у малих купюрах. З припиненням розміну грошових знаків на золото зникли економічні відмінності між банківськими і казначейськими білетами, і більшість країн світу випускає тільки банкноти. При створенні власної грошової системи Україна відмовилася від випуску казначейських білетів.

Розмінна монета – зливоч металу, який має законодавчо встановлену вагу, форму, склад метала, певні зображення й надписи, включаючи номінал вартості. Випускається для зручності обслуговування роздрібного обігу, коли необхідно здійснювати платежі у дрібних частках грошової одиниці.

4. *Порядок готівкової та безготівкової емісії і обігу грошових знаків.* Встановлюється центральними банками, регулюється внутрішнім законодавством країни.
5. *Регламентация безготівкового грошового обігу.* Центральні банки затверджують зразки платіжних документів, які використовуються для безготівкових розрахунків: платіжних доручень, векселів, чеків та ін.
6. *Валютний курс* – співвідношення між грошовими одиницями різних країн, що використовується для їх обміну при здійсненні валютних та інших економічних операцій.
7. *Державний апарат, який здійснює регулювання грошового обігу та контроль за ним* – Центральний (Національний) банк країни.

2.3. Сутність та типи інфляції

Термін “інфляція” (від лат. “inflato”) у буквальному перекладі значить роздування. Дійсно, фінансування державних витрат (наприклад, за часи воєн, революцій та інших екстремальних ситуацій) завдяки паперово-грошовій емісії призводило до “роздування” грошового обігу та знецінювання паперових грошей.

Інфляція як економічне явище характеризує якісний стан грошового обігу в умовах, коли перестає діяти механізм автоматичного забезпечення сталості грошей.

Інфляція – це знецінення нерозмінних на золото грошей внаслідок надмірного випуску і переповнення ними каналів обігу. Зовні вона виявляється у зниженні купівельної спроможності грошової одиниці у всіх її формах – зростанні товарних цін, поглибленні товарного дефіциту, падінні валютного курсу тощо.

Однією із закономірностей інфляції є поступове зростання темпів знецінення грошей. За цим критерієм виділяється декілька стадій інфляції:

- *повзуча*, коли темпи знецінення грошей не перевищують 5-10% на рік;
- *галопуюча*, коли темпи знецінення грошей досягають 10-100%;
- *гіперінфляція*, коли темпи знецінення грошей перевищують 100% за рік.

За впливом на ринок у світовій економічній науці розрізняють інфляцію попиту та інфляцію пропозиції.

Інфляція попиту виникає тоді, коли попит на товари перевищує їх пропонування. Виробництво та сфера послуг не забезпечують зростаючих потреб у товарах та послугах. Створюється надлишковий попит, який автоматично веде до зростання цін. Образно кажучи, “надто багато грошей полює за надто малою кількістю товарів”.

Інфляція пропозиції пов’язана зі збільшенням витрат виробництва. В свою чергу, це прямий наслідок підвищення заробітної плати, цін на сировину та енергію. А зростання витрат виробництва неминує веде до зростання цін.

Інфляція може бути “відкритою” і “придушеною”. Відкрита інфляція є типовою для економіки з вільним ціноутворенням. При ній відбувається постійне зростання цін на товари та послуги. Придушена інфляція існує тоді, коли держава регулює ціни. Проявляється вона у товарному дефіциті, погіршенні якості продукції, розвитку “тіньової економіки”.

Інфляція вимірюється за допомогою індексу цін, який визначає загальний рівень цін по відношенню до базового періоду.

Темп інфляції для даного року можна визначити як відношення різниці індексів цін поточного та минулого років до індексу минулого року, помноженому на 100%.

Наприклад, в 2000 році індекс цін на споживчі товари дорівнював 110, а в 2001 році – 120, таким чином, темп інфляції для 2001 року дорівнює:

$$Ti = [(120-110):110] \cdot 100 = 1000:110 = 100:11 \approx 9,1\%$$

2.4. Антиінфляційна політика

У відповідь на взаємодію факторів інфляції попиту та інфляції пропозиції були вироблені два основні напрямки антиінфляційної політики – дефляційна політика (чи регулювання попиту) і політика доходів.

Дефляційна політика – це методи обмеження грошового попиту через грошово-кредитний та податковий механізм шляхом зниження державних витрат, підвищення відсоткової ставки на кредит, підсилення податкового пресу, обмеження грошової маси та ін.

Дефляційна політика при послідовному та стислому її проведенні може дати бажаний антиінфляційний ефект. Проте, її реалізація пов'язана з великими труднощами, оскільки підсилюється соціальне напруження в суспільстві, виникає погроза економічної кризи, банкрутство підприємств, скорочення зайнятості.

Політика доходів передбачає паралельний контроль над цінами і заробітною платою шляхом їх заморожування чи встановлення меж їх зростання.

Ця політика широко використовувалася у колишньому СРСР. В країнах Заходу далеко не всі уряди наслідувалися її використовувати через можливість негативних соціальних наслідків. Крім цього, заморожування цін – це пряме втручання в приватне підприємництво і сферу ринку. Негативний наслідок політики доходів також виражається в появі товарного дефіциту.

Найбільш ефективним варіантом антиінфляційної політики у більшості країн Заходу є конкурентне стимулювання виробництва, яке включає заходи з проведення антимонопольної політики, скорочення державної підтримки малорентабельних підприємств та галузей, введення гнучкої податкової політики, яка стимулює підприємницьку активність і збільшення грошових заощаджень населення. В результаті проведення такої політики країни Заходу у другій половині 1980-х років змогли подолати галопуючу інфляцію і ввести її у межі повзучої.

2.5. Грошові реформи

Поряд із здійсненням антиінфляційної політики для стабілізації грошового обігу в державі проводяться грошові реформи.

Грошова реформа – повне або часткове перетворення грошової системи, яке проводить держава з метою упорядкування та поліпшення механізму регулювання грошового обігу.

Існує декілька видів грошових реформ в залежності від цілей їх проведення:

- 1) створення нової грошової системи;
- 2) часткова зміна грошової системи;
- 3) проведення спеціальних стабілізаційних заходів з метою стримування інфляції чи подолання її наслідків.

Нерідко грошовій реформі передують *деномінація* грошових знаків, тобто обмін усіх старих знаків на нові в певній пропорції з одночасним пере-

рахуванням у цій пропорції всіх грошових показників: цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості фондів тощо.

Крім підготовки економічних і організаційних передумов грошової реформи, важливе значення для її успіху має правильний вибір методу стабілізації валюти в процесі реформ. Світовий досвід грошових реформ знає три методи стабілізації валют: нуліфікацію, ревальвацію, девальвацію.

Нуліфікація – оголошення державою знецінених паперових грошових знаків недійсними. Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли стає недоцільним будь-який їх обмін на нові гроші.

Девальвація – офіційне зниження курсу національних грошей щодо іноземних валют або до міжнародних розрахункових одиниць.

Ревальвація – це офіційне підвищення державою валютного курсу національної валюти країни по відношенню до валют інших країн. По суті та механізму впливу на національну економіку протилежна девальвації.

Після розпаду СРСР Україна стала на шлях створення власної грошової системи, першим кроком до цього було введення купонів багаторазового використання. В 1996 р. в Україні відбулася грошова реформа, внаслідок якої була введена національна грошова одиниця “гривня”, еквівалентна 100000 попередніх купоно-карбованців.

Внаслідок деномінації сталися великі позитивні зміни в галузі грошового обігу та стабілізації грошової системи України. Так, значно зменшилися темпи зростання монетарної маси, істотно знизилися темпи інфляції, стабілізувався валютний курс, збільшилася довіра до національної грошової одиниці. Якщо у 1993 р. індекс споживчих цін становив 7597,2%, у 1994 р. – 401,1%, у 1995 р. – 181,6%, то у 1996 р. він значно знизився – до 39,7%, а у 1997 р. дорівнював вже 10,1%. І хоча у наступні роки відбулося деяке зростання індексу споживчих цін (до 28,2% у 2000 р.), воно не порівняне з тими показниками, які спостерігалися до проведення грошової реформи.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте сучасну грошову систему України та її основні елементи.
2. Проаналізуйте сутність та форми прояву інфляції. Чим відрізняється інфляція попиту від інфляції пропозиції?
3. Розкрийте основні напрями антиінфляційної політики в сучасних умовах. Визначте види та методи проведення грошових реформ.
4. Проаналізуйте, як інфляційні процеси впливають на користь грошей як міри вартості та засобу нагромадження.
5. Поясніть, як може одночасно підвищуватися ваш номінальний прибуток та понижуватися ваш реальний прибуток.
6. Визначте рівень інфляції в цьому році, якщо індекс цін в минулому році був 110, а в цьому році – 250. До якого виду можна віднести даний вид інфляції і які треба проводити заходи з метою зменшення інфляції?

Розділ 3 Грошовий обіг

3.1. Поняття грошового обігу

Грошовий обіг – рух грошей в готівковій та безготівковій формах, який обслуговує кругообіг товарів і послуг в процесі розширеного відтворення. За теперішнього часу гроші надходять до обігу через механізм банківського кредитування економічних суб'єктів.

Обслуговуючи різноманітні акти купівлі-продажу товарів та інші платежі, гроші постійно віддаляються від того місця, де вони вступили до сфери обігу, переходять від одного економічного суб'єкта до іншого.

Вилучаються з обігу гроші при погашенні банківських позик. Тому політика розширення чи звуження банківського кредитування безпосередньо впливає на масу грошей у обігу, на стан грошового процесу.

Грошовий обіг – це процес, який має відбуватися неупинно. Перебої у грошовому обігу обов'язково тягнуть за собою перебої в реалізації валового національного продукту і деформацію всього процесу відтворення.

Грошовий обіг охоплює дві сфери: готівкову та безготівкову.

Готівковий обіг – сукупність платежів готівкою. Він обслуговується банкнотами, розмінною монетою, казначейськими білетами. До готівкових розрахунків відносяться виплати заробітної плати, стипендій, пенсій, грошової допомоги та ін. Готівкові розрахунки виникають також в процесі купівлі-продажу товарів, оплати послуг. Готівка видається з рахунків підприємств за допомогою чеків, на зворотній стороні яких вказано цільове призначення одержуваних грошей.

Безготівковий обіг – частина грошового обігу, у якому рух грошей здійснюється шляхом перерахування коштів через рахунки в кредитних установах або шляхом заліку взаємних вимог, тобто без участі готівки. Більша частина грошового обігу здійснюється в безготівковій формі. Безготівкові розрахунки сприяють прискоренню обігу товарів та грошових коштів, скорочують витрати виробництва, пов'язані з веденням касових та розрахункових операцій, транспортуванням і охороною грошових знаків, а також забезпечують тісний зв'язок підприємств з банками і грошовим ринком в цілому.

До основних потоків безготівкових розрахунків з населенням відносяться: перерахування (за дорученням громадян) на внески в банках заробітної плати, пенсій, гонорарів; переказ грошових сум з внесків громадян на рахунки відповідних організацій у вигляді оплати за товари чи послуги тощо. Для зручності при розрахунках з населенням використовуються чекові книжки, кредитні та дебетові картки, електронні перекази.

Між обігом готівки і безготівковими розрахунками існує тісний взаємозв'язок, оскільки гроші постійно переходять з однієї сфери обігу в іншу, змінюючи форму готівкових грошей на депозит у банку та навпаки.

Безготівковий платіжний оборот невіддільний від обігу готівки і утворює разом з ним єдиний грошовий оборот країни.

3.2. Закон грошового обігу

Грошовий обіг не є простим повторенням обігу товарів, він підпорядковується власним специфічним законам. Сутність обігу полягає в тому, що для даного періоду часу для обігу необхідна тільки певна, об'єктивно обумовлена маса купівельних та платіжних коштів. Суть цього закону може бути виражена рівнянням:

$$K_{\phi} = K_n,$$

де K_{ϕ} – фактична маса грошей в обігу;

K_n – об'єктивно необхідна для обігу маса грошей.

Якщо $K_{\phi} > K_n$ – значить, в обігу з'явилися зайві гроші, і відповідно, якщо $K_{\phi} < K_n$ – їх бракує.

Кількість грошей, у середньому необхідних для обігу протягом певного часу, (K_n), прямо пропорційна масі товарів й рівню їх цін і обернено пропорційна середній швидкості обігу грошової одиниці. Цю залежність можна виразити формулою:

$$K_n = \frac{CT}{O},$$

де CT – сума цін товарів, що реалізують за певний період;

O – середня кількість оборотів грошової одиниці за цей же період.

Але не всі товари оплачують одразу. Частина товарів продається у кредит, і для їх реалізації гроші у поточний момент не потрібні, що відповідно зменшує величину K_n . Гроші забезпечують також погашення різних боргових зобов'язань, насамперед купівлі товарів у кредит, виконуючи функцію платіжного засобу. Для цього в обігу необхідна достатня маса грошей, яка перевищує ту, що обслуговує реалізацію товарів та послуг. Проте не всі боргові зобов'язання погашаються реальними грошима. Якщо вони мають зустрічний характер, то можуть взаємно погашатися без участі реальних грошей.

Якщо враховувати усі ці додаткові фактори, що діють на грошову масу, то величину K_n можна виразити наступним чином:

$$K_n = \frac{\sum CT - \sum K + \sum П - \sum ВП}{O},$$

де $\sum K$ – сума продажу товарів та послуг у кредит;

$\sum П$ – загальна сума платежів, строк оплати яких настав;

$\sum ВП$ – сума платежів, які погашаються шляхом взаємного заліку боргів.

Величина K_n як об'єктивний центр, у межах якого змінюється K_{ϕ} , у всіх економічних системах і при різних формах грошей визначається одними й тими ж факторами, що надають закону грошового обігу загальне значення.

Проте, із зміною економічних умов і форм грошей в механізмі дії закону виникають певні особливості.

При металевому обігу вирівнювання K_{ϕ} до K_n забезпечувалося автоматично за допомогою грошей в функції скарбниці: якщо потреба у грошах скорочувалася, то зайві гроші (золота монета) уходили з обігу до скарбниці, якщо збільшувалася – відбувалося надходження грошей в обіг із скарбниці. Отже, кількість грошей в обігу завжди підтримувалась на необхідному рівні.

Зі скасуванням золотого стандарту автоматичний механізм вирівнювання K_{ϕ} до K_n отримав значну деформацію. Величина K_{ϕ} набуває тенденцію попереджувального росту у зрівнянні з K_n , тому, що випуск грошових знаків приносить значний дохід емітенту, хто б ним не був – державна казна, центральні чи комерційні банки. За цих умов додержання закону грошового обігу стає можливим тільки внаслідок зовнішнього впливу на обіг грошей. Проте, характер та механізм такого впливу відмінюються залежно від характеру грошових знаків – паперові вони чи кредитні.

Якщо сферу обігу обслуговують паперові гроші, то порушення закону ($K_{\phi} > K_n$) стає хронічним, тому, що держава випускає їх відповідно до власних потреб, а ні в залежності від потреб обігу, які визначають величину K_n .

При обслуговуванні обігу кредитними грошима розширюються можливості для вирівнювання K_{ϕ} до K_n (при збереженні сталості грошей). Вони обумовлені тим, що механізм емісії цих грошей містить у собі умови їх повернення при погашенні позик.

Якщо випуск грошей у країні для покриття бюджетних витрат прямо не використовується, а відбувається на кредитній основі, то вимоги закону K_n можуть бути забезпечені через кредитний механізм.

3.3. Кейнсіанська і монетаристська моделі грошового обігу

У сучасній західній економічній літературі виділяються дві основні теорії в поглядах на значення грошей та грошового обігу в економіці – кейнсіанство і монетаризм.

Джон Мейнард Кейнс (1883-1946 рр.), засновник кейнсіанської теорії, розглядав швидкість обігу грошей як перемінну величину, яка змінюється разом із змінами доходів, нормами відсотку та іншими параметрами економіки.

Кейнс розглядав вплив норми відсотку на інвестиційну політику як важіль, за допомогою якого умови грошового обігу впливають на випуск продукції і зайнятість в економіці в цілому.

Кейнсіанці вважають грошово-кредитну політику другорядним засобом стабілізації економіки у порівнянні з бюджетно-податковою.

Згідно монетаристській теорії кількість грошей в обігу є визначальним фактором формування цін, доходів і зайнятості.

Кейнсіанська теорія віддає перевагу сукупним витратам та їх компонентам.

Основне кейнсіанське рівняння має наступний вигляд:

$$C + I + X + G = \text{ЧНП} ,$$

де **C** – споживання;

I – інвестиції;

X – експорт;

G – державні закупки;

ЧНП – чистий національний продукт.

З цього рівняння випливає, що сукупний обсяг витрат дорівнює загальній вартості проданих товарів та послуг. У стані рівноваги $C + I + X + G$ (сукупні витрати) дорівнюють ЧНП (обсяг виробництва в країні).

Основне рівняння монетаризму зветься рівнянням обміну:

$$MV = PQ ,$$

де **M** – кількість грошей, що знаходяться в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Q – фізичний обсяг вироблених товарів та послуг.

Кейнсіанське рівняння, не зважаючи на уявну різницю, можна “перекласти” на монетаристську мову. Згідно монетаризму, загальні витрати – це ніщо інше, як пропозиція грошей, помножена на швидкість їх обігу. Тобто MV є монетаристським еквівалентом $C + I + X + G$. А якщо MV є загальною сумою витрат на готові товари за рік, вона повинна дорівнювати номінальному ЧНП. Номінальний ЧНП в свою чергу є сумою фізичного обсягу виробництва товарів та послуг (Q), помноженого на відповідні їм ціни (P). Тобто $\text{ЧНП} = PQ$.

Таким чином, кейнсіанське рівняння

$$C + I + X + G = \text{ЧНП}$$

в номінальному виразі можна замінити на монетаристське рівняння обміну

$$MV = PQ$$

Проте, слід зауважити, що між лівою стороною кейнсіанського рівняння $C + I + X + G$ і лівою стороною рівняння обміну MV існує різниця, тому що перша показує заплановані витрати, а друга відбиває дійсні.

Але в цілому ці два підходи є двома поглядами на одне й теж саме.

3.4. Сучасні теорії грошей

Сьогодні існує кейнсіансько-неокласичний синтез як самостійна модель, що поєднує у собі елементи кейнсіанського підходу до монетаристської теорії грошей. Цей синтез базується не тільки на кейнсіанських і монетаристських підходах у їх звичайних формах, але й на інших сучасних теоріях, таких як: неокласичні економічні моделі, засновані на теорії раціональних очікувань, а також моделі “економіки пропозиції”.

Згідно теорії раціональних очікувань фірми й населення формують власні очікування про розвиток економічної системи, засновуючись не тільки

на попередніх подіях, але також враховуючи можливі зміни майбутньої економічної політики та ймовірні її наслідки. Згідно одному з висновків цієї теорії (гіпотезі супернейтральності грошей), будь-які заходи грошово-кредитної політики не будуть впливати на рівень реального обсягу виробництва, якщо вони не настануть у якості раптового фактору для учасників реального ринкового процесу.

Економіка пропозиції (виникла на початку 1980-х років) – точка зору певного кола економістів, що акцентують увагу на сприянні швидкому зростанню натурального рівня реального обсягу виробництва у протизагальному контролі та управлінню сукупним попитом. Прибічники цієї концепції не приймали ідею про штучну стабілізацію темпів росту грошової маси на рівні 3% за рік.

Питання та завдання до самоконтролю

1. Визначте сутність та структуру грошового обігу в Україні.
2. В чому полягає специфіка і взаємозв'язок сфер безготівкового і готівкового обігу?
3. Проаналізуйте дію закону грошового обігу при різних типах грошових систем.
4. Покажіть, як з кейнсіанського рівняння можна вивести монетаристське рівняння обміну.
5. Протягом року в країні вироблено товарів та послуг на суму 50 млрд.грн. З них було продано у кредит товарів та послуг на 10 млрд.грн.; платежі за раніш продані у кредит товари та послуги склали 4 млрд.грн.; платежі, погашені шляхом взаємозаліків боргів – 8 млрд.грн. Оборот грошової маси за цей період склав 10 разів. Визначте, скільки грошей необхідно для обігу.
6. Визначте зміну грошової маси, якщо відомо, що швидкість обігу грошей збільшилась на 15%, обсяг виробництва знизився на 10%, а рівень цін підвищився в 1,3 рази.

Розділ 4

Сутність та форми кредиту

4.1. Необхідність та сутність кредиту

Необхідність кредиту викликана існуванням товарно-грошових відносин. Його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника, а конкретними причинами, що обумовлюють необхідність кредиту – коливання потреби в коштах та джерелах їх формування у юридичних і фізичних осіб. Коли у одних з них кошти вивільняються, іншим їх не вистачає. Ця суперечність вирішується за допомогою кредиту.

Таким чином, *кредит* – це економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу одержання останнім позики в грошовій або товарній формі на умовах повернення в певний строк і з виплатою відсотку.

В кредитних відносинах бере участь не менше ніж дві сторони: позичальник та кредитор. *Позичальник* – сторона, яка зацікавлена в одержанні позики. Він зобов'язаний повернути позику у визначений термін та зі сплатою відсотків. Це примушує боржника використати ці кошти так, щоб в потрібний час вони вивільнились з обігу та принесли прибуток, достатній для сплати відсотку і отримання власного прибутку. Позичальник повинен довести економічні та юридичні гарантії повернення позики.

Кредитор – сторона, яка передає вартість у грошовій чи натуральній формі в кредит. Основним мотивом для видачі позики є отримання кредитором позикового відсотку. Кредиторами можуть бути банки, держава, кредитні спілки, позиково-ощадні асоціації, пенсійні фонди, страхові компанії тощо.

Кредитор та позичальник є *суб'єктами кредитної угоди*, а грошові чи матеріальні цінності, відносно яких укладається угода позики – *об'єкти кредиту*. Звичайно відношення між суб'єктами кредитної угоди носять добровільний характер.

За суб'єктами кредитної угоди та їх комбінацією можна виділити ряд основних типів кредитних відносин:

- 1) між банками та підприємствами;
- 2) між банками та державою;
- 3) між підприємствами, організаціями та товариствами;
- 4) між банками та населенням;
- 5) між фізичними особами;
- 6) між підприємствами та населенням;
- 7) зовнішньоекономічні кредитні відносини.

Кредит – це форма прояву кредитних відносин, форма руху позикового капіталу. Природа кредитної угоди обумовлює матеріальну відповідальність її учасників, які повинні бути юридично самостійними особами. Фізичні особи

можуть стати суб'єктами кредитних відносин, якщо вони дієспроможні в правовому відношенні та мають гарантовані джерела прибутків.

Рух позичаємої вартості можливо показати за такою схемою:

$$P_k - O_{kp} - B_k \dots B_p \dots P_k \dots - O_{kk},$$

де P_k – розміщення кредиту;

O_{kp} – одержання кредиту позичальником;

B_k – використання кредиту;

B_p – вивільнення ресурсів у позичальника;

P_k – повернення коштів;

O_{kk} – одержання кредитором коштів, які були надані у кредит.

Таким чином, вартість, що позичається, забезпечує безперервність виробництва та прискорює процес відтворення. Це обумовлено тим, що використання кредиту дозволяє скоротити потребу в нагромадженні власних ресурсів для розвитку виробництва та сприяє невпинності обороту коштів.

Існують дві основні економічні теорії кредиту – натуралістична та капіталотворча.

Натуралістична теорія обґрунтована відомими англійськими економістами А. Смітом (1723-1790) і Д. Рікардо (1772-1823) та поширена К. Марксом, Ж. Сеєм, Д. Мак-Кулохом. Вони трактували кредит як спосіб перерозподілення матеріальних цінностей в натуральній формі, вважали, що кредит не створює реального капіталу.

Капіталотворча теорія кредиту була сформульована англійським економістом Дж. Ло (1671-1729). Згідно цієї теорії кредит створює багатство та капітал, а обсяги кредитування визначаються капіталотворчими можливостями банків. Дж. Ло належить ідея організації емісійного банку, за допомогою якого можливо привести у рух продуктивні сили суспільства та збагатити країну. Послідовниками капіталотворчої теорії були Г. Маклеод, І. Шумпетер, А. Ган, Дж. Кейнс, Р. Хоутрі.

4.2. Функції кредиту та економічні межі кредиту

Важливою характеристикою кредиту є його функції. Кредит виконує перерозподільчу функцію та функцію заміни дійсних грошей кредитними операціями.

Перерозподільча функція впливає з самої суті кредиту, тому, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на засадах повернення платності, строковості та забезпечення. Вартість може перерозподілятися між окремими суб'єктами господарської діяльності, галузями народного господарства, регіонами країни та між різними країнами. Завдяки перерозподільчій функції кредиту прискорюється залучення нових коштів в економічну сферу. Характерною рисою цієї функції є перерозподіл не тільки грошових коштів, а також товарних ресурсів. В товарній формі виражається комерційний та лізинговий кредит, частково споживчий і міжнародний. Виконання кредитом перерозподільчої функції у значній мірі залежить від

рівня позичкового відсотка. Високі ставки за кредитами стримують процеси перерозподілу. З реформою банківської системи, поширенням мережі комерційних банків кредитні ресурси переважно перерозподіляються через кредитний ринок.

Друга функція кредиту пов'язана з функціонуванням грошового обороту в безготівковій формі. Коли клієнт кладе гроші в банк, він вступає з ним у кредитні відносини і створює умови для заміни готівкових грошей в обігу кредитними операціями у вигляді запису на банківських рахунках. Безготівкові розрахунки прискорюють оборот коштів та знижують витрати обігу.

Інколи в економічній літературі виділяють контрольну функцію кредиту. Одні автори вважають, що контроль це функція банків, а ні кредиту. За думкою інших, кредитор на основі кредиту контролює позичальника, останній же не має права контролювати кредитора. А так як вони виходять з того, що функція контролю відноситься до обох сторін кредитної угоди, то робиться висновок, що кредит не виконує контрольної функції. Деякі автори підходять до цього питання інакше. Вони гадають, що вступив у кредитні відносини позичальник також повинен здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно погасити позику. Якщо до цього підходити так, то контрольна функція притаманна кредиту. Однак питання про функції кредиту до кінця не вирішене та залишається дискусійним.

Під економічними межами кредиту розуміють межу відносин з приводу передачі вартості в тимчасове користування на умовах повернення. Межі кредиту можуть бути просторові, часові, якісні.

Просторова межа кредиту визначається співвідношенням кредиту з іншими економічними категоріями. *Часова межа* передбачає, що на різних етапах розвитку економіки, роль кредитних відносин неоднакова. *Якісна межа кредиту* – це його визначеність як економічного явища, наявність властивих тільки йому ознак (передача вартості при збереженні власності на неї, повернення, платність).

Межі кредиту також поділяються на зовнішні та внутрішні. *Зовнішня межа кредиту* відображає розмежування кредиту з фінансами, грошима, та іншими категоріями. *Внутрішня межа кредиту* визначає співвідношення між різними формами та видами кредиту, які складаються під впливом причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

На мікрорівні економічні межі кредиту визначаються ліквідністю банків та кредитоспроможністю позичальників.

4.3. Відсоток за кредит

Відсоток є платою за користування позиковим капіталом, його ціною. При цьому між кредитором та позичальником виникають певні економічні відносини щодо величини відсотку, строків його сплати.

Джерелом сплати відсотку є прибуток, який утворюється в процесі виробництва, а його кількісним вираженням служить ставка чи норма відсотку.

Норма відсотку – це відношення суми річного доходу, який виплачується у якості плати за позику, до величини позики, помноженої на 100.

Наприклад, якщо позику одержано у розмірі 100000 грн., а річний дохід 15000 грн., то норма відсотку дорівнює 15%:

$$\frac{15000}{100000} \cdot 100 = 15\%$$

Рівень норми відсотку встановлюється під впливом конкуренції на ринку позикових капіталів і залежить від співвідношення попиту та пропозиції позикового капіталу.

Ринкова норма відсотку існує у кожний даний момент на грошовому ринку. Її слід відрізняти від *середньої норми*, тобто норми відсотку за певний період.

Відсоткові ставки відрізняються в залежності від виду кредиту, його розміру, строку погашення, забезпечення позики, особистості клієнта та ін.

На рівень норми відсотку впливають наступні фактори:

- 1) норма прибутку (відношення прибутку до авансованого капіталу, помноженого на 100). Норма відсотку може коливатися від мінімальної величини до середньої норми прибутку. Нульовою вона бути не може, інакше банкіру нема сенсу позичати гроші. Звичайно норма відсотку утримується на рівні нижче середньої норми прибутку, бо позичальник не візьме позики з банку, якщо це не обіцяє йому прибутку. Тільки за умов економічних криз норма відсотку підіймається навіть вище середньої норми прибутку;
- 2) розміри грошових накопичень та заощаджень у суспільстві і товарно-грошова збалансованість виробництва;
- 3) сезонність умов виробництва й реалізацій продукції;
- 4) темпи інфляції. Прискорення темпів інфляції викликає підвищення відсоткових ставок, що служить захистом від знецінення позикового капіталу;
- 5) рівень кредитно-грошового регулювання економіки центробанком, тобто диференціювання відсоткових ставок в залежності від кредитно-грошової політики;
- 6) міжнародні фактори, особливо вільне переливання капіталів з країни в країну, у першу чергу так званих “гарячих грошей” (це кошти, які швидко переводяться їх власниками з однієї країни в іншу для отримання прибутку від зміни відсоткових ставок, а також, щоб уникнути втрат від погіршення економічного та політичного стану в країні їх попереднього знаходження).

4.4. Форми кредиту

В залежності від форми надання коштів кредитором позичальникові відрізняють товарну та грошову форми кредиту.

Кредитні відносини в товарній формі виникають між продавцем та покупцем, коли останній одержує від продавця товар чи послугу з відстрочкою

платежу (продаж товарів та надання послуг населенню в кредит, комерційний кредит та ін.).

Для ринкової економіки типовим є грошовий кредит, тому, що позики видаються й погашаються головним чином грошима.

В залежності від суб'єктів кредитних відносин, їх організації та цільового призначення кредит буває: банківський, державний, комерційний, іпотечний, лізинговий та ін. (рис. 4.1).

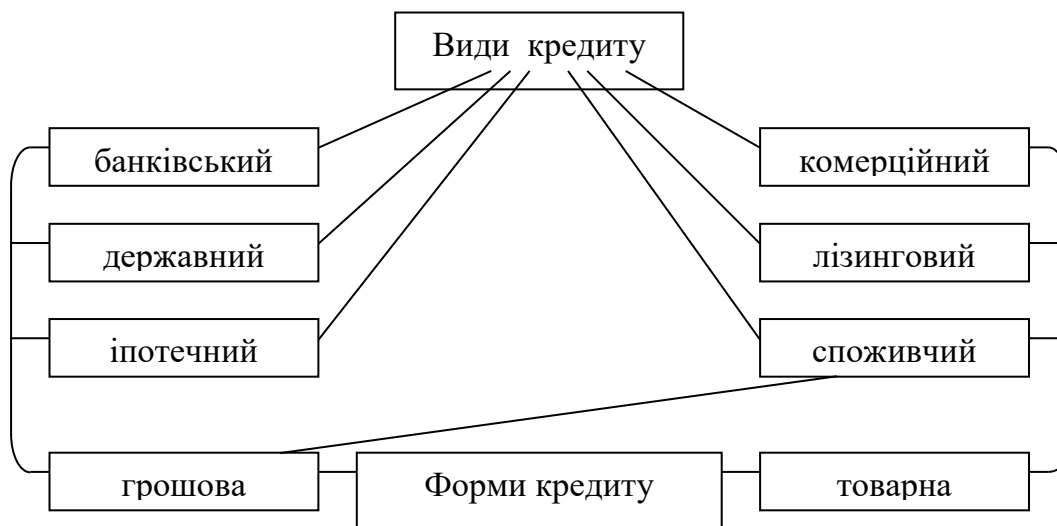

Рис. 4.1 Види та форми кредиту

Однією з основних форм кредиту є банківський. Саме банки акумулюють основну частину кредитних ресурсів й видають їх у позику (в готівковій та безготівковій формі) юридичним та фізичним особам та державі.

Банківський кредит – це двохсторонній рух грошових коштів на умовах зворотності, терміновості, платності й забезпеченості.

Мобілізовані банками ресурси спрямовуються на наступні об'єкти кредитування:

- 1) формування основних коштів суб'єктів господарювання та інші інвестиційні цілі;
- 2) формування оборотних коштів суб'єктів господарювання;
- 3) споживчі цілі;
- 4) на покриття фінансових проривів у розмірі коштів, яких бракує для розрахунків та ін.

Джерелом банківського кредиту є заохочувані банками на договірній основі та добровільних засадах тимчасово вільні кошти підприємств, організацій, окремих громадян. Питання пов'язані з видачею та погашенням банківського кредиту, розміром відсоткових ставок, вирішуються на основі кредитних угод, які визначають взаємні зобов'язання і економічну відповідальність сторін.

Комерційний кредит – вид кредиту, який надається у товарній формі постачальниками покупцям у вигляді відстрочки платежу за продані товари.

Комерційний кредит може бути наданий не тільки постачальником покупцеві. В деяких господарських операціях одне підприємство може надати кредит іншому, якщо в нього є певна зацікавленість у діяльності свого партнера. У якості прикладу можна навести кредит під організацію виробництва необхідної кредитором продукції чи у вигляді задатку в рахунок вартості заказаної для виробництва продукції.

Необхідність у комерційному кредиті виникає тоді, коли підприємство-товаровиробник прагне реалізувати вироблений товар, а у покупця нема грошей для його придбання. У такому випадку товар може бути добровільно переданий постачальником покупцю в кредит. Це передавання оформлюється *векселем* (борговим зобов'язанням). Позикова операція, що здійснюється за допомогою векселя, передбачає взаємоконтроль контрагентів і зміцнює прямі економічні зв'язки.

Комерційний кредит стимулює збут товарів й зменшує час перебування капіталу в товарній формі, що прискорює процес відтворення.

При сталому розвитку економіки комерційний кредит дає змогу скоротити об'єм оборотних коштів господарюючих суб'єктів; прискорити розрахунки й зменшити об'єм неплатежів між суб'єктами господарювання; відчутти господарську самостійність.

Комерційний кредит тісно пов'язаний з банківським і трансформується в останній шляхом обліку чи залогу векселя в банку. Відбувається перетворення товарної форми кредиту в грошову. Враховуючи вексель, банк одержує його у власне розпорядження, стає векселеодержувачем, кредитором, тобто власником векселя зі всіма правами й обов'язками, а векселедавець – боржником.

Державний кредит – це кредит, при якому позичальником чи кредитором виступає держава. При здійсненні кредитних операцій в межах країни держава є найчастіше позичальником коштів, а населення, підприємства та організації – кредиторами. В сфері міжнародних відносин держава виступає як у ролі позичальника, так і кредитора.

Найбільш розповсюдженою формою державного кредиту є державні облігаційні позики. Вони можуть випускатися у вигляді облігацій центральним урядом та місцевими органами влади і розповсюджуватися серед населення чи юридичних осіб. В залежності від способу виплати доходу позики поділяються на: відсоткові, виграшні, відсотково-виграшні, безвідсоткові, безпрограшні.

Місцеві органи влади можуть проводити цільові позики на будівництво доріг чи інші заходи, у яких зацікавлено населення цього регіону.

Іншим видом державних паперів є казначейські зобов'язання. Основна їх відміна від облігацій полягає у меті випуску, формі виплати доходу та свободі обігу. Кошти, що поступають від продажу облігацій, спрямовуються на поповнення бюджетного фонду, позабюджетних фондів та на інші цілі. Кошти від реалізації казначейських зобов'язань держави спрямовуються тільки на поповнення бюджету. За облігаціями державних позик доход може виплачуватись у вигляді відсотків, виграшів чи не виплачуватись зовсім (за

цільовими позиками). За казначейськими зобов'язаннями передбачено виплату доходу тільки у вигляді відсотків. Облігації можуть бути з вільним обігом та з обмеженим колом обігу; казначейські зобов'язання підлягають реалізації тільки серед населення.

Споживчий кредит – надається банками, торгівельними компаніями, спеціалізованими кредитно-фінансовими інститутами для придбання населенням товарів та послуг тривалого використання, на індивідуальне і кооперативне житлове будівництво, на розвиток особистих господарств та ін. В промислово розвинених країнах населення витрачає від 10% до 20% власних щорічних доходів на покриття споживчого кредиту. У випадку невиконання за ним майно вилучається кредитором. За формою погашення споживчі кредити поділяються на кредити з разовим погашенням та з розстрочкою платежу. Для полегшення надання споживчого кредиту в США та країнах Західної Європи широко використовуються чекові книжки та кредитні картки.

Іпотечний кредит – позика, що видається під заставу нерухомого майна, включаючи землю. Іпотечні кредити видаються переважно спеціалізованими інститутами – іпотечними, комерційними, сільськогосподарськими та іншими банками.

Іпотечні кредити довгострокові (20-30 років), вони зручні у тих випадках, коли виплата відсотків і погашення кредиту можливі з поточних невисоких доходів, тобто невеликими внесками.

Для того, щоб фізичні особи могли придбати в кредит дома й квартири, а підприємства – проводити оновлення основних фондів, велике значення мають джерела кредитних ресурсів іпотечних банків та інших фінансово-кредитних закладів. Такими джерелами можуть бути збереження населення, вільні грошові кошти юридичних осіб, а також цінні папери (векселя, закладні, іпотечні облігації).

Закладна – цінний папір, який одержує кредитор при видачі позики під заставу майна. Якщо сума боргу проти закладеного майна може бути збільшена, то закладна називається відкритою, якщо ні – закритою. Існують також інші види закладних – з фіксованим відсотком, із змінюваною сумою погашення, із змінюваною ставкою відсотку та ін.

Іпотечні облігації – довгострокові цінні папери, які випускаються під забезпечення (заставу) нерухомим майном (земля, виробничі та житлові будівлі) і які приносять сталий відсоток.

Іпотечні банки мають подвійне значення: соціальні інститути, що забезпечують довгострокові земельні кредити, і емітенти іпотечних облігацій та закладних листів, які є найбільш захищеним засобом вкладення капіталу і які приносять відсотки.

Лізинг (від англ. “to lease” – брати в оренду) – різновид довгострокового кредиту, який надається в товарній формі і погашається клієнтом в розстрочку. Банки та лізингові компанії, що контролюються банками, або є їх дочірніми товариствами здають у довгострокову оренду обладнання, транспортні засоби та інше рухоме та нерухоме майно та укладають з підприємствами (орендаторами) лізингову угоду. Замість того, щоб видавати підприємству

позику на купівлю необхідного обладнання, банк сам купує та здає його в оренду підприємству, зберігаючи за собою право власності. Лізинг забезпечує підприємствам можливість одержати необхідне обладнання без значних одноразових витрат. Лізинг дозволяє забезпечити придбання основних фондів на їх повну вартість на відміну від банківського кредитування, при якому підприємство сплачує 30-40% за рахунок власних коштів. Строк лізингу може значно перевищувати час надання кредиту.

В операції лізингу беруть участь три сторони:

- лізингоодержувач (орендатор) – суб'єкт господарювання, який отримав обладнання (майно) для використання у виробничому процесі за угодою лізингу;
- лізингодавець (орендодавець) – банк чи спеціалізована лізингова компанія, що зобов'язується за угодою лізингу придбати у власність обладнання (майно) та передати його у тимчасове користування лізингоодержувачу для виробничих чи підприємницьких цілей;
- продавець (постачальник) лізингового майна – виробниче чи торгівельне підприємство чи громадянин, які виробляють та постачають об'єкт лізингової угоди.

Вартість лізингу створюється із регулярних лізингових платежів, які складаються з амортизації та відсотка за кредит. Сума лізингових платежів забезпечує лізингодавцю покриття видатків, фінансування купівлі устаткування та одержання прибутку.

У залежності від строків експлуатації та періоду амортизації майна лізинг може бути двох видів: фінансовий та оперативний.

Фінансовий лізинг передбачає виплату лізингоодержувачем на протязі строку дії угоди сум, що повністю покривають вартість амортизації майна або більшу його частину. Після закінчення терміну дії угоди фінансового лізингу об'єкт лізингу переходить згідно угоди у власність лізингоодержувача або викуповується їм за залишковою вартістю.

Оперативний лізинг укладається на строк менший за період амортизації обладнання. Після закінчення терміну дії угоди обладнання повертається до лізингодавця та може бути знову передано у лізинг.

За засобами придбання майна лізинг поділяється на прямий та зворотний.

При *прямому лізингу* лізингодавець купує у продавця (постачальника) майно для передачі його у розпорядження лізингоодержувача.

Зворотний лізинг передбачає продаж підприємством свого власного майна лізингодавцю і одночасну передачу цього майна йому ж у лізинг.

Надання обладнання у лізинг може супроводжуватися додатковими послугами з боку лізингових фірм, як-от: транспортування, монтаж і наладка обладнання, технічне обслуговування, поточний ремонт; інформаційні, консультаційні та інші послуги.

В Україні лізинг поки що не набув широкого розповсюдження незважаючи на прийнятий у 1997 році Закон України "Про лізинг". На ринку лізингових послуг операції здійснюються переважно з машинами й обладнанням (51%) та транспортними засобами (33,8%). В Україні переважає корот-

костроковий лізинг: 90% лізингових угод укладаються на строк до 5 років. Це пов'язано з тим, що кредитні ресурси, які необхідні для купівлі об'єктів лізингу, не надаються на тривалий час.

4.5. Роль кредиту в умовах ринкової економіки

Роль кредиту визначається результатами його впливу на економіку, державу, населення, а також особливостями методів, за допомогою яких ці результати досягаються.

Роль кредиту та сфера його застосування змінюються у залежності від змін, які здійснюються в економіці країни. Так, в умовах переходу до ринкової економіки збільшилось надання комерційних, іпотечних та лізингових кредитів. Можливість випуску акцій, облігацій, векселів суб'єктами господарювання сприяла розширенню кредитних операцій з цінними паперами (облік векселів, кредитування під заставу цінних паперів тощо).

Завдяки кредиту у різних його формах здійснюється мобілізація капіталу та інвестування його в ключові галузі економіки, відбувається розвиток малого та середнього бізнесу.

Мобільність кредиту, за допомогою якого швидко перерозподіляються грошові ресурси, дає можливість у стислі строки здійснити переорієнтацію виробництва й оздоровити економіку.

Велику роль відіграє кредит у становленні ринкової інфраструктури: організації і функціонуванні фондових та товарних бірж, інвестиційних фондів, торгівельних домів, лізингових та факторингових компаній.

Кредит сприяє прискоренню роздержавлення власності, зокрема шляхом її акціонування, приватизації, передавання в оренду, лізинг. Це забезпечить підвищення ефективності діяльності підприємств та господарських організацій.

Надзвичайно важливою є роль кредиту у впровадженні досягнень науково-технічного прогресу, що вимагає значних коштів. Механізм безповоротного виділення на капітальні внески бюджетних асигнувань відходить у минуле. Головним інструментом за таких умов може бути тільки кредит, особливо ризиковий (венчурний), що функціонує переважно з державною допомогою.

Однак у сучасних умовах в Україні існує багато проблем та труднощів на шляху розвитку кредитних відносин. Так, тільки починає формуватися ринок позикових капіталів; ще не створено розвинутої мережі кредитно-фінансових установ; діяльність банків із кредитування ще обмежена та не відповідає ринковим принципам. Кредити переважно надаються юридичним особам та підприємцям. Обсяги кредитів наданих фізичним особам не перевищують 5%.

Банки, як правило, кредитують позичальників на короткі терміни. Однак в останні роки з'явилась тенденція до поступового зростання питомої ваги довгострокових кредитів до рівня 18-22%.

В якості позичальників виступають здебільше акціонерні товариства (31%), товариства з обмеженою відповідальністю (27%) та колективні підприємства (15%).

У розрізі галузей економіки переважають кредити, що надаються промисловості (36%), торгівлі (33%), сільському господарству (10%). Однак невелика питома вага кредитів, наданих таким стратегічно важливим галузям економіки, як будівництво (3%), транспорт (4%) та зв'язок (1%).

Розподіл кредитів за регіонами також дуже нерівномірний. За станом на 01.07.2001 р. три чверті всіх наданих кредитних ресурсів спрямовано у м. Київ (42,7%) і п'ять областей – Дніпропетровську (11,6%), Донецьку (7,1%), Харківську (5,6%), Одеську (4,2%) та Запорізьку (4,1%).

Відношення обсягу кредитів, наданих суб'єктам господарювання, до ВВП у 1992 р. склало 54%, а у 1996 р. – 6,7%, тобто зменшилося майже у 8 разів. Однак після проведення у 1996 р. грошової реформи цей показник набув тенденцію к поступовому зростанню від 7,8% у 1997 р. до 11,1% - у 2000 р. (табл. 4.1)

Таблиця 4.1

Динаміка зростання номінального ВВП і кредитних ресурсів,
наданих суб'єктам господарювання¹

На кінець періоду	Номінальний ВВП, млн. грн.	Обсяг кредитів, млн. грн.	Відношення обсягу кредитів до номінального ВВП, %
1991	3	0,97	32,3
1992	50	27	54,0
1993	1483	406	27,4
1994	12038	1558	12,9
1995	54516	4078	7,5
1996	81519	5452	6,7
1997	93365	7295	7,8
1998	102593	8873	8,6
1999	130442	11787	9,0
2000	172952	19121	11,1

Таким чином, аналіз даних свідчить про те, що питома вага кредитів в економіці України неухильно збільшується та відбувається це в умовах росту ВВП при помірних темпах інфляції і відносно стабільному курсі гривні.

¹ Гладких Д. Основні тенденції розвитку кредитного ринку в Україні // Вісник НБУ.– 2001.– № 9.– С. 53.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Підберіть та проаналізуйте визначення кредиту, які наводяться у працях економістів. Поміркуйте, чим кредит відрізняється від таких економічних категорій, як гроші, фінанси.
2. Визначте функції кредиту в умовах ринкової економіки.
3. Охарактеризуйте фактори, які впливають на рівень норми позичкового відсотку.
4. Підберіть за економічною літературою матеріал, що характеризує динаміку використання різних форм кредиту. Які форми кредиту найбільш необхідно розвивати в сучасних умовах?
5. Здійсніть порівняльну характеристику банківського та комерційного кредитів.
6. Дайте оцінку ролі кредиту в умовах розвитку ринкових відносин.
7. Визначте норму позичкового відсотку, якщо відомо, що позика одержана у розмірі 250 тис. грн., а річний дохід, який сплачується в якості плати за позику, становить 15 тис. грн.

Розділ 5

Банки та банківська система

5.1. Поняття про банки та кредитно-банківську систему держави

Перетворення окремого кредитора у банк виникло на тій історичній стадії розвитку суспільства, коли обмін перестав бути випадковим, а обсяги кредитної діяльності викликали необхідність у її відокремленні. Перші банківські дома з'явилися у стародавніх Вавілоні, Єгипті, Римі, Греції. Поряд з обміном грошей, прийманням вкладів там здійснювалися кредитування та розрахунки. У Вавілоні та Греції банківські операції виконували стародавні храми, які були надійними сховищами грошей.

На відміну від лихваря та кредитора банк не тільки кредитор, а й позичальник, використовує не тільки власні, а й позичені гроші.

Таким чином, *банки* – це особливий вид підприємницької діяльності, пов'язаний з рухом позикових капіталів, їх мобілізацією та розподілом.

Банки виконують такі важливі функції:

- акумулювання коштів;
- регулювання грошового обороту;
- посередництво у платежах;
- кредитування виробництва та обігу.

Сутність та функції банків визначають їх роль в економіці. Роль та призначення банків полягає у тому, що вони забезпечують концентрацію вільних капіталів та коштів, необхідних для підтримки безперервності та прискорення виробництва, а також сприяють упорядкуванню і раціоналізації грошового обороту.

Банки класифікують за рядом певних ознак:

- 1) за формами власності банки поділяють на державні, акціонерні, кооперативні, приватні та змішані. Державна форма власності частіш усього відноситься до центральних банків. Так, державі належить капітал центральних банків у таких країнах, як Франція, Німеччина, Великобританія, Бельгія. Доля держави в капіталі центробанку Японії становить 50%, інша – належить банкам. В Австрії половиною капіталу центрального банку володіє держава, а іншою – приватні особи. Капітал Національного банку України належить державі. У ринковому господарстві комерційні банки найчастіш бувають приватними (акціонерними та кооперативними);
- 2) за функціональним призначенням банки поділяються на емісійні, депозитні та комерційні. Емісійними є всі центральні банки, класичною операцією яких служить випуск готівки в обіг. Депозитні банки спеціалізуються на прийманні вкладів населення, тобто депозитна операція для них основна. Комерційні банки виконують усі операції, що дозволені законодавством;
- 3) за характером операцій, які виконуються, існують банки універсальні та спеціалізовані. Універсальні банки можуть виконувати різноманітні

операції, обслуговувати клієнтів незалежно від напрямків їх діяльності. Вважається, що універсальність сприяє сталості банків та зменшенню ризику, більш зручна клієнтам. На відміну від універсальних спеціалізовані банки займаються певним видом операцій, наприклад, інвестиційні банки, іпотечні банки тощо. Спеціалізація дозволяє банкам підвищити якість обслуговування клієнтів, знизити собівартість надаваних послуг;

- 4) за кількістю філій банки поділяються на безфілійні та багатофілійні;
- 5) за сферою обслуговування виділяють регіональні, міжрегіональні, національні та міжнародні банки;
- 6) за масштабами діяльності виділяють дрібні, середні, великі банки, банківські консорціуми, міжбанківські об'єднання.

Сукупність різноманітних видів банків та фінансово-кредитних установ, які існують в тій чи іншій країні в певний історичний період, складає кредитно-банківську систему держави.

Сучасні кредитно-банківські системи мають складну, багатоступеневу структуру. В більшості промислово розвинених країн кредитна система складається з наступних основних інституціональних секторів:

I. Центральний банк.

II. Банківський сектор:

- 1) комерційні банки
- 2) ощадні банки
- 3) інвестиційні банки
- 4) іпотечні банки

III. Страховий сектор:

- 1) страхові компанії
- 2) пенсійні фонди.

IV. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути:

- 1) інвестиційні компанії
- 2) фінансові компанії
- 3) благодійні фонди
- 4) позиково-ощадні асоціації
- 5) кредитні спілки.

За ступнем розвитку тих чи інших секторів окремі країни істотно відрізняються одна від іншої. Так, кредитна система найбільш розвинена в США. В країнах Західної Європи переважно розвиваються банківський та страховий сектори і у меншому ступені – спеціалізований сектор (інвестиційні, фінансові компанії). У Німеччині, наприклад, широке розповсюдження набули комерційні ощадні та іпотечні банки. Для Франції характерно поділення банків на депозитні (комерційні) банки, ділові банки, які виконують функції інвестиційних, та ощадні банки.

Щодо України, то перехід до ринкових відносин вимагав подолання монополізму у кредитній сфері з метою утворення вільного ринку позикових капіталів. Перші спроби демонополізації кредитної системи були зроблені у

1987-1988 рр., коли на базі Держбанку та Будбанку СРСР були створені 3 спеціалізованих галузевих банків – Промбудбанк, Агропромбанк та Жилсоцбанк.

Вирішальним кроком в перебудові кредитної системи стало прийняття у березні 1991 року Верховною Радою України Закону “Про банки та банківську діяльність”. Законом передбачалось, що Україна самостійно організує банківську систему, яка є дворівневою і складається з Національного банку України (НБУ) та комерційних банків, у тому числі Експортно-імпортного банку України, Ощадного банку України та інших комерційних банків різних країн та форм власності.

Наступним етапом на шляху реформування банківської системи України було прийняття у 1999 році Закону України “Про Національний банк України”. Закон закріпив конституційні положення про правовий статус Національного банку України як центрального банку держави, що забезпечує стабільність національної грошової одиниці.

7 грудня 2000 року Верховна Рада України прийняла новий Закон України “Про банки та банківську діяльність”, оскільки раніше діючий Закон, який задовольняв потребам перехідного періоду від планової до ринкової економіки, в сучасних умовах фактично стримував подальший розвиток банківської системи. Закон містить цілу низку нових принципів в області правового регулювання діяльності банків, значно розширює можливості здійснення банківського бізнесу та сприяє утворенню конкурентного середовища. Велика увага приділяється питанням забезпечення захисту інтересів вкладників та кредиторів банків, зменшенню банківських ризиків, поліпшенню інвестиційного клімату.

5.2. Національний банк України, його функції та операції

Традиційно центральний банк держави виконує 4 основних функції: здійснює монопольну емісію банкнот, є банком банків, банкіром уряду, проводить грошово-кредитне регулювання й банківський нагляд.

Таким чином, Національний банк України – це центральний банк країни, її емісійний центр, який проводить єдину державну політику у сфері грошового обігу, кредиту, посилення грошової одиниці, а також організує міжбанківські розрахунки, координує діяльність банківської системи в цілому.

Національний банк України створює державну скарбницю країни й організує її діяльність, зберігає резервні фонди грошових знаків, коштовні метали та золотовалютні запаси. Він, згідно законодавству України, поповнює золотовалютні резерви, які зараховуються на баланс НБУ, і здійснює операції з їх розміщення (у тому числі в іноземних банках) самостійно або через банки, уповноважені ним на виконання економічних операцій.

НБУ виконує також такі операції:

- 1) надає кредити комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче ставки рефінансування НБУ;
- 2) здійснює дисконтні операції з векселями та чеками;

- 3) купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України;
- 4) відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки в іноземних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;
- 5) купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;
- 6) приймає на зберігання та в управління державні цінні папери та інші коштовності;
- 7) надає гарантії і поручительства;
- 8) веде рахунок Державного казначейства України без сплати та нарахування відсотків;
- 9) здійснює операції з обслуговування державного боргу, що пов'язані з розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням та сплатою прибутку за ними;
- 10) веде рахунки міжнародних організацій;
- 11) здійснює інші операції відповідно власним функціям.

Національний банк має статутний капітал, який служить забезпеченням його зобов'язань. Статутний капітал НБУ є державною власністю. Розмір цього капіталу становить 10 млн. грн., але його може бути змінено згідно з рішенням Ради НБУ.

До основних методів грошово-кредитного регулювання економіки, які здійснюються НБУ, відносяться:

- встановлення ставки облікового відсотку чи офіційної облікової ставки при наданні позик комерційним банкам. Знижуючи або підвищуючи облікову ставку Національний банк України обмежує чи розширює доступ комерційних банків до кредитів;
- встановлення норм обов'язкових резервів комерційних банків, які зберігаються у НБУ, що може стимулювати чи стримувати операції комерційних банків;
- операції на відкритому ринку, тобто операції з купівлі-продажу векселів, державних облігацій та інших цінних паперів. Купуючи цінні папери на ринку у комерційних банків, НБУ надає їм додаткові ресурси, розширює їх можливості з видання позик і, навпаки, продаж цінних паперів призводить до обмеження діяльності комерційних банків.

5.3. Комерційні банки, їх види та функції

Спочатку комерційні банки створювалися переважно як галузеві. Так, в Україні було створено Укрлебанк, Укрбудбанк, Енергобанк тощо. Ці банки повинні були сприяти вирішенню насамперед внутрішньогалузевих проблем, прискоренню темпів науково-технічного прогресу на підприємствах галузі, збільшенню обсягів виробництва і підвищенню якості продукції. Галузеві міністерства та підвідомчі їм підприємства створенням власних банків намагалися мобілізувати якомога більше грошових коштів на розвиток галузі та стати незалежними від кредитної та фінансової політики, яку проводить держава через спеціалізовані банки – Промбудбанк, Агропромбанк, Жилсоцбанк.

В Україні обов'язковими для кожного комерційного банку є наступні економічні нормативи, які встановлюються Національним банком: мінімальний розмір статутного фонду; платоспроможність банку; показники ліквідності балансу; максимальний розмір ризику на одного позичальника; розмір обов'язкових резервів, розміщених в НБУ.

Законом України "Про банки та банківську діяльність" передбачено створення комерційних банків на акціонерних та пайових засадах. *Акціонерні комерційні банки* (закритого та відкритого типів) виступають власниками капіталу засновників банку (акціонерів). *Пайові комерційні банки* не є власниками капіталу, оскільки учасники такого типу банків (пайовики) не передають їм право власності на свою долю капіталу, а зберігають його за собою.

Комерційні банки кредитують клієнтів у межах власних і мобілізованих коштів. У випадку браку цих коштів вони можуть брати позики в інших комерційних банках та в Національному банку. Банки не відповідають за зобов'язаннями держави, а держава не несе відповідальності за зобов'язаннями банків.

Нові банки реєструються в НБУ, якому надається право контролювати додержання комерційними банками чинного законодавства, встановлювати економічні нормативи їх діяльності, видавати ліцензії тощо.

Основними функціями комерційних банків є:

- мобілізація тимчасово вільних грошових коштів;
- кредитування підприємств, держави, населення;
- здійснення розрахунків та платежів у господарстві;
- випуск та реалізація цінних паперів;
- консультування, надання економічної та фінансової інформації клієнтам.

Організаційна та управлінська структура комерційного банку регламентується Статутом, який містить положення про органи управління банку, їх структуру, порядок створення і функції. Кількість відділів банків залежить від величини та характеру їх діяльності, обсягів та складності банківських операцій і послуг, що надаються клієнтам. Можливий варіант організаційної структури банку наведено на рис. 5.1.

Рис. 5.1 Варіант організаційної структури комерційного банку

В банківській структурі виділяються універсальні, спеціалізовані, галузеві і регіональні комерційні банки. Розглянемо функції таких спеціалізованих банків, як інвестиційні, ощадні, іпотечні.

Інвестиційні банки – це банки, які займаються інвестиційно-засновницькою діяльністю. Основною їх функцією є розміщення на ринку акцій промислових компаній.

Інвестиційні банки окрім акцій розміщують облігації держпозик і акціонерних товариств. Джерелами коштів інвестиційних банків є власні капітали та позики комерційних банків, одержані під заставу розміщених акцій. Вони консультують клієнтів з питань доцільності випуску акцій та облігацій в умовах даного фондового ринку, а також з питань виду і розміщення цінних паперів, поєднань і реорганізацій, капіталізації прибутку, придбання дочірніх підприємств та ін.

За формою організації інвестиційні банки є акціонерними компаніями, а найбільш великі – банкірськими домами.

Ощадні банки приймають і зберігають внески від населення. Розміри внесків можуть бути обмежені певною сумою. Існують 2 види внесків:

- звичайні або безтермінові;
- інвестиційні або термінові.

За першими (звичайними) внесками вкладник може вилучити необхідну йому суму: невелику суму за першою вимогою, велику – повідомив за декілька днів.

За терміновими внесками вилучити велику суму до скінчення строку угоди можна, попередньо повідомив банк за 1 місяць.

Ощадні банки можуть бути приватними та державними. Вони можуть виконувати багато операцій, які раніше виконувалися тільки комерційними банками. Серед них:

- видача позик;
- відкриття чекових депозитів;
- обслуговування рахунків юридичних осіб тощо.

Використання коштів ощадбанків регулюється державою. За бажанням вкладника ощадбанки здійснюють окремі розрахункові операції:

- здійснення комунальних платежів;
- одержання і зарахування дивідендів по центральному банку;
- купівлю та продаж облігацій державної позики;
- прийом коштовностей на зберігання.

Ощадбанки спеціалізуються на наданні позик під заставу нерухомості; купують акції та облігації центробанку, промислових підприємств; приймають внески населення та відкривають чекові депозити.

Головною відміною ощадбанків від інших банків є те, що їх діяльність орієнтована головним чином на вкладника.

Іпотечні банки надають позики під заставу нерухомості. За формою власності вони можуть бути державними та приватними акціонерними компаніями.

Позики іпотечних банків носять тривалий характер (в США до 40 років).

Кошти іпотечного банку формуються із власного капіталу і капіталу, що мобілізується шляхом випуску закладних листів, забезпеченням яких служить заставлена в банку нерухомість. Закладні листи випускають різними купюрами строком на 10-15 років. Вони можуть бути на пред'явника або іменні. Іпотечний банк надає позики грошима чи закладними листами, які позичальник може продати на фондовому ринку.

Іпотечним банкам заборонено займатися купівлею-продажем земельних ділянок.

Іпотечні позики можуть надаватися тільки під земельні ділянки, які приносять стабільний дохід своєму власникові. При іпотеці будівлі чи споруди предметом застави стає також право на користування земельною ділянкою, на якій розташовані вказані об'єкти.

Іпотечні банки грають важливу роль у кредитуванні сільського господарства, житлового будівництва. За рахунок іпотечного кредиту підприємства можуть оновлювати основні фонди.

5.4. Операції комерційних банків

Банківські операції – це операції банків по мобілізації грошових коштів та їх розміщенню, випуску в обіг та вилученню з нього грошей, здійсненню розрахунків та ін.

Комерційні банки можуть виконувати наступні операції:

- 1) залучення і розміщення грошових внесків та кредитів;
- 2) здійснення розрахунків за дорученням клієнтів, банків-кореспондентів;
- 3) ведення рахунків клієнтів і банків-кореспондентів;
- 4) випуск платіжних документів і цінних паперів (чеків, акредитивів, акцій, облігацій, векселів та ін.);
- 5) купівля, продаж та зберігання платіжних документів, цінних паперів, а також операції з ними;
- 6) видання доручень, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачає їх виконання у грошовій формі;
- 7) переуступлення банкові клієнтами-постачальниками неоплачених платежів (рахунків-фактур) на поставлені товари, надані послуги, прийняття ризику виконання таких вимог та інкасація цих вимог (факторинг);
- 8) придбання за рахунок власних фінансових ресурсів засобів виробництва для надання їх у оренду (лізинг);
- 9) купівля у організацій та громадян і продаж їм іноземної валюти у готівковій формі та валюти, яка знаходиться на рахунках та внесках;
- 10) купівля та продаж в Україні та за її межами монетарних металів;

- 11) залучення та розміщення коштовних металів на рахунки і внески та інші операції з цими цінностями відповідно до міжнародної банківської практики;
- 12) трастові операції (залучення та розміщення коштів, управління цінними паперами та ін. за дорученням клієнтів);
- 13) надання консультаційних послуг;
- 14) проведення операцій з касового виконання державного бюджету за дорученням НБУ;
- 15) здійснення інших операцій з дозволу НБУ.

Операції, за допомогою яких банки формують ресурси, називаються *пасивними*. Сутність їх складається у залученні різних видів внесків у межах депозитних та ощадних операцій, одержанні кредитів від інших банків, емісії різних цінних паперів, а також проведення інших операцій, в результаті яких збільшуються грошові кошти в пасиві балансу банку.

Власні кошти складаються з акціонерного капіталу, який мобілізується шляхом випуску та розміщення акцій, облігацій на ринках позикових капіталів, резервного капіталу (відрахування від поточного прибутку) і перерозподіленого прибутку, що складає лише невелику частку ресурсів банків.

Головним джерелом банківських ресурсів служать внески (депозити). Банки здійснюють операції із залучення ресурсів на поточні рахунки (на вимогу) та термінові внески.

Джерелом залучених банківських ресурсів є також кошти, позичені у інших банків, в тому числі у центрального банку.

Іншу область банківської діяльності складає розміщення цих грошових ресурсів з метою одержання доходу і забезпечення ліквідності банку, тобто його *активні операції*.

За економічним змістом активні операції банків можна розділити на наступні групи:

- позикові;
- облікові;
- розрахункові;
- касові;
- інвестиційні;
- гарантійні;
- валютні;
- фінансові послуги.

Позикові операції – це операції з надання коштів позичальникам на умовах строковості, поверненості, платності та забезпеченості.

Облікові операції – купівля банком векселів до настання зазначеного у них строку або прийняття векселів у заставу. За достроковий платіж банк оплачує вексель із знижкою (дисконтом), що і становить його прибуток.

Розрахункові операції – операції, пов'язані із зарахуванням та списанням коштів з рахунків клієнтів.

Касові операції – операції, пов'язані з прийманням, зберіганням та видачею готівки касами банків.

Інвестиційні операції – інвестування банками коштів у цінні папери, паї небанківських структур, а також розміщення у вигляді строкових внесків у інші кредитні установи.

У банківській практиці портфельними інвестиціями є кошти банків, внесені у цінні папери підприємств, організацій, закладів різних форм власності на порівняно тривалий період часу. Сукупність цінних паперів, придбаних банками під час активних операцій, складає його інвестиційний портфель. У цю сукупність входять зобов'язання, які обертаються на ринках у вигляді акцій, облігацій і векселів.

Основною метою банків як інвесторів є забезпечення збереження коштів, тобто безпека внесків, доходність банківських інвестицій, їх ліквідність та зріст.

Гарантійні операції – операції, пов'язані з наданням банками гарантії (поручительства) сплати боргу клієнта третій особі при настанні певних умов.

Валютні операції – операції з купівлі-продажу банками іноземної валюти.

Поряд з вищезначеними операціями комерційні банки виконують також комісійні, посередницькі операції, які звичайно називаються *фінансовими послугами*. До них належать консультаційне та інформаційне обслуговування клієнтів, надання трастових, лізингових, факторингових послуг тощо.

Трастові (довірчі) послуги – операції по управлінню майном та виконанню інших послуг за дорученням клієнта. Вони поділяються на довірчі операції для фізичних та юридичних осіб.

Приватним особам банки надають такі види трастових послуг: розпорядження спадщиною, опікунство із збереженням майна, управління майном, інвестиційні та комерційні операції за дорученням власника, сплата податків, операції купівлі-продажу, оформлення та відновлення страхових полісів та інше юридичне обслуговування.

Трастові послуги юридичним особам включають: управління активами, розміщення цінних паперів, сплату податків, страхових внесків, сплату відсотків та погашення позик тощо. У разі ліквідації фірми обслуговуючий її банк за дорученням керівництва фірми здійснює операції по обліку активів, реалізації майна, розрахунках з кредиторами та бюджетом, розподілу одержаних коштів між акціонерами.

Трастові послуги надаються банками з метою одержання додаткового доходу, розширення комплексного обслуговування клієнтів.

Факторинг – комісійно-посередницька послуга, пов'язана з купівлею банком у клієнта права на вимогу боргу (без права зворотної вимоги до клієнта). Як правило, банк купує дебіторські рахунки, зв'язані з постачанням товарів або наданням послуг.

Факторингова послуга оформлюється укладанням спеціального договору між банком та клієнтом. Предметом договору є набуття банком права вимог щодо стягнення боргів, їх інкасування, приймання на себе ризику несплати та ін. Клієнт, що продав дебіторський борг, отримує від банку гроші у розмірі

80-90% суми боргу. Залишені 10-20% – це резерв, який буде повернено після погашення дебітором усієї суми боргу.

Вартість факторингових послуг складається із комісійних за послуги та відсотків, нарахованих на виданий клієнту аванс.

Таким чином, діяльність комерційних банків являє собою сукупність пасивних операцій, за допомогою яких утворюються банківські ресурси, та активних операцій по використанню цих ресурсів з метою одержання прибутків.

5.5. Банківські ризики та методи їх зниження

В умовах переходу до ринкових відносин основним принципом в роботі комерційних банків є прагнення до одержання якомога більшого прибутку. Воно обмежується ризиком понести збитки. При цьому ризики тим вище, чим більше шанс одержати прибуток.

Таким чином, отримати прибуток можна тільки у тих випадках, коли можливості понести збитки (ризики) будуть передбачені наперед та застраховані.

В процесі здійснення банківських операцій виникають наступні основні ризики:

- 1) *кредитний ризик* – небезпека невиклати позичальникам основного боргу та відсотків, що належать кредиторам;
- 2) *відсотковий ризик* – небезпека втрати в результаті завищення відсоткових ставок, що виплачуються за залученими коштами, над ставками по наданих кредитах;
- 3) *портфельний ризик* – ймовірність втрат на ринку цінних паперів;
- 4) *валютний ризик* – небезпека валютних втрат в результаті зміни курсу однієї з іноземних валют по відношенню до іншої при проведенні зовнішньоекономічних, кредитних та інших валютних операцій;
- 5) *ризик загубленого прибутку* – ризик непрямої фінансової втрати (неодержання прибутку) в результаті нездійснення будь-якого заходу або зупинення поточної діяльності.

Залежно від величини втрат виділяють певні зони чи області ризику (рис. 5.2).

Виграш	Втрати			Величини можливих втрат
	Зона допустимого ризику	Зона критичного ризику	Зона катастрофічного ризику	
Безризикова зона				
	0	Розрахунковий прибуток	Розрахункова виручка	Майновий стан

Рис. 5.2 Схема зон банківського ризику

В *безризиковій зоні* втрати не очікуються (вони дорівнюють нулю або від'ємні – перевищення прибутку). Під *зоною припустимого ризику* розуміється область, у межах якої втрати мають місце, але вони менше очікуваного прибутку. *Зона критичного ризику* – область збитків, заздалегідь перевищуючих очікуваний прибуток, що в максимумі може привести до втрати всіх інвестованих в операції коштів. *Зона катастрофічного ризику* характеризується небезпекою збитків, які перевищують критичний рівень і у максимумі досягають величини, яка дорівнює майновому стану банку.

Межі вказаних зон можуть бути встановлені за допомогою коефіцієнта ризику. Коефіцієнта ризику (К) визначається за формулою:

$$K = \frac{Y}{C},$$

де **Y** – максимально можлива величина збитку від комерційної або біржової діяльності банку;

C – величина власних коштів банку.

При цьому якщо $K < 0,3$ – діяльність банку знаходиться в зоні припустимого ризику; при $0,3 < K < 0,7$ – ризик є критичним; а при $K > 0,7$ – катастрофічним.

Одним із способів захисту від банківських ризиків є страхування. Воно здійснюється на добровільній основі у двох формах:

- 1) страхування відповідальності позичальників за непогашення кредитів;
- 2) страхування ризиків непогашення кредиту.

У першому випадку страхувальниками виступають позичальники, об'єктом страхування служить їх відповідальність перед банком, який видав кредит, за своєчасне й повне погашення кредиту і відсотків за його використання. У другому випадку страхувальником є банк, а об'єктом страхування – відповідальність всіх чи окремих позичальників перед банком за своєчасне й повне погашення кредиту, включаючи відсотки за кредит.

Методи страхування валютних ризиків одержали назву хеджування.

Хеджування – це система укладання термінових контрактів та угод, які враховують ймовірні у майбутньому зміни валютних курсів з метою уникнення несприятливих наслідків цих змін. До конкретних методів хеджування відносяться операції типу СВОП, валютні опціони і ф'ючерсні контракти, а також форвардні валютні операції.

5.6. Небанківські фінансово-кредитні інститути

Крім банків, кредитна система включає спеціалізовані фінансово-кредитні інститути, а саме: страхові компанії, пенсійні фонди, лізингові, інвестиційні, фінансові компанії, позиково-ощадні асоціації, кредитні спілки та ін.

Розвитку цих установ сприяли такі причини: 1) зростання прибутків населення у розвинених капіталістичних країнах; 2) істотний розвиток ринку цінних паперів; 3) надання додаткових послуг, які не можуть справляти банки.

Небанківські установи головним чином здійснюють акумуляцію заощаджень населення; надають кредити шляхом облігаційних позик, мобілізують капітал через усі види акцій; надають кредитну взаємодопомогу.

Усі види цих установ конкурують між собою, а також з комерційними банками за залучення заощаджень усіх верств населення.

Специфіка страхових компаній та пенсійних фондів полягає в тому, що вони випускають боргові зобов'язання, які їхні клієнти бажають використати на покриття непередбачених видатків у майбутньому. Страхування життя, наприклад, проводиться у випадку передчасної смерті, для того, щоб забезпечити фінансову безпеку осіб, які залежать від страхуемого матеріально. Пенсійні фонди забезпечують своїх клієнтів коштами на період після виходу на пенсію.

Внески до пенсійних фондів та оплата страхування життя є значним джерелом грошових коштів, тому що кожний клієнт здійснює виплати протягом кількох років, перш ніж вимоги про сплату страхових сум та додаткових пенсій будуть сплачені.

Страхові компанії та пенсійні фонди на кошти, що до них надходять у вигляді внесків, купують різноманітні активи, в тому числі значну кількість акцій та облігацій корпорацій. Крім того, вони купують короткострокові державні та приватні цінні папери, видають позики під заставу нерухомості тощо.

Інвестиційні компанії та фонди – різновид фінансово-кредитних установ, які здійснюють інвестиції у цінні папери. Вони випускають та продають власні цінні папери, а на одержані кошти купують цінні папери підприємств та банків.

Інвестиційні фонди бувають відкритого та закритого типів. Відкриті фонди емітують цінні папери із зобов'язанням їх зворотного викупу; закриті фонди такого зобов'язання не дають.

Інвестиційні компанії залучають до інвестиційної діяльності широкі верстви населення, тобто дрібного інвестора, завдяки чому мобілізують значні кошти.

Фінансові компанії – особливий тип фінансових інститутів, які діють переважно у сфері споживчого кредиту.

Фінансові компанії існують двох видів:

- 1) по фінансуванню продаж у розстрочку;
- 2) по лінії особистого фінансування.

Перші займаються продажем у кредит товарів довгострокового користування (автомобілі, телевізори та ін.), наданням позик дрібним підприємцям. Другі – видають позики переважно споживачам. Компанії обох видів надають позики на строк від одного до трьох років.

Фінансові компанії схожі з банками, проте, замість приймання внесків, вони здійснюють випуск цінних паперів, а також беруть кредити у комерційних банків.

Позиково-ощадні асоціації – кредитні товариства, що створені для фінансування житлового будівництва. Їх ресурси переважно складаються із внесків пайовиків, які представляють широкі верстви населення.

Позиково-ощадні асоціації виступають конкурентами для банків, страхових компаній в сфері надання іпотечних кредитів. До їх послуг звертається головним чином середній клас.

Кредитні спілки уявляють собою кооперативні ощадні інститути, які створюються звичайно профспілками, роботодавцями або просто групою осіб, які поєднані спільними матеріальними інтересами.

Кредитні спілки з'явились в Європі у другій половині XIX століття. У США перші кредитні спілки виникли на початку 20 століття.

Їхні кошти формуються за рахунок пайових внесків, а також кредитів банків.

По пайових внесках кредитні спілки сплачують відсотки. Їх активні операції складаються в основному із споживчих та індивідуальних позичок, які видаються членам спілки.

Багато клієнтів, в тому числі студенти, визнають ці спілки дуже придатними для одержання кредитів.

У США кредитні спілки випускають кредитні картки, пропонують брокерські послуги, відкривають пенсійні рахунки, купують банківські автомати. Незважаючи на це вони не можуть запропонувати своїм клієнтам той же набір послуг, що й комерційні банки.

Ломбарди – це кредитні установи, які надають грошові позики під заставу рухомого майна. Вони були створені з метою надання населенню можливості зберігати речі особистого користування, а також брати позики під заставу цих речей.

Ломбарди надають позики на строк до трьох місяців у розмірі 75% від вартості (оцінки) закладених речей та до 90% – вартості виробів із коштовних металів та каменів. Для розвитку своїх операцій ломбарди можуть користуватися банківським кредитом.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Проаналізуйте роль Національного банку України як провідника грошово-кредитної політики держави.
2. Визначте необхідність та функції комерційних банків в умовах ринкової економіки.
3. Визначте сутність та основні види активних і пасивних операцій комерційних банків.
4. Проаналізуйте фінансові послуги, що надають комерційні банки своїм клієнтам (лізинг, факторинг, трастові послуги тощо).
5. Охарактеризуйте види банківських ризиків та методи їх зниження.
6. Визначте роль спеціалізованих банків та небанківських фінансово-кредитних інститутів в кредитно-банківській системі держави.

Розділ 6

Кредитування та безготівкові розрахунки суб'єктів господарювання

6.1. Види та форми кредитування підприємств

В залежності від строку користування кредити поділяються на короткострокові (до 1 року), середньострокові (від 1 до 3 років) та довгострокові (понад 3 роки). Кожному з них притаманні конкретні організаційні способи кредитування, умови надання та погашення, об'єкти кредитування.

Короткострокове кредитування містить 4 стадії: програмування, надання, використання та повернення позики із сплатою відсотків.

Програмування кредитів дозволяє визначити перспективу кредитно-розрахункових відносин та обсяг необхідних кредитів.

Для отримання позик (відкриття кредитної лінії) підприємство укладає з банком кредитну угоду (на квартал, рік або окремі види позик). В угоді передбачаються основні умови одержання кредитів, в тому числі сума, термін надання, розмір відсоткової ставки.

Короткостроковий кредит надається банком на строк, що впливає з плану виробництва та реалізації продукції, зниження запасів товарно-матеріальних цінностей.

Основна частина кредитів надається під запаси товарно-матеріальних цінностей тому, що в собівартості готової продукції такі цінності складають більш 75%.

Це виробничі запаси, незавершене виробництво, товарна продукція та товари, відвантажені покупцям.

Банки кредитують потреби підприємств, що виникають у зв'язку з розрахунками, витратами виробництва, що не перекриті прибутками в певний період.

Частина короткострокових позик надається для сплати боргових вимог постачальників. Такі кредити отримують торгівельні організації для розрахунків з промисловими та сільськогосподарськими підприємствами по поставках відповідних видів продукції.

Можливо отримання кредитів, пов'язаних з окремими господарськими операціями. Наприклад, позички на сплату заробітної платні, купівлю чекових книжок, виставлення акредитивів тощо. До короткострокових кредитів належить також облік векселів.

У процесі кредитування банки здійснюють контроль за поверненням наданих кредитів. Для кредитування обираються підприємства з достатнім рівнем майна, які мають стійкий фінансовий стан.

Заставою може виступати майно підприємств, гарантії інших організацій.

Середньо- та довгострокові кредити надаються для вкладання в основний капітал (будівлі, будинки, споруди), на реконструкцію, модернізацію та розширення діючих основних фондів, на нове будівництво, приватизацію.

У порівнянні з короткостроковими – кредити на тривалий час надаються під істотну заставу у зв'язку з великим ризиком їх своєчасного погашення.

Комерційні банки видають довгострокові позики під гарантію урядових організацій. Ці позики підлягають страхуванню.

Банк ретельно вивчає фінансовий стан позичальника, вимагає висновків аудиторської перевірки. Банк може також заборонити передачу у заставу активів підприємства, що є забезпеченням по позиках інших кредиторів, встановити обмеження розміру капіталовкладень.

Найбільш поширеними формами надання кредиту є строковий, контокорентний та онкольний кредити.

Строковий кредит – це звичайна форма кредиту, при якій банк перераховує на рахунок позичальника суму кредиту. По закінченню строку кредит погашується, тобто позичальник перераховує із свого рахунку відповідну суму грошей банку.

Контокорентний кредит уявляє собою відкриття клієнту єдиного рахунку, на якому враховуються усі операції банку з клієнтом. На ньому відбивається, з одного боку, кредити банку і всі платежі з рахунку за дорученням клієнта, а з іншого боку, кошти, що надходять на рахунок клієнта у вигляді виручки, повернення кредиту, інші надходження. Отже, контокорент – це поєднання позикового рахунку з поточним. Він може мати дебетове та кредитове сальдо. За дебетового сальдо контокорентного рахунку банк сплачує клієнту відсотки, як правило у розмірі ставки на вклади до запитання. За кредитового сальдо – навпаки, клієнт сплачує банку відсотки у розмірі, передбаченому кредитною угодою. Обсяг і строки контокорентного кредиту визначаються в межах ліміту, встановленого в кредитній угоді.

Онкольний кредит – короткостроковий кредит, який погашується за першою вимогою банку. Він оформлюється слідуєчим чином: банк відкриває позичальнику спеціальний позиковий рахунок під заставу товарно-матеріальних цінностей або цінних паперів. В межах забезпеченого кредиту банк сплачує усі рахунки клієнта. Погашення кредиту здійснюється за першою вимогою банку за рахунок коштів, що надходять на рахунок позичальника, або шляхом реалізації застави. Онкольний кредит сплачується позичальником звичайно з попередженням за 2-7 днів. Відсоткова ставка по цьому кредиту нижча, ніж по строковим кредитам.

Можливо також відкриття банком клієнту так званої *кредитної лінії*, тобто юридично оформленого погодження, згідно з яким банк зобов'язується надавати позичальнику кредити на погоджувану суму на протязі певного періоду часу. Зручність цієї форми кредитування пов'язана з тим, що під час дії кредитної лінії позичальник зможе отримати позику в будь-який момент без додаткових переговорів з банком та оформлення окремої кредитної угоди. При цьому банк може вимагати у позичальника зберігати на своєму поточному рахунку залишок в розмірі не менш 20% від суми кредиту.

У сучасних умовах суб'єктами господарювання використовується *обліковий кредит* – короткостроковий кредит, який банк надає пред'явнику векселів,

скуповуючи їх до настання зазначеного у них строку виконання і сплачуючи номінальну вартість векселів за мінусом дисконту.

Розмір дисконту визначається за формулою:

$$Д = \frac{Н \cdot Т \cdot П}{365 \cdot 100},$$

де Д – сума дисконту;

Н – номінальна сума векселя;

Т – строк від дня обліку до дня платежу (в днях);

П – ставка, за якою обліковується вексель.

Операції з обліку векселів виконуються банком на підставі укладеного з власником векселя договору. Погашення вексельного кредиту здійснюється у день оплати векселя боржником. Якщо боржник неплатоспроможний, відповідальність за зобов'язаннями несе пред'явник векселя та інші особи, які мають солідарну відповідальність за цим векселем.

6.2. Організація та порядок кредитування

Для отримання кредиту позичальник звертається в банк з клопотанням, в якому відображається цільове призначення кредиту, його сума та строк погашення, загальна характеристика проекту, що кредитується, та економічний ефект від його здійснення. Разом з клопотанням позичальник надає документи, які підтверджують правомочність клієнта на отримання кредиту: бізнес-план проекту, що кредитується, з розрахунком очікуваних надходжень від реалізації продукції (проведення робіт, надання послуг); річні та квартальні бухгалтерські та статистичні звіти про діяльність підприємства; виписки по рахунках, що відкриті в інших банках; обов'язки по забезпеченню своєчасного повернення позики (застава, поручительство, страхове свідоцтво).

Поручительство – договір, при якому поручитель зобов'язується перед кредитором сплатити при необхідності заборгованість позичальника за позикоюю.

Гарантія – зобов'язання гаранта кредитору сплатити за боржника певну суму після настання гарантійного строку платежу.

Заставне зобов'язання (застава цінних паперів, товарів та іншого майна) – документ, виданий позичальником кредитору з метою підтвердження його права у випадку невиконання зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати компенсацію від реалізації заставного майна.

Після вивчення необхідних документів, аналізу фінансової звітності на предмет кредитоспроможності майбутнього позичальника банк укладає з ним кредитну угоду на отримання позики.

Кредитна угода – це письмова угода між комерційним банком та позичальником про надання банком кредиту на певну суму в установленний строк та за відповідну плату.

Кредитна угода складається з таких основних розділів.

Преамбула. В ній міститься назва (найменування) сторін, що домовлюються.

1. Предмет угоди. В цьому розділі зазначається мета, на яку надається кредит; обсяг кредиту, термін, на який надається кредит, розмір відсотку за кредит та умови його сплати.

2. Умови забезпечення кредиту. Цей пункт містить опис застави, гаранту, а також вказує, що кредит, виданий банком, забезпечується всім майном та коштами, що належать позичальнику.

3. Зобов'язання банку включають:

- відкриття позичальнику позикового рахунку № __ для видачі кредиту;
- забезпечення позичальника консультаційними послугами по питаннях виконання договору;
- аналіз кредитоспроможності позичальника, перевірку цільового використання кредиту, внесення порад (рекомендацій) про подальші відносини з позичальником.

4. Зобов'язання позичальника:

- використовувати кредит на визначені в договорі цілі, забезпечити його повернення та сплату відсотків;
- надавати банку бухгалтерський баланс, планові, звітні документи та інші матеріали для контролю за використанням і поверненням кредиту

5. Права банку:

- проводити перевірку на місці забезпечення банківських позик, цільового використання кредиту;
- у разі виявлення нецільового використання кредиту стягувати штраф у визначеному розмірі від суми нецільового використання;
- розірвати угоду у разі невиконання позичальником умов договору та достроково повернути кредит із сплатою штрафу в розмірі визначеного відсотку від суми кредиту.

6. Права позичальника:

- ставити перед банком питання про перенос строків платежу у разі виникнення тимчасових фінансових ускладнень по незалежним від позичальника причинам;
- достроково розірвати кредитну угоду, цілком повернувши отриманий кредит, включаючи відсотки за його використання.

7. Особливі умови включають суперечні питання по договору та методи їх розглядання у відповідності з законодавством.

8. Юридичні адреси та реквізити.

Однобічна зміна умов кредитної угоди не припускається. В кредитній угоді може бути передбачена умова, що при погіршенні фінансово-господарського стану позичальника банк має право на дострокове повернення кредиту.

6.3. Оцінка кредитоспроможності клієнта

Межі аналізу та вивчення кредитоспроможності позичальника залежать від розміру та строку позики, наслідків діяльності підприємства, його взаємовідносин з банком у минулому.

Джерелами інформації при вивченні кредитоспроможності клієнта є: зовнішні джерела; інспекції на місці; аналіз фінансових звітів; співрозмова з заявником на позичку.

Зовнішню інформацію банк може одержати від інших банків, в які раніше звертався позичальник, а також від його постачальників, покупців, конкурентів, податкових органів, вищих організацій.

На основі співрозмови банк може отримати інформацію про історію та зростання підприємства, його конкурентні позиції, плани на майбутнє.

Найбільш важливим джерелом інформації про кредитоспроможність є аналіз фінансової звітності потенційних позичальників, а також прогноз грошових потоків, які можуть свідчити про очікуваний фінансовий стан, заплановані прибутки та потреби позичальника в кредитах.

Для оцінки кредитоспроможності можна використовувати наступні фінансові коефіцієнти:

1) *коефіцієнт абсолютної ліквідності* ($K_{\text{Л}}$), що показує в якому обсязі короткострокові зобов'язання можуть бути сплачені за рахунок високоліквідних активів:

$$K_{\text{Л}} = \frac{ГК + КФВ_{\text{н}}}{З_{\text{кс}}},$$

де $ГК$ – грошові кошти, що включають готівку у касі, кошти на поточному рахунку та інших рахунках фірми (за винятком депозитних);

$КФВ_{\text{н}}$ – короткострокові фінансові внески;

$З_{\text{кс}}$ – короткострокові зобов'язання (заборгованість постачальникам, бюджету, робітникам по заробітній платні);

2) *коефіцієнт швидкої ліквідності* ($K_{\text{Ш}}$), який показує чи зможе підприємство в певний строк розрахуватися за своїми короткостроковими зобов'язаннями:

$$K_{\text{Ш}} = \frac{ГК + КФВ_{\text{н}} + ДЗ}{З_{\text{кс}}},$$

де $ДЗ$ – дебіторська заборгованість;

3) *загальний коефіцієнт покриття* ($K_{\text{Зп}}$), який характеризує достатність оборотних коштів підприємства для погашення своїх боргів:

$$K_{\text{Зп}} = \frac{ГК + КФВ_{\text{н}} + ДЗ + ЗВ}{З_{\text{кс}}},$$

де $ЗВ$ – запаси та витрати;

4) *коефіцієнт фінансової незалежності* ($K_{\text{Фн}}$), що характеризує забезпечення підприємства власними коштами ($В_{\text{КОШ}}$):

$$K_{фн} = \frac{В_{кош}}{\text{підсумок балансу}} \cdot 100\%.$$

В залежності від розміру коефіцієнтів підприємства розділяються на 3 класи кредитоспроможності (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Розподіл позичальників за класами кредитоспроможності

Коефіцієнти	I клас	II клас	III клас
1. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	> 0.2	0.15-0.2	< 0.15
2. Коефіцієнт швидкої ліквідності	> 0.8	0.5-0.8	< 0.5
3. Загальний коефіцієнт покриття	> 2.0	1.0-2.0	< 1.0
4. Коефіцієнт фінансової незалежності	> 60%	40-60%	< 40%
	кредито- спроможне	обмежено кредито- спроможне	некредито- спроможне

На практиці часто зустрічається ситуація, коли по кожному з коефіцієнтів фірми відносяться до різних класів. Тоді використовується єдиний показник – рейтинг позичальника. Він визначається в балах складанням добутків класності окремого показника та його питомої ваги в загальному наборі. Наприклад, $K_L - 30\%$; $K_{III} - 20\%$; $K_{ЗП} - 20\%$; $K_{ФН} - 30\%$. Установимо, що до I класу відносяться позичальники із сумою балів від 100 до 150, до II класу – від 151 до 250, до III класу – від 251 до 300 балів.

6.4. Види відсоткових ставок та їх визначення

Відсоток – це абсолютна величина прибутку від надання грошей в борг у будь-якій формі: надання позики, продаж товарів у кредит, розміщення грошей на депозитному рахунку, купівля ощадного сертифікату, облік векселів тощо.

При укладанні кредитно-фінансової угоди сторони домовляються про розмір відсоткової ставки.

Часовий інтервал, до якого відноситься ця відсоткова ставка, називається *періодом нарахування*. Це може бути рік, півроку, квартал, місяць, день.

Відсотки можуть виплачуватися за мірою їх нарахування, а також приєднуватися до суми основного боргу (капіталізація відсотків).

Відсоткові ставки можуть бути *фіксованими*, тобто незмінними на протязі всього строку угоди, та *плаваючими*, тобто можуть переглядатися (якщо це передбачено в угоді).

За принципом розрахунку відсотки можуть нараховуватися у кінці кожного інтервала нарахування (ставки нарощування) або на початку кожного інтервала нарахування (облікові ставки).

В залежності від бази нарахування відсотки можуть бути *прості* (на базі постійної основи) та *складні* (на базі змінної основи).

Прості відсотки розраховуються на протязі всього строку від початкової, первісної суми кредиту чи внеску.

Складні відсотки – це відсотки з капіталізацією, тобто нараховані в попередньому періоді відсотки включаються в базу для визначення відсотків за даний період.

Прості відсотки застосовуються в основному при короткостроковому кредитуванні, а складні відсотки – при довгостроковому.

Для розрахунку простих та складних відсотків запровадимо слідуєчі позначки:

P – сума грошей у початковий момент часу;

F – сума грошей в кінцевий момент часу;

A – сума кожного платежу в постійному ряді рівних платежів;

I – відсотки за весь період позики;

n – число періодів, за які нараховуються відсотки

(рік, квартал, місяць), тобто термін позики

$$n = \frac{t}{k},$$

де **t** – число днів позики;

k – число днів у періоді (365, 90, 30);

i – ставка відсотку за період.

Формули для розрахунку простих відсотків:

$$I = P \cdot n \cdot i$$

$$F = P + I$$

$$F = P + P \cdot n \cdot i = P(1 + n \cdot i)$$

$$F = P(1 + i \cdot n)$$

$$F = A \cdot n$$

$$P = \frac{F}{1 + i \cdot n}$$

$$A = P(1 + i \cdot n) / n = F / n$$

Формули для розрахунку складних відсотків:

$$F = P(1 + i)^n$$

$$P = \frac{F}{(1+i)^n} \qquad A = \frac{P \cdot i(1+i)^n}{(1+i)^n - 1}$$

6.5. Основи та принципи організації безготівкових розрахунків

За допомогою грошового оборота, як сукупності всіх платежів, які здійснюються в економічній системі забезпечуються реалізація валового національного продукту, використання національного доходу та всі послідовуючі перерозподільчі процеси в економіці.

Безготівковий грошовий оборот є переважаючим (до 90% всього грошового обороту). Він здійснюється шляхом перерахування сум по рахунках у банках або шляхом зарахування взаємних вимог.

У безготівковому обороті гроші функціонують як засіб платежу, отже існує певний відрізок часу між отриманням товарів та сплатою за них.

Початковим пунктом грошового обороту є банки, які відкривають рахунки своїм клієнтам.

Безготівкові розрахунки – це розрахунки, які здійснюються в сфері безготівкового грошового обороту, тобто без участі готівки. Вони поділяються на міжбанківські та міжгосподарські, які обслуговують відповідно відносини між банками та клієнтами банків.

Рахунок в банку – основа взаємовідносин клієнтів з банками. Грошові кошти на рахунках у банках відбивають записи залишків, оборотів по рахунках внаслідок безготівкових розрахунків.

Рахунки підприємств поділяються на: поточні, бюджетні, депозитні, кредитні.

Поточні рахунки відкриваються підприємствам усіх видів та форм власності, а також їх відокремленим підрозділам для зберігання грошових коштів та здійснення всіх видів операцій по цих рахунках.

Поточні бюджетні рахунки відкриваються підприємствам, яким виділяються кошти за рахунок державного або місцевого бюджетів для їх цільового використання.

Депозитні рахунки відкриваються підприємствам на основі укладання договору між власником рахунку та банком на означений у договорі строк. Кошти на депозитні рахунки перераховуються з поточного рахунку та по закінченню строка зберігання повертаються на поточний рахунок. Відсотки по депозитних рахунках можуть перераховуватись на поточний рахунок у відповідності з умовами депозитного договору або зараховуватись на поповнення депозиту (Інструкція № 3 “Про відкриття банками рахунків у на-

ціональний та іноземній валюті”// Постанова Правління НБУ від 18 грудня 1998 року № 527).

Кредитні рахунки призначені для обліку наданих банками кредитів, їх повернення та сплати відсотків за ними.

Безготівкові розрахунки сприяють заощадженню готівки, прискоренню грошового обороту, а також створюють умови для банківського контролю та державного регулювання грошової сфери.

Безготівкові розрахунки між суб'єктами господарювання класифікуються за рядом ознак:

- 1) в залежності від призначення платежу – за товари та послуги і за нетоварними операціями (платежі до бюджету, по розрахунках з фондом соціального захисту населення та інші);
- 2) за містом проведення розрахунків або в залежності від характеру економічних зв'язків – місцеві, міжміські, міжнародні;
- 3) за способом платежу:
 - гарантовані (які забезпечують гарантію платежу за рахунок депонування коштів) та негарантовані (які не мають гарантії платежу);
 - шляхом списання коштів з рахунку або шляхом зарахування взаємних вимог;
 - з відстрочкою;
- 4) за способом реалізації продукції – прямі розрахунки (безпосередньо між постачальником та покупцем) та транзитні (із участю проміжних ланок).

Принципи організації безготівкових розрахунків.

1. Грошові кошти суб'єктів господарювання підлягають обов'язковому зберіганню на рахунках в установах банків (за винятком перехідних залишків у касі).
2. Підприємства мають право вибору установ банку для відкриття рахунків усіх видів.
3. Кошти із рахунку підприємства списуються за його розпорядженням. Враховуючи можливість відкриття декількох рахунків, суб'єкт господарювання визначає один з рахунків як головний. На ньому здійснюється облік заборгованості, яка списується безперечно.
4. Поточні рахунки відкриваються банками тільки за умови повідомлення про це податкового органу.
5. Момент здійснення платежу повинен бути максимально наближеним до часу відгруження товарів, виконання робіт, надання послуг.
6. Платежі здійснюються в межах залишків коштів на рахунках платника або в межах наданого банківського кредиту.
7. Розрахунки між підприємствами можуть здійснюватися готівкою. При цьому одержувач коштів повинен суму отриманих готівкових коштів провести через касову книгу та внести її в повному обсязі на свій рахунок у банк.

Отримання готівки на сплату заробітної плати, премій, дивидендів здійснюється тільки через їх отримання з кас банків. Такий порядок дозволяє контролювати своєчасну сплату податків, відрахувань та інших обов'язкових платежів, розмір яких залежить від фонду оплати праці.

6.6. Форми безготівкових розрахунків

Форми безготівкових розрахунків охоплюють сукупність розрахункових документів, порядок їх оформлення та прийняття банками, відповідний документооборот. Кожна з форм безготівкових розрахунків характеризується своєю структурою, сукупністю ознак, конкретним механізмом платежу.

За формою та змістом розрахункові документи повинні бути простими, точно визначеними, зручними у використанні, надавати повну інформацію про грошову операцію, яка здійснюється.

У сучасних умовах використовуються такі основні форми безготівкових розрахунків (залежно від форми розрахункового документа):

- платіжні доручення;
- платіжні вимоги-доручення;
- чеки;
- акредитиви;
- векселі;
- платіжні вимоги;
- інкасові розпорядження.

Розрахунки платіжними дорученнями – форма безготівкових розрахунків, при якій клієнт подає в установу банку розрахунковий документ (платіжне доручення), що містить доручення про перерахування певної суми із свого рахунку на рахунок одержувача коштів (рис. 6.1).

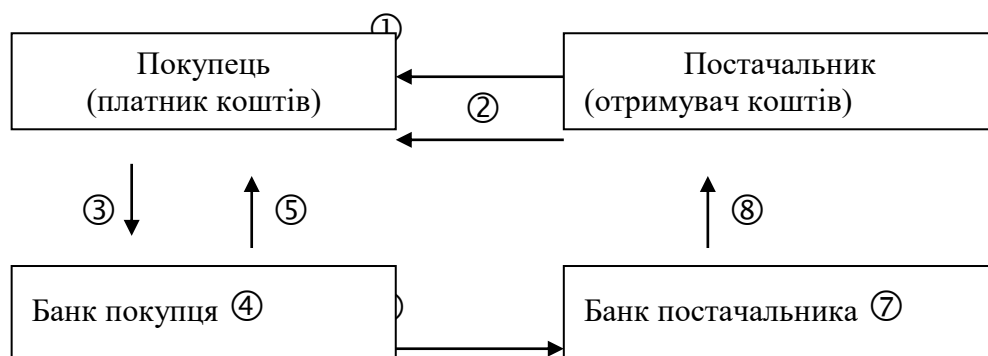

Рис. 6.1 Схема розрахунків платіжними дорученнями

1 – постачальник відвантажує продукцію (виконує роботи, послуги);

2 –постачальник виставляє рахунок-фактуру за продукцію, роботи, послуги;

3 – покупець подає до банку, що його обслуговує, платіжне доручення;

4 – банк покупця списує з його рахунка кошти;

5 –банк покупця повідомляє покупця – власника рахунка про списання коштів;

6 – банк покупця передає електронним зв'язком або надсилає платіжне доручення на відповідну суму до банку постачальника;

7 –банк постачальника (отримувача коштів) зараховує кошти на рахунок постачальника;

8 – банк постачальника повідомляє постачальника про надходження коштів на розрахунковий рахунок випискою з розрахункового рахунка.

Це одна з найбільш поширених форм безготівкових розрахунків у господарському обороті України, що пояснюється її простотою, зручністю та універсальністю. Недоліком цієї форми є відсутність повної гарантії платежу постачальнику. Розрахунки платіжними дорученнями використовуються за одержані товари та надані послуги; за нетоварними операціями (платежі в бюджет, органам соцстраху, перекази заробітної плати та ін.).

Платіжна вимога-доручення – розрахунковий документ, який містить: по-перше, вимогу постачальника до покупця на основі відправлених покупцеві, обминаючи банк, документів оплати вартості відвантажених товарів, виконаних робіт і наданих послуг; по-друге, доручення покупця (платника) своєму банкові оплатити вказані документи, перерахувавши відповідну грошову суму постачальникові (рис. 6.2).

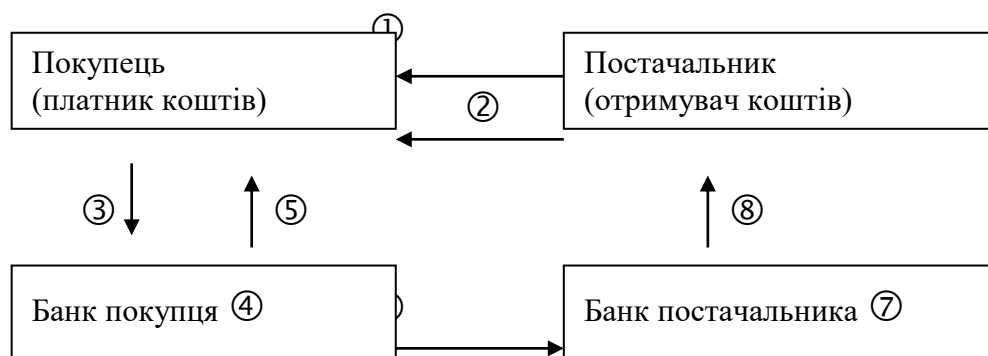

Рис. 6.2 Схема розрахунків платіжною вимогою-дорученням

1 – постачальник відвантажує продукцію покупцеві;

2 – разом з документами на відвантажену продукцію постачальник передає платіжну вимогу-доручення на оплату;

3 – покупець передає платіжну вимогу-доручення в банк, який його обслуговує, для переказу коштів;

4 – банк покупця (платника коштів) списує з рахунка покупця кошти;

5 – банк покупця сповіщає випискою покупця – власника рахунка про списання коштів з його розрахункового рахунка;

6 – банк покупця направляє в банк постачальника платіжну вимогу-доручення;

7 – банк постачальника зараховує кошти на рахунок постачальника (отримувача коштів);

8 – банк постачальника сповіщає постачальника (власника рахунка) про надходження коштів на рахунок (випискою з розрахункового рахунка).

Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями застосовуються переважно в міжміських розрахунках за відвантажені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги.

Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями можуть бути з акцептом або без акцепту. *Акцепт* – це згода на оплату або гарантування оплати платіжних документів. Платники мають право повністю відмовитися від акцепту платіжної вимоги-доручення, коли товари (послуги) не було замовлено; коли товари відвантажено не на погоджену адресу; коли їх доставлено з порушенням строку; коли вони недоброякісні, некомплектні; коли не погоджено ціну товару.

Основою відмови від акцепту може бути також порушення умов контрактів (угод). Про відмову від акцепту платник зобов'язаний у встановлений строк повідомити банк і постачальника, зазначивши причини відмови.

Ця форма не є розповсюдженою, тому, що їй притаманні недоліки: відсутність гарантії платежу, можливість відмови від акцепту, несвоєчасна сплата рахунків покупцями.

Чек – грошовий документ, який містить доручення власника рахунка банку оплатити певну суму грошей пред'явнику чека або іншій вказаній у чеку особі.

При розрахунках чеками виникають економічні відносини між трьома суб'єктами:

- *чекодавець* – власник рахунка, який здійснює платіж за допомогою чека та підписує його;
- *чекодержатель* – особа, яка отримує кошти за чеком;

– *банк-емітент* – банк, який видає чекову книжку клієнту та веде його рахунки.

Бланки чеків брошуруються в спеціальні чекові книжки по 10, 25 та 50 аркушів. Чек є цінним папером. Чекові книжки є бланками суворої звітності. Розрахункові чеки, які використовуються фізичними особами при здійсненні разових операцій, виготовляються окремими бланками.

Строк дії чекової книжки – 1 рік; розрахункового чека – 3 місяці. В чековій книжці банк вказує загальну граничну суму (ліміт), на яку дозволяється виписувати чеки. Чек із чекової книжки пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом десяти днів.

Чеки існують: іменні (виписані лише певній особі); пред'явницькі (виписані на пред'явника); ордерні (виписані на певну особу з обов'язковим застереженням про наказ оплатити чек). Ордерні чеки можуть бути передані іншій особі шляхом передатного надпису (індосаменту).

Розрахунки чеками здійснюються за схемою, наведеною на рис. 6.3.

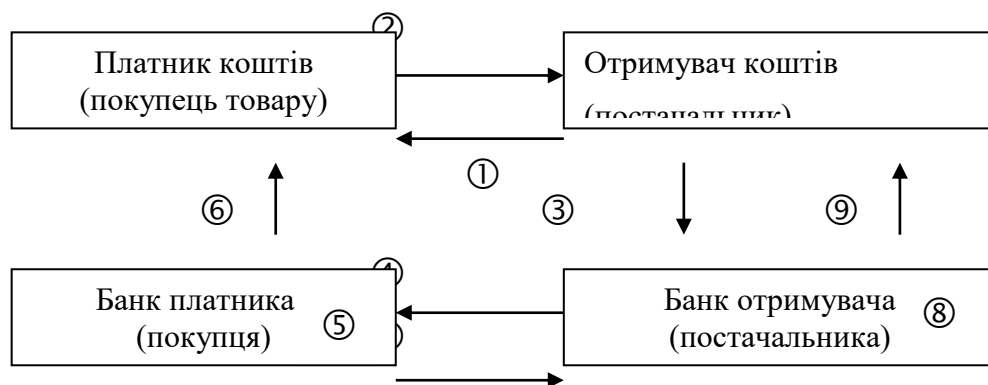

Рис. 6.3 Схема розрахунків чеками

- 1 – постачальник передає товар покупцеві;
- 2 – покупець передає чек постачальнику;
- 3 – постачальник передає чек у свій банк;
- 4 – банк постачальника направляє чек для оплати в банк покупця;
- 5 – банк платника списує кошти з рахунка покупця товару;
- 6 – банк платника повідомляє платника про списання коштів;
- 7 – банк платника переказує банку постачальника відповідні кошти;
- 8 – банк постачальника зараховує кошти на рахунок постачальника;
- 9 – банк постачальника повідомляє постачальника про зарахування коштів на його рахунок.

В Україні розрахунки чеками не дуже розповсюджені у зв'язку з недостатністю коштів на рахунках клієнтів та обмеженою платоспроможністю більшості комерційних банків.

Акредитив – специфічна форма безготівкових розрахунків, при якій одна установа банку доручає іншій провести оплату за рахунок спеціально заброньованих для цього грошових коштів.

При розрахунках акредитивами в економічні відносини вступають такі суб'єкти:

- *платник* – заявник акредитива, який звертається до банку, що його обслуговує, для відкриття акредитива;
- *банк-емітент* – банк платника, що відкриває акредитив своєму клієнту;
- *постачальник* – юридична особа, на користь якої виставлений акредитив;
- *виконуючий банк* – банк постачальника або інший банк, що за дорученням банку-емітента виконує акредитив.

Таким чином, при розрахунках акредитивами платіж виконує банк постачальника за рахунок коштів, спеціально заброньованих для цієї мети в банку платника.

Акредитиви бувають відзивні та безвідзивні, покриті та непокриті.

Відзивний – акредитив, який може бути анульований або змінений банком-емітентом без попереднього погодження з постачальником (наприклад, у разі недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-емітента від гарантування платежів за акредитивом).

Безвідзивний – акредитив, який може бути змінений або анульований тільки за згодою постачальника, на користь якого він відкритий.

Покритий – акредитив, при якому банк-емітент перераховує власні кошти платника або наданий йому кредит у розпорядження виконуючого банку на окремий балансовий рахунок “Акредитив” на увесь строк дії зобов'язань банку-емітента.

Непокритий – акредитив, який не має вказаного вище покриття грошових коштів. За умови встановлення між банками кореспондентських відносин непокритий акредитив може відкриватися у виконуючому банку шляхом надання йому права списувати кошти з кореспондентського рахунка банку-емітента.

Акредитив відкривається для розрахунків тільки з одним постачальником. Строк дії акредитиву визначається у договорі сторін. Схема розрахунків з використанням акредитива наведено на рис. 6.4.

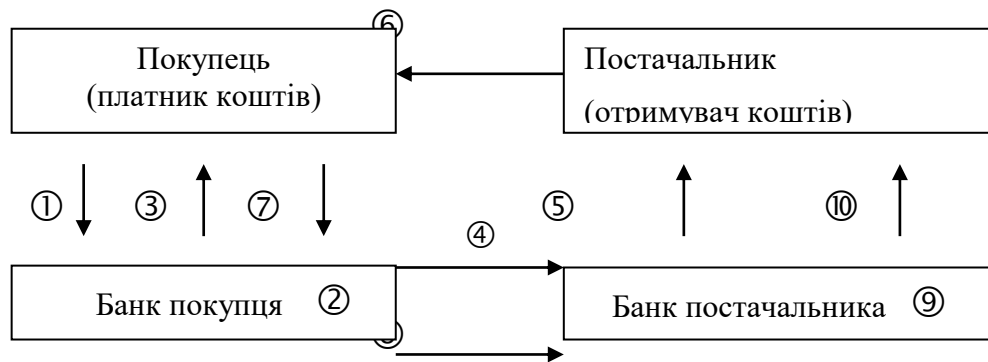

Рис. 6.4 Схеми розрахунку з використанням акредитива

- 1 – покупець доручає банку, що його обслуговує, відкрити акредитив;
- 2 – банк покупця відкриває акредитив;
- 3 – банк покупця сповіщає покупця про відкриття акредитива;
- 4 – банк покупця повідомляє банк постачальника про відкриття акредитива постачальнику на конкретну суму;
- 5 – банк постачальника сповіщає постачальника про відкриття акредитива;
- 6 – відвантаження товару;
- 7 – покупець повідомляє банк про виконання умови акредитива, тобто дає наказ на розкриття акредитива;
- 8 – банк покупця переказує банку постачальника суму коштів з акредитива;
- 9 – банк постачальника зараховує кошти на рахунок постачальника;
- 10 – банк постачальника повідомляє про це свого клієнта.

Недолік цієї форми розрахунків – у вилученні з обороту грошових коштів, які депонуються на рахунок до того, як здійснюється акт купівлі-продажу товарно-матеріальних цінностей.

Перевага акредитивів у порівнянні з іншими формами безготівкових розрахунків полягає в гарантії платежу та можливості отримати його в короткий строк після відгрузки товарів.

Вексель уявляє собою цінний папір, в якому засвідчується грошове зобов'язання векселедавця (боржника) сплатити певну грошову суму власникові векселя після настання строку платежу.

Розрізняють такі види векселів:

- *простий (соло-вексель)* – зобов'язання, яке видається позичальником на ім'я кредитора сплатити власникові векселя певну суму грошей після вказаного терміну;

– *переказний (тратта)* – письмовий наказ векселетримача (трасанта), адресований платникові (трасатові) сплатити третій особі (ремітентові) суму грошей у певний термін.

Платіж за переказним векселем може бути забезпечений за допомогою *авалю* – вексельного поручительства, яке збільшує його надійність. *Аваліст* – особа, яка здійснила аваль, приймає на себе відповідальність за виконання зобов’язань щодо оплати векселя.

Відміна простого векселя від переказного:

- 1) це не наказ, а зобов’язання сплатити;
- 2) векселедавець та платник – одна особа;
- 3) простий вексель не потребує акцепту (згоди на оплату векселя).

Схема розрахунків за допомогою простого векселя наведено на рис. 6.5.

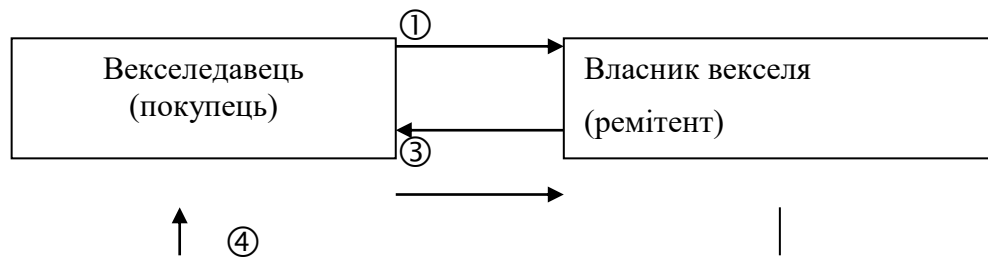

Рис. 6.5 Схема простого вексельного обігу

- 1 – векселедавець (покупець) передає вексель;
- 2 – власник векселя (ремітент) пред'являє вексель до акцепту;
- 3 – векселедавець погашає вексель і передає його ремітенту;
- 4 – власник векселя (ремітент) вручає погашений вексель векселедавцеві.

Використання векселів в господарському обороті прискорює розрахунки та грошовий оборот, тому що дозволяє векселетримачу (продавцю) отримати гроші навіть не дочекавшись погашення вексельного платежу шляхом його обліку в банку.

Вексельний обіг має антиінфляційний потенціал, оскільки замінює в господарському обороті реальні гроші.

Платіжні вимоги та інкасові розпорядження застосовуються у випадках списання коштів з рахунка платника без його згоди, на підставі документів, поданих банкові одержувачем коштів. Наприклад, у випадках стягнення штрафів, недоїмок в бюджет з податків, фінансових санкцій.

Вибір форми безготівкових розрахунків залежить від фінансового стану партнерів, їх місцезнаходження, особливостей продукції, що постачається,

способу транспортування вантажів та інших факторів. При встановленні форм безготівкових розрахунків необхідно керуватися такими принципами, як спрощення документообороту та максимальне прискорення розрахунків.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначте види і форми надання кредитів суб'єктам господарювання в сучасних умовах.
2. Проаналізуйте умови кредитування підприємств комерційними банками.
3. Кредитна угода та характеристика її основних розділів.
4. Визначте показники, що дозволяють здійснити оцінку кредитоспроможності позичальника.
5. Обґрунтуйте необхідність та принципи організації безготівкових розрахунків.
6. Проаналізуйте переваги та недоліки основних форм безготівкових розрахунків.
7. Визначте, які умови одержання кредиту в розмірі 500 тис. гривень на 2 роки вигідніше: під 9% річних на підставі складного відсотку чи під 6% річних на підставі простого відсотку? А з виплатою рівними платежами один раз на рік?

Розділ 7

Міжнародні валютні та кредитні відносини

7.1. Поняття валюти та валютної системи

Поняття "валюта" походить від латинського слова "вартість", "ціна".

Валюта – грошова одиниця, що використовується для вимірювання розміру вартості товару.

Існують наступні поняття валюти:

- 1) *національна валюта* – встановлена законом грошова одиниця даної країни;
- 2) *іноземна валюта* – грошові знаки іноземних держав, а також кредити та платіжні кошти, що виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються у міжнародних розрахунках;
- 3) *міжнародна (регіональна)* грошова розрахункова одиниця та платіжні кошти (СДР, ЄВРО).

Валютна система – це державно-правова форма організації міжнародних грошових відносин держав.

Валютна система складається з двох основних елементів: валютного механізму та валютних відносин.

Під *валютним механізмом* розуміють правові норми та інститути, які представляють їх на національному та міжнародному рівнях.

Валютні відносини – це повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних та грошових ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій.

Розрізняють національну, світову та міждержавну (регіональну) валютні системи.

Під *національною валютною системою* розуміють певний порядок грошових розрахунків держави з іншими країнами. Юридично вона визначається національним законодавством з урахуванням норм міжнародного права. Її призначення в забезпеченні безперешкодних розрахунково-платіжних відносин всіх економічних суб'єктів держави з зовнішнім світом.

Національна валютна система містить наступні основні елементи:

- національну валюту;
- об'єм та склад валютних резервів;
- валютний паритет² і режим курсу національної валюти³;
- наявність або відсутність валютних обмежень в країні;
- режим національного ринку валюти і золота;
- національні органи та заклади, які регулюють валютні відносини країни.

² *валютний паритет* – встановлювані у законодавчому порядку співвідношення грошових одиниць різних країн. Визначається в межах МВФ (до 70-х років визначався золотою місткістю валюти). Коректується при девальвації чи ревальвації валюти.

³ *валютний курс* – ціна грошової одиниці даної країни, виражена в грошових одиницях іншої країни.

Світова валютна система – форма організації міжнародних валютних відносин, яка склалася на підставі розвитку світового господарства і закріплена міждержавними угодами. Вона містить такі елементи:

- певний набір міжнародних платіжних коштів (міжнародні розрахункові грошові одиниці – СДР, ЄВРО);
- умови взаємної конвертованості валют;
- уніфікований режим валютних паритетів;
- регламентацію режимів курсів валют;
- міждержавне регулювання міжнародної валютної ліквідності;
- уніфікацію правил використання кредитних коштів обігу;
- режим світових валютних ринків та ринків золота;
- міжнародні організації, які здійснюють міждержавне валютне регулювання.

Елементом сучасної світової валютної системи є *міждержавна (регіональна) валютна система*. Прикладом такої системи служить Європейська валютна система (ЄВС), створена в 1979 році. Основною рисою цієї валютної системи був механізм ЕКЮ – спеціальної європейської рахункової одиниці, що засновувалась на “кошику” із 10 валют країн Західної Європи, які входили в ЄС. Вага кожної валюти в кошику визначалася у відповідності до частки, яку мала держава в валовому національному продукті ЄС та в експорті в межах Спільноти.

З 1.01.2002 р. в країнах, які входять в ЄВС, введена в обіг нова європейська валюта – євро, що повинна повністю замінити в обігу національні грошові одиниці країн-членів ЄВС. Курс обміну національних валют на євро наведено у таблиці 7.1.

Таблиця 7.1

Курс обміну національних валют країн зони євро з 1.01.2002

Назва валюти	Курс обміну на євро
Австрійський шилінг	13,7603
Бельгійський франк	40,3399
Грецька драхма	340,750
Італійська ліра	1936,27
Ірландський фунт	0,787564
Іспанська песета	166,386
Люксембурзький франк	40,3399
Німецька марка	1,95583
Португальський ескудо	200,482
Нідерландський гульден	2,20371
Французький франк	6,55957
Фінська марка	5,94573

Введення євро дозволить полегшити боротьбу з інфляцією, розширити всебічне співробітництво держав ЄС, підвищити курс євро по відношенню до інших валют, ліквідувати витрати з конвертації валют у межах ЄВС.

7.2. Конвертованість валют

Конвертованість (оборотність) національної грошової одиниці – можливість вільного обміну валюти даної країни на іноземну валюту і навпаки за діючим валютним курсом без втручання держави в процес обміну.

Конвертованість валюти – це необхідна умова інтеграції країни у все-світнє господарство і міжнародний розподіл праці, тому що інтернаціоналізація господарських зв'язків вимагає взаємозв'язку ринків товарів, послуг, капіталів, валют.

Конвертованість може бути зовнішньою та внутрішньою.

Внутрішня конвертованість валют надає право громадянам і організаціям даної країни здійснювати платежі за кордон і купувати іноземну валюту без обмежень.

Зовнішня конвертованість валют означає можливість для іноземних громадян і організацій вільно переводити та конвертувати кошти в певній валюті. Вона обумовлює приплив до країни іноземної валюти, необхідної для обміну національної валюти для нерезидентів (юридичних та фізичних осіб інших держав).

В залежності від режиму використання, валюти поділяються на вільно конвертовані, частково конвертовані, неконвертовані.

Вільно конвертовані валюти (ВКВ) без обмеження обмінюються на будь-які іноземні валюти. ВКВ мають повну зовнішню та внутрішню оборотність. Сфера їх обміну розповсюджується на усі категорії власників коштів й усі види зовнішньоекономічних операцій. В сучасних умовах до числа ВКВ відносяться долари США і Канади, фунти стерлінгів, євро тощо.

Вільно конвертовані валюти активно використовуються для обслуговування міжнародних розрахунків за зовнішньоторговельними операціями, вони отримали статус резервних (ключових валют). В резервних валютах національні банки накопичують і зберігають резерви коштів для міжнародних розрахунків.

Більшість країн мають обмеження щодо зовнішньоекономічних операцій з їх валютою, тобто валюти є *частково конвертовані*. В умовах часткової конвертованості оборотність розповсюджується тільки на деякі категорії власників і певні види зовнішньоекономічних угод, валюта обмінюється на деякі іноземні валюти і не за всіма видами міжнародного платіжного обігу.

До *неконвертованих* відносяться валюти країн, які застосовують жорсткі обмеження щодо ввезення та вивезення, обміну, продажу та купівлі національної та іноземної валюти.

7.3. Валютний курс та платіжний баланс

Валютний курс – ціна грошової одиниці даної країни, яка виражена в грошових одиницях іншої країни. Він змінюється під впливом попиту та пропозиції валюти.

Існує два режими встановлення валютних курсів:

- 1) система жорстко фіксованих валютних курсів, при якій зміні валютних курсів в результаті коливання попиту та пропозиції пере-

шкоджають державне втручання в функціонування ринків іноземних валют чи інші механізми;

- 2) система гнучких чи плаваючих валютних курсів, при якій курси обміну національних валют визначаються попитом й пропозицією.

При фіксованому курсі центральний банк країни бере на себе зобов'язання продавати та купувати валюту за встановленим курсом. Одним з основних інструментів підтримання фіксованого курсу є *валютна інтервенція*, тобто купівля-продаж іноземної валюти центральним банком країни на валютних ринках.

В Україні важливу роль у встановленні валютного курсу гривні грають торги, які відбуваються на Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ). За початковий курс іноземної валюти до гривні на УМВБ приймається курс, зафіксований на попередніх торгах. Повідомлення про офіційний курс гривні надсилається регіональним управлінням НБУ після проведення біржових торгів.

Розмір попиту на іноземну валюту визначається потребами країни в імпорті товарів та послуг, витратами туристів, різного роду платежами, що проводяться країною. Розміри пропозиції валюти визначаються об'ємами експорту країни, позиками, які вона одержує.

У зв'язку з необхідністю досягнення збалансованості зовнішніх розрахунків повстає потреба у коректуванні валютних курсів.

Оцінка збалансованості зовнішніх розрахунків подається на підставі *платіжного балансу країни* – співвідношення між платежами, що здійснені даною країною іноземним державам, і надходженнями з-за кордону за певний період часу чи на певну дату.

Типову структуру платіжного балансу наведено нижче.

Платіжний баланс країни

I. Рахунок поточних операцій.

Експорт товарів.

Імпорт товарів.

Сальдо торговельного балансу.

Експорт послуг.

Імпорт послуг.

Сальдо послуг.

Трансферти (будь-який переказ грошових сум та цінностей з однієї країни в іншу).

Підсумок I. Сальдо поточних операцій

II. Рух капіталів.

Надходження капіталу.

Вивезення капіталу.

Підсумок II. Сальдо балансу руху капіталу

Сума підсумку I та підсумку II.

III. Офіційні резерви.

Рахунок (баланс) поточних операцій відображає усі надходження й витрати іноземної валюти, пов'язані з експортом та імпортом товарів та послуг, чисті трансферні платежі з країни до інших держав.

Рахунок (баланс) руху капіталу відображає угоди з купівлі чи продажу активів (валюта, акції, облігації, нерухомість).

Третій розділ балансу – зміни в офіційних валютних резервах – фіксує зміни в резервах центрального банку, які використовуються для досягнення збалансованості платіжного балансу за поточними операціями та рухом капіталу.

Якщо валютні надходження перевищують платежі держави, то платіжний баланс активний, а якщо платежі більше надходжень, то пасивний.

Активність чи пасивність платіжного балансу є важливим показником валютно-фінансового положення країни. При постійній пасивності платіжного балансу збільшується зовнішній борг країни, падає курс її національної валюти. Це негативно впливає на стійкість грошово-кредитної системи і економіки в цілому.

Активний платіжний баланс веде к підвищенню курсу національної валюти й зниженню конкурентоспроможності експортних товарів на зовнішніх ринках. Збалансування платіжного балансу є основою стійкості валютно-фінансового положення країни.

Для покриття тимчасового дефіциту платіжного балансу використовуються позики та ввезення підприємницького капіталу. Проте, це вимагає виплати відсотків та дивідендів, а також суми позики.

Допоміжним засобом збалансування платіжного балансу є продаж іноземних та національних цінних паперів на іноземну валюту. Так, США частково погашають пасивне сальдо власного платіжного балансу, розміщуючи облігації казначейства в центральних банках інших країн, а також експортуючи акції власних компаній за кордон.

Головним засобом остаточного збалансування платіжного балансу служать резерви вільно конвертованих іноземних валют та золота.

7.4. Валютні ринки та валютні операції

Валютні ринки – офіційні установи, де здійснюється купівля-продаж іноземних валют на національну валюту за курсом, що складається під впливом попиту й пропозиції.

Основні учасники торговельних угод на зовнішньому валютному ринку – це великі комерційні банки, які виконують функції дилерів та брокерів у ринковому процесі. Крім комерційних банків на зовнішньому валютному ринку операції здійснюють брокерські фірми, валютні біржі, корпорації.

Банки здійснюють 85-95% валютних угод між собою на міжбанківському ринку та з торговельно-промисловою клієнтурою.

В сучасних умовах основним способом проведення міжнародних валютних операцій є телеграфні банківські перекази. *Переказ* – наказ банку банку-

кореспондентові в іншій країні виплатити за вказівкою свого клієнта певну суму в іноземній валюті зі свого рахунку.

Телеграфні перекази дозволяють прискорити розрахунки, скоротити використання кредиту та уникнути від валютних втрат, що пов'язані з коливанням курсу в період пересилки векселя, чека, поштового переказу.

Валютні операції неможливі без обміну валют та їх котирування.

Котирування валют – визначення їх курсу.

На валютному ринку діють два методи валютного котирування: прямий та непрямий. В більшості країн (у тому числі в Україні) застосовується *пряме котирування*, при якому курс одиниці іноземної валюти виражається в національній валюті. При *непрямому котируванні* курс одиниці національної валюти виражається в певній кількості іноземної валюти.

Непряме котирування застосовується у Великобританії і з 1978 року частково в США. В операціях на міжбанківських валютних ринках переважає котирування у відношенні до долара США, що з'ясовується його роллю у якості міжнародного платіжного та резервного засобу.

Котирування валют для торговельно-промислової клієнтури звичайно базується на *крос-курсі* – співвідношенні між двома валютами, яке впливає з їх курсу у відношенні до третьої валюти (звичайно до долара США).

Розглянемо основні види операцій, які здійснюються на валютному ринку. Найбільш розповсюдженими є операції на умовах СПОТ, які складають до 90% обсягу валютних угод. Їх сутність полягає у тому, що валюта постачається продавцем покупцеві не пізніше другого робочого дня з дня укладання угоди, тобто момент укладання угоди практично співпадає з моментом її виконання.

Другий вид валютних угод – *термінові* (форвардні), при яких сторони домовляються про постачання обумовленої суми іноземної валюти через певний строк після укладання угоди за курсом, який зафіксовано в момент її укладання. Строки звичайно коливаються від 1 тижня до 6-12 місяців.

Курс за форвардною угодою відрізняється від курсу за угодою СПОТ. Він встановлюється методом премії або знижки. Премія означає, що форвардний курс вище, ніж СПОТ на суму премії (форвард = СПОТ + премія). Знижка означає, що курс за форвардною угодою нижче, ніж СПОТ.

Форвардна маржа, тобто різниця між курсами СПОТ і форвард, залежить від різниці у відсоткових ставках за депозитами на світовому ринку капіталів.

Курси валют тих країн, де більш низький відсоток за депозитами, котируються з премією, а країн з більш високою відсотковою ставкою – зі знижкою.

Розрив курсів по готівковим і терміновим угодам визначається у відсотках за формулою:

$$X = \frac{K_{\text{ТГ}} - K_{\text{ГГ}}}{K_{\text{ГГ}}} \cdot \frac{360}{T}$$

де $K_{\text{ТГ}}$ – курс за терміновими угодами;

$K_{\text{ГГ}}$ – курс за готівковими угодами;

T – строк угоди.

Різновидом валютних угод, які поєднують готівкову і форвардну операції, є угода СВОП. Така угода поєднує купівлю-продаж двох валют на умовах миттєвого постачання (тобто на умовах СПОТ) з одночасним укладанням контругоди на строк з тими ж валютами. Наприклад, продаж доларів на євро на умовах СПОТ та одночасна купівля доларів на євро на строк.

На валютних біржах здійснюють також угоди з ф'ючерсами, опціонами та валютний арбітраж.

Операція ф'ючерс – строкова угода, яка містить зобов'язання купівлі-продажу валюти за ціною, фіксованою на момент її укладання, з виконанням операції через певний термін. Як правило, ф'ючерсна угода завершується не шляхом поставки валюти, а здійсненням контругоди, тобто викупом раніш проданих або продажем раніш куплених ф'ючерсних угод. Результатом виконання контругоди є сплата програвшим боком вигравшему різниці між курсами валют в день укладання і в день виконання угоди.

На відміну від ф'ючерсів, *опціон* – це не зобов'язання, а право, зафіксоване біржовою угодою, на купівлю (продаж) валюти протягом певного періоду часу за встановленою ціною. Цим правом покупець опціону може скористатися, якщо йому це вигідно, або відмовитися від нього. Ціна опціону – це премія, яку сплачує покупець опціону його продавцю. Якщо покупцю опціону не має сенсу реалізувати своє право, то він втрачає тільки премію.

Доход від опціону на купівлю валюти (Д) визначається за формулою:

$$Д = (P_1 - P_0 - Ц) \cdot n ,$$

де **P₁** – курс валюти на ринку на день виконання опціону (курс СПОТ);

P₀ – курс опціону на купівлю валюти;

Ц – премія (ціна опціону);

n – кількість валюти, що купується за опціоном.

Валютний арбітраж – операція купівлі-продажу валюти з подальшою зворотною угодою з метою одержання прибутку від різниці валютних курсів у часі (часовий валютний арбітраж) або на різних валютних ринках (просторовий валютний арбітраж).

Слід зазначити, що більшість термінових валютних угод складаються не тільки за ради одержання прибутків, але й з метою страхування від валютних ризиків.

7.5. Світовий ринок позикових капіталів

Світовий ринок позикових капіталів містить 3 основні взаємозв'язаних сектори:

- 1) світовий грошовий ринок, на якому здійснюються короткострокові депозитно-позикові операції від 1 дня до 1 року, а також ринок євро-валют;
- 2) світовий ринок капіталів, який містить:
 - а) ринок середньо- й довгострокових іноземних кредитів;

- б) ринок єврокредитів від 1 року до 15 років і більше;
- 3) світовий фінансовий ринок, де здійснюється емісія та купівля-продаж цінних паперів (з 1970-х років сформований єврофінансовий ринок).

Євроринок – частина світового ринку позикових капіталів, на якому здійснюються депозитно-позикові операції в єрвалютах.

Єрвалюта – конвертована валюта будь-якої країни, яка переведена на рахунки іноземних банків та використовується ними для операцій у всіх країнах, включаючи країну-емітента цієї валюти. Хоча єрвалюти функціонують на світовому ринку, вони зберігають форму національних грошових одиниць. Префікс “євро” означає вихід національних валют з-під контролю національних валютних органів. Наприклад, *єрродолари* – це долари, що переведені до іноземних банків, які розташовані за межами США.

Сутність перетворення долара в єрродолар полягає у тому, що кошти власника доларів поступають в якості депозиту у розпорядження іноземного банку, який використовує їх для кредитних операцій у будь-якій країні.

Розвиток єрроринків дозволяє задовольнити потребу в фінансуванні не звертаючись до внутрішнього ринку капіталів.

Єрроринки поєднують ринки єврокредитів, єррвалют, а також ринки цінних паперів – єррооблігацій та інших цінних паперів.

Єврокредит, розмір якого коливається від 0,5 до 100 млн. дол., може надаватися за двома видами відсоткових ставок:

- 1) якщо строк кредиту не перевищує півроку, то він може бути отриманий за твердою відсотковою ставкою;
- 2) якщо темпи інфляції великі і кредит довгостроковий, то він надається на умовах плаваючої відсоткової ставки або на відновляємих пролонгаційних умовах.

Діяльність світового кредитного ринку тісно пов’язана зі світовим фінансовим ринком.

Світовий фінансовий ринок спеціалізується, головним чином, на емісії цінних паперів та їх купівлі-продажу.

Для покриття дефіциту держбюджету і рефінансування позик держави використовують єррооблігаційні позики.

Рефінансування – заміна одних облігацій іншими з більш низьким відсотком чи зміненним строком погашення.

На ринку єврокапіталів акції не одержали розповсюдження, тому що:

- 1) інвестори намагаються вносити капітал у відомі їм національні компанії;
- 2) відсутній вторинний міжнародний ринок євроакцій. Фактором, обмежуючим міжнародний обіг акцій, є тенденція їх повернення на національний ринок завдяки періодичним викупам, які здійснюються компаніями-емітентами.

Держава регулює надходження іноземних цінних паперів на національні біржі шляхом:

- 1) адміністративного впливу (видача ліцензій), фіксування граничних обсягів надходження облігацій закордонних емітентів та ін.;

- 2) податкових методів (введення спеціальних податків на інвесторів, які купують іноземні акції та облігації). Такими податками звичайно оподатковуються тільки доходи, які одержують інвестори;
- 3) валютного контролю (заходи валютного контролю здійснюються центральними банками і мають особливий порядок придбання іноземної валюти).

Такі методи, як правило, широко використовуються в країнах, що розвиваються, і країнах, які знаходяться на середніх рівнях розвитку.

7.6. Міжнародний кредит та його форми

Міжнародний кредит – рух позикового капіталу в сфері міжнародних економічних відносин, пов'язаний з наданням товарних та валютних ресурсів. Такий кредит функціонує на принципах повернення, терміновості, платності, забезпеченості, цільового характеру.

Форми міжнародного кредиту класифікуються наступним чином:

- *за джерелами* – внутрішнє та зовнішнє кредитування зовнішньої торгівлі;
- *за призначенням* – комерційні (безпосередньо зв'язані з зовнішньою торгівлею та послугами), фінансові (на прямі капіталовкладення, будівництво об'єктів, придбання цінних паперів, погашення зовнішньої заборгованості, валютну інтервенцію);
- *за валютою позики* – у валюті країни-боржника, у валюті країни-кредитора, у міжнародній розрахунковій грошовій одиниці (СДР, ЄВРО);
- *за строками* – надкороткострокові (добові, тижневі, до 3 місяців), короткострокові (до 1 року), середньострокові (від 1 року до 5 років), довгострокові (понад 5 років). При пролонгації (продовженні) короткострокових та середньострокових кредитів вони перетворюються в довгострокові, з державною гарантією;
- *за забезпеченістю* – забезпечені (товарними документами, цінними паперами, нерухомістю та ін.), бланкові – під зобов'язання боржника (соло-вексель з одним підписом).

Банківські кредити експорту та імпорту можуть бути у формі позик під заставу товарів, товарних документів, векселів, а також обліку тратт. Великим фірмам-експортерам, з якими банки тісно пов'язані, вони надають бланковий кредит, тобто без формального забезпечення.

Однією з форм міжнародного банківського кредиту є *акцептний кредит* – кредит, який видається при акцепті, чи згоді банка-імпортера (покупця) на оплату тратти експортера (продавця).

При цьому перед настанням строку платежу імпортер робить внесок у банк суму боргу, а банк в строк погашає його зобов'язання перед експортером.

Різновидом акцептного кредиту є *акцептно-рамбурсний кредит*, заснований на акцепті векселя експортера (продавця) банком третьої країни та

переводі (рамбурсуванні) суми векселя імпортером (покупцем) банку-акцептанту.

Фірмовий (комерційний) кредит – позика, яка надається фірмою-експортером однієї країни імпортеру іншої країни у вигляді відстрочки платежу. Фірмовий кредит оформлюється векселем або надається за відкритим рахунком.

Вексельний кредит – це кредит, при якому експортер, укладаючи угоду про продаж товару в кредит, виставляє тратту (переказний вексель) на імпортера. Останній, отримавши товарні документи, акцептує тратти, тобто приймає на себе зобов'язання оплатити вексель у вказаний строк.

Кредит за відкритим рахунком – угода між експортером та імпортером, за яким постачальник записує на рахунок покупця у якості його боргу вартість проданих та відвантажених товарів, а імпортер приймає на себе зобов'язання погасити кредит у встановлений строк.

Різновидом фірмового кредиту зовнішньої торгівлі є авансовий платіж, який видається імпортерами іноземним постачальникам у розмірі 10-30% вартості товарів, що постачаються. Ці аванси уявляють собою форму кредитування, а також є засобом забезпечення зобов'язань іноземного покупця. Фірмовий кредит зв'язаний з розрахунками по товарних операціях і, як правило, поєднується з банківським кредитом.

Формою міжнародного кредиту є *факторингові операції* – купівля факторинговою компанією боргових вимог експортера (продавця) до імпортера (покупця) та їх інкасація, тобто подання до оплати. Приймаючи на себе вимоги свого клієнта до його боржників, фірма зобов'язується виплатити йому готівкою одразу при укладанні угоди, або по мірі вилучення з боржників. Авансуючи експортеру кошти до надходження строку вимог, факторингова компанія кредитує його. Відсоток за факторинговий кредит звичайно на 2-4% перевищує офіційну облікову ставку, забезпечуючи високі прибутки факторинговим компаніям.

Факторингові компанії ретельно перевіряють придбані вимоги з точки зору платоспроможності покупця за допомогою власних довідкових відділів і банків.

Крім кредитних та обліково-контрольних операцій факторингові компанії надають юридичні, складські, інформаційні, консультаційні та інші послуги власним клієнтам.

Форфейтинг – форма кредитування, при якій експортер, отримавши від імпортера акцептовані останнім переказні векселі (тратти), продає їх зі знижкою банкові чи спеціалізованій фінансовій фірмі. При закінченні строку оплати тратт імпортер погашає власну заборгованість. Застосовуючи форфейтинг експортер (продавець) одержує можливість додатково мобілізувати кошти і скоротити дебіторську заборгованість. Форфейтинг передбачає перехід всіх ризиків за борговим зобов'язанням до його покупця, тобто банку-форфейтеру, який вимагає звичайно гарантію першокласного банку країни, у якій функціонує боржник (покупець-імпортер).

Угоди за форфейтингом дають можливість продовжити строки кредитування експортером покупця на умовах вексельного кредиту, доводячи їх до 5 років, а у певних випадках до 8 та більше років, тому що прийняття на себе ризику банком-форфейтером підвищує зацікавленість інвесторів у тривалому розміщенні своїх коштів. Джерелом коштів для банків, що беруть участь в форфейтингових операціях, служить ринок євровалют.

При міжнародній торгівлі машинами та обладнанням все більш важливою частиною кредитних відносин стають лізингові операції.

Лізинг – різновид орендних операцій, при яких не відбувається передача юридичного права власності споживачу товару. Протягом строку договору він оплачує право тимчасового користування товарами шляхом періодичних відрахувань коштів орендодавцю.

Спеціальне кредитно-фінансове товариство – *лізингова компанія* – купує обладнання, а потім вступає в прямі відносини з споживачем наданого в найом товару.

Витрати зі страхування лізингових операцій несе орендатор.

Лізинг стимулює рух продукції експортерів на зовнішні ринки.

Збільшення об'єму лізингових операцій в міжнародній торгівлі вимагає залучення значних фінансових коштів. Не випадково великі комерційні банки багатьох країн активно беруть участь у фінансуванні лізингових компаній, які часто переходять до їх власності.

7.7. Міжнародні валютно-кредитні та фінансові організації

Міжнародні валютно-кредитні та фінансові організації можна умовно назвати міжнародними фінансовими інститутами, які створені на основі міждержавних угод з метою регулювання зовнішньоекономічних відносин. До таких організацій належать: Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР), Банк міжнародних розрахунків (БМР), а також регіональні банки розвитку.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – спеціалізований заклад ООН, створений на міжнародній валютно-фінансовій конференції в Бреттон-Вудсі (США, штат Нью-Гемпшир) у 1944 р.

Практичну діяльність розпочав у 1947 р.

Метою МВФ є: сприяння розвитку міжнародної торгівлі та валютного співробітництва шляхом установлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їх дотриманням, надання державам-членам коштів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів.

Капітал МВФ складається з внесків держав-членів у відповідності з встановленою для кожної з них квотою. Величина квоти залежить від рівня економічного розвитку країни та її ролі в світовій економіці та міжнародній торгівлі. У 1947 р. до Фонду входило 49 країн із загальною сумою квот – 7,7 млрд. доларів. У 1991 р. учасниками МВФ було 155 країн, і капітал складав

90 млрд. СДР⁴. Із цієї суми дві третини належать промислово розвиненим країнам (в тому числі США – одна п'ята), одна третина – країнам, що розвиваються та складають чотири п'ятих членів Фонду. Нині держав-учасниць, що входять до складу МВФ, вже близько 180.

У відповідності до розмірів квот розподіляються голоси між країнами у керівних органах МВФ. Кожна держава розпоряджається 250 голосами плюс один голос на кожні 100 тис. СДР її квоти. 46% всіх голосів належить США та країнам ЄС, 34% – країнам, що розвиваються.

Правління МВФ знаходиться у Вашингтоні. Воно складається з 5 головних департаментів: для Африки, Європи, Азії, Середнього Сходу та Західної півкулі.

Вищим керівним органом є Рада керівників, в якій кожна держава-член представлена керівником та його замісником, які призначаються на 5 років. Звичайно це міністри фінансів або керівники центробанків. Рада збирається один раз на рік.

Виконавчим органом є Директорат, який складається з 5 членів, держав із найбільшими квотами: Англія, США, Німеччина, Франція, Японія; 3 – представляють Китай, Росію та Саудівську Аравію; 16 – обрані від решти країн-членів, розподілених на відповідну кількість груп з урахуванням принципу географічного представництва.

Додатково до власного капіталу МВФ залучає позичкові кошти. Фонд одержує позики з державних казначейств і центробанків Бельгії, Саудівської Аравії, Швейцарії, Японії та інших країн. До кредитів приватних банків МВФ поки не звертався.

Квота України в МВФ у відповідності до дев'ятого перегляду квот складає 997,3 млн. СДР або 0,69% у загальній сумі квот. Така квота не дає права на постійне місце в виконавчому комітеті.

МВФ здійснює кредитні операції тільки з офіційними органами (казначействами, центробанками, стабілізаційними фондами). Розрізняють кредити на покриття дефіциту платіжного балансу та на підтримку структурної перебудови економічної політики країн-членів.

МВФ, як правило, надає валютні кредити державам-членам нібито “під заставу” відповідних сум неконвертованих національних валют. Вони залишаються у Фонді до викупу їх країнами-емітентами цих валют.

Найбільш поширеними нині є угоди на умовах “Stand-by”, які дозволяють країнам-членам МВФ одержувати кредити для підтримки своїх економічних програм на 1-1,5 року кількома порціями (траншами), за умови додержання країною певних обмежень, що дозволяє МВФ чинити економічний тиск на країни-позичальники.

Членство у МВФ накладає на країни зобов'язання виконувати вимоги, зафіксовані в його Статуті. По-перше, обов'язком країн-членів МВФ є підтримка конвертування національних валют та недопущення дискримінацій-

⁴ СДР (спеціальні права запозичення) – міжнародні платіжні засоби, що використовуються МВФ для безготівкових міжнародних розрахунків шляхом запису на спеціальних рахунках та в якості розрахункової одиниці МВФ.

ної практики у сфері поточних операцій платіжного балансу. По-друге, країни-члени повинні регулярно надавати МВФ статистичні дані про свою економіку, платіжний баланс, золото-валютні резерви тощо. По-третє, вони зобов'язані допускати на свою територію представників Фонду для вивчення на місці стану господарського механізму та характеру макроекономічної політики.

Крім консалтингових послуг МВФ надає колишнім радянським республікам значну допомогу у підготовці та підвищенні кваліфікації кадрів. У свою чергу, ці країни завдяки членству в МВФ одержують можливість більш ефективно брати участь у виробленні рішень, які визначають напрями еволюції світового валютно-кредитного механізму.

Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) був створений одночасно з МВФ за рішенням Бреттон-Вудської конференції у 1944 р. як спеціалізована установа ООН. Його також називають Світовим банком.

Членство країни в МВФ є обов'язковою умовою при її вступу до МБРР, а також для отримання пільгових кредитів у його дочірній організації – Міжнародній асоціації розвитку.

Мета діяльності МБРР – сприяння країнам-членам у розвитку їх економіки шляхом надання довгострокових кредитів, гарантування приватних інвестицій.

Вищими органами управління МБРР є Рада керівників та Директорат як виконавчий орган. На чолі банку знаходиться президент. Сесії Ради керівників проводяться один раз на рік, сумісно з МВФ. Штаб-квартира знаходиться у Вашингтоні.

Членами МБРР є більш ніж 175 країн, проте головну роль відіграють сім держав (США, Японія, Великобританія, Німеччина, Канада, Франція, Італія), які володіють майже половиною всіх голосів у Раді керівників МБРР. До дрібних пайовиків відносяться В'єтнам, Лаос, Албанія, Болгарія, Польща, Чехія, Словачія, Румунія, колишні республіки СРСР, більшість з яких нещодавно увійшли до МБРР і проводять курс радикальних соціально-економічних реформ. Квота Росії дорівнює 1,8%, України – 0,8%.

Фінансові ресурси Світового банку формуються шляхом підписки країн-членів на його акції, розміщення облігаційних позичок (у середньому на 5 млрд. доларів щорічно).

Більшість кредитів МБРР надає на строк 15-20 років (пільговий період – 5 років) для розширення виробничих потужностей країн-членів банку під гарантію урядів цих країн.

Необхідно видзначити, що МБРР покриває в середньому 30% вартості об'єктів, які кредитуються. При цьому більша частина кредитів спрямовується в галузі інфраструктури (транспорт, зв'язок, енергетика).

МБРР сам здійснює експертизу проектів та утверджує їх до фінансування.

МБРР має 3 філії:

- 1) *Міжнародна асоціація розвитку (МАР)* була створена в 1960 р. з метою надання пільгових кредитів країнам, які розвиваються (до 40 років під 0,75% річних, а іноді на безвідсотковій основі);
- 2) *Міжнародна фінансова корпорація (МФК)* створена в 1956 р. для прямого кредитування високоефективних проєктів приватних підприємств без отримання урядових гарантій. МФК може вкладати кошти в акціонерні капітали підприємств, яким надає кредити, але має право на придбання не більш ніж 35% акцій і не може брати участі в управлінні діяльністю підприємства;
- 3) *Многобічне інвестиційно-гарантійне агентство (МІГА) або Многобічне агентство по гарантованим інвестиціям (МАГІ)* засновано в 1988р. з метою заохочення приватних іноземних інвестицій у країни, що розвиваються шляхом їх страхування від політичних ризиків (війн, переворотів та ін.).

МАГІ віддає перевагу проєктам, які обґрунтовані з фінансової, економічної та екологічної точок зору, а також здатним до сприяння розвитку країни. Максимальний розмір страхового покриття складає 50 млн. доларів США на один проєкт.

Банк міжнародних розрахунків (БМР) – створений у 1930 р. в Базелі (Швейцарія) як міжнародний банк центральних банків.

Його членами є нині 33 держави, в тому числі всі країни Західної Європи, 6 країн Східної Європи, США, Японія, Південно-Африканська Республіка та інші. БМР виконує функції довіреної особи при проведенні міждержавних розрахунків своїх учасників; здійснює депозитно-позикові, валютні, фондові операції, купівлю-продаж та зберігання золота; здійснює міждержавне регулювання валютно-кредитних відносин.

БМР тісно співробітничав з МВФ, МБРР та іншими фінансово-кредитними установами.

До *регіональних банків розвитку* належать спеціалізовані банки європейського регіону.

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) був створений у 1958 р. з метою надання довгострокових кредитів на освоєння відсталих районів, модернізацію виробництва, виконання міждержавних проєктів.

Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР) був створений у 1990 р. для сприяння переходу країн Центральної та Східної Європи, включаючи країни СНД, до відкритої ринкової економіки.

Існують також регіональні банки країн Америки, Африки, Азії, в тому числі: *Міжамериканський банк розвитку (МаБР)*, створений у 1959 р.; *Африканський банк розвитку (АфБР)*, створений у 1964 р.; *Азіатський банк розвитку (АзБР)*, створений у 1966 р. Банки країн, що розвиваються виконують переважно однотипні функції та операції по фінансуванню галузей інфраструктури, видобувної та обробної промисловості.

7.8. Проблеми та перспективи міжнародних валютно-кредитних відносин України

За станом на кінець 2000 р. загальний зовнішній борг України становив 11,9 млрд. доларів США, в тому числі: державний та гарантований державою – 10,4 млрд. доларів (включаючи борг за кредитами МВФ – 2,1 млрд. доларів); приватний негарантований – 1,5 млрд. доларів.

Незважаючи на це, стабілізаційна курсова політика, що провадиться Україною в останні роки позитивно впливала на зовнішньоекономічну діяльність. Після декількох років стагнації відновилося позитивна динаміка експорту. Так, за даними платіжного балансу в 2000 р. експорт товарів і послуг зріс на 17,9%, імпорт – на 17,8%. Порівняно з ВВП експорт зростав у 3,3 рази швидше, імпорт – у 3,01 рази.

У 2001 р. спостерічалося поліпшення структури експорту. Експорт продовольчих товарів збільшився на третину. Значними темпами зростали експортні поставки машин та устаткування (майже на 25%). Обсяги імпорту машин та устаткування також зросли за 2001 р. на 28,6% і становили 20% загального обсягу імпорту проти 17,6% у 2000 р.

Істотне зниження темпів інфляції у 2001 р., стабільний валютний курс створили умови для повернення валюти в країну переважно за рахунок зростання надходжень від приватних переказів. Рекордними стали валютні резерви України.

Після розпаду СРСР та ліквідації Зовнішньоекономічного банку для сучасного обслуговування підприємств, які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність, в Україні виникла потреба у створенні міжнародного банку. Таким банком став Перший український міжнародний банк (ПУМБ), зареєстрований Національним банком України 23 грудня 1991 р. Національний та іноземний капітали влилися в статутний фонд ПУМБ у рівних частинах.

Перший український міжнародний банк з самого початку своєї роботи визначився як корпоративний, який спеціалізується на обслуговуванні клієнтів, що здійснюють міжнародні розрахунки.

За результатами рейтингів, які проводилися Асоціацією українських банків, ПУМБ входить у десятку великих комерційних банків України. Відомі експортери у найбільш розвинених галузях промисловості України (хімічна, металургійна, машинобудівна, транспортна) є клієнтами ПУМБ, який орієнтований на створення багатoproфільної гнучкої структури, спрямованої на всебічне задоволення потреб своїх клієнтів.

Основними іноземними кредиторами України виступають Міжнародний валютний фонд та Європейський банк реконструкції і розвитку.

МВФ за умови, що буде прискорено приватизацію та економічне реформування, надав Україні системну трансформаційну позику (STF) у 2 транші протягом 1994-1995 рр. і резервний кредит (Stand-by) у 5 траншів.

Починаючи з вересня 1999 р. і по листопад 2002 р. МВФ не надавав кредитів Україні, тому що керівництво Фонду вважало, що Україна не дотриму-

валась основних фінансових та макроекономічних параметрів, передбачених у кредитних угодах.

У листопаді 2002 р. МВФ погодився продовжити співробітництво з Україною за новою програмою “упереджуючого” Stand-by. Згідно з цією програмою кредити Україні будуть надаватися тільки в разі гострої необхідності. Наприклад, за умови різкого зниження припливу валюти в країну або в разі скорочення золотовалютних резервів. Як раз таких негативних чинників в Україні зараз не існує.

Нині Україна входить до числа найбільш крупних позичальників Європейського банку реконструкції і розвитку (табл. 7.2).

Таблиця 7.2

Найбільш крупні позичальники ЄБРР у 2001 р.

Країни-позичальники	Сума наданих кредитів, млн. євро
1. Росія	822
2. Польща	588
3. Словачія	345
4. Румунія	282
5. Хорватія	281
6. Югославія	233
7. Казахстан	176
8. Україна	176

Україна є одним з акціонерів ЄБРР.

За станом на 01.10.2002 р. ЄБРР підписано в Україні 57 проектів на загальну суму 1,4 млрд. євро. У 2002 р. ЄБРР заплановано надати Україні кредитів у розмірі 200 млн. євро.

Приоритетними напрямками для кредитування ЄБРР в Україні є підтримка приватного сектору шляхом збільшення фінансових ресурсів, які виділяються малим та середнім підприємствам, приватним компаніям і банкам, а також тим державним підприємствам, що допомагають створенню інфраструктури для приватного сектору економіки (транспорт, енергетика, зв'язок).

ЄБРР також розглядає можливості фінансування добудівлі енергопотужностей на Рівненській та Хмельницькій АЕС. Крім того, банк є розпорядником Чернобильського фонду “Укриття”, зоснованого в грудні 1987 р. з метою допомоги Україні у перебудові існуючого саркофагу в безпечну та екологічно стійку систему.

ЄБРР має намір зміцнювати співробітництво з банківською сферою, а також приймати активну участь у проектах з розвитку автомобільного, залізничного та повітряного транспорту. Банк буде продовжувати інвестування у сферу комунальних послуг.

Однак, слід зазначити, що ЄБРР кредитує тільки фінансово окупні та забезпечені заставою проекти. При цьому власний внесок позичальника не може бути меншим за 30% вартості проекту.

Підприємства України можуть одержувати кредити також за рахунок коштів Світового банку, Фонду Євразія, Агентства США з міжнародного розвитку, Німецько-українського фонду тощо. Кредити надаються переважно підприємствам малого та середнього бізнесу через уповноважені банки України.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначте поняття і охарактеризуйте складові елементи національної валютної системи.
2. Конвертованість валют та її види.
3. Охарактеризуйте сучасний ринок позикових капіталів та розвиток його складових елементів.
4. Доведіть необхідність валютних ринків та розгляньте основні види валютних операцій.
5. Визначте поняття валютного курсу та його види. Проаналізуйте фактори, які впливають на формування валютного курсу.
6. Платіжний баланс та його структура. Методи покриття дефіциту платіжного балансу.
7. Визначте ціну купівлі опціону фірмою та її прибуток чи збиток на день виконання опціону.

Дані для розрахунку.

Фірма придбала опціон на купівлю доларів США за такими параметрами:

- сума – 50 тис. дол.
- строк – 3 місяці
- курс опціону – 5,6 грн./дол.
- премія /ціна опціону/ – 0,05 грн./дол.

У день виконання опціону курс СПОТ може скласти 5,0 грн./дол. чи 6,2 грн./дол.

8. Охарактеризуйте основні форми міжнародного кредиту.
9. Проаналізуйте позитивний та негативний вплив міжнародних кредитів на національну економіку України.

Розділ 8

Кредитування природоохоронної діяльності

8.1. Проблеми кредитування екологічної сфери

В умовах погіршення екологічної ситуації в більшості регіонів України особливу актуальність набуває проблема формування ефективного фінансово-кредитного механізму регулювання природокористування та охорони навколишнього середовища.

До складу витрат на охорону довкілля належать:

- поточні витрати підприємств на утримання та експлуатацію природоохоронних споруд та проведення заходів з охорони навколишнього середовища;
- витрати на капітальний ремонт основних фондів природоохоронного призначення;
- капіталовкладення на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- інші витрати (на утримання органів охорони природи; поточні витрати на наукові розробки природоохоронного характеру; природоохоронна освіта та пропаганда тощо).

Згідно з існуючим природоохоронним законодавством та державними нормативними актами України фінансування екологічної сфери може здійснюватися за рахунок:

- коштів державного бюджету України в межах їх надходжень до головного розділу “Охорона навколишнього середовища та ядерна безпека”, які надходять за рахунок платежів за природні ресурси;
- коштів місцевих бюджетів усіх рівнів у частині аналогічних розділів;
- коштів суб’єктів господарювання, спрямованих на здійснення природоохоронних заходів;
- коштів фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів, які враховуються у бюджетних коштах;
- кредитних ресурсів природоохоронного призначення;
- коштів фондів страхування екологічних ризиків;
- коштів грантів міжнародних організацій, міжнародних кредитів, добровільних внесків тощо.

У Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” (1991 р.) основна увага приділялася питанням фінансування екологічної сфери, зокрема, формуванню фондів охорони навколишнього природного середовища за рахунок платежів за використання та забруднення природного середовища, штрафів за порушення природоохоронного законодавства, цільових внесків підприємств, організацій та інших надходжень. Щодо кредитування, то Законом передбачалося надання на пільгових умовах коротко- та довгострокових позик для реалізації заходів по забезпеченню раціонального використання природних ресурсів (впровадження маловід-

ходних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій і нетрадиційних видів енергії), а також інших ефективних природоохоронних заходів.

Проте, у більшості випадків екологічна сфера фінансується за залишковим принципом.

Так, інвестиції в основний капітал на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів у 1998 р. у порівнянні з 1985 р. зменшилися в 3,7 разів (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Інвестиції в основний капітал на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів.

(у порівнянних цінах, тис. грн.)⁵

	1985	1990	1995	1997	1998
Всього					
У тому числі на:	756737	778419	404514	221845	202580
- охорону та раціональне використання водних ресурсів	455843	471722	187627	117135	116791
- охорону атмосферного повітря	25929	61261	108682	37527	28541
- охорону та раціональне використання земель	106940	154645	46297	19035	25158
- охорону та раціональне використання надр і мінеральних ресурсів	117842	76433	34192	41208	26702
- охорону та раціональне використання лісових ресурсів	26	360	151	48	15
- охорону та відтворення рибних запасів	16625	8254	1914	313	471
- будівництво установок для утилізації та переробки відходів виробництва	12463	5744	7770	1235	742
- будівництво підприємств і полігонів з утилізації, знищення і захоронення токсичних промислових, побутових та інших відходів	—	—	17881	4801	3877

За теперішнього часу кошти, що спрямовуються з державного бюджету України на фінансування охорони навколишнього природного середовища надто незначні. Так, у 1997 р. на природоохоронні заходи було спрямовано 73820 тис. грн. або 0,27% від загальної суми видатків державного бюджету;

У 1998 та 1999 р.р. відповідно – 69927,6 тис. грн. (0,29%), та 85427 тис. грн. (0,34%). Таким чином, державні видатки на екологічні цілі складають надто малу величину – менш ніж 0,5% від загальної суми видатків державного бюджету.

⁵ Статистичний щорічник України за 1998 рік. – К.: Техніка, 1999. – С. 228.

В основу інвестиційної екологічної політики повинен бути покладений принцип цільового резервування фінансово-кредитних ресурсів природоохоронного призначення. Дуже важливо правильно визначити яким чином здійснити формування цих ресурсів, в яких формах та по яких каналах повинен проходити їх рух, на яких умовах вони можуть надаватися та використовуватися.

У сучасних умовах дуже актуальним є удосконалення фінансово-кредитних та організаційно-правових форм та методів управління природокористуванням. До структури фінансово-кредитного механізму регулювання природоохоронної діяльності повинні входити слідуєчі взаємопов'язані підсистеми: фінансово-кредитні методи, фінансово-кредитні важелі та інструменти, організаційне, нормативно-правове та інформаційне забезпечення.

Фінансовий метод можна визначити як засіб впливу фінансових відносин на економіко-екологічний процес. Фінансові методи в сфері природокористування діють у двох основних напрямках: по лінії управління рухом фінансових ресурсів та по лінії ринкових відносин, пов'язаних з порівнюванням витрат та результатів, матеріальним стимулюванням та відповідальністю за ефективне використання природних ресурсів.

Фінансовий важіль уявляє собою прийом дії фінансового методу. Наприклад, кредитування – фінансовий метод, який діє на наслідки природоохоронної діяльності через такі важелі, як відсоткові ставки по кредитах екологічного призначення, види та форми надання екологічних кредитів.

Українські комерційні банки надають кредити на проведення природоохоронних заходів в незначних розмірах. Спостерігається тенденція до підтримки проектів за умови їх швидкої окупності (протягом 2-2,5 років). Кредитування екологічних проектів комерційними банками можливе при підтримці екологічних фондів, які компенсували би різницю між ставкою процента банку та рентабельністю підприємства.

Отже, поряд з необхідністю збільшення державних видатків природоохоронного призначення доцільно підвищення частки регіональних джерел фінансування, залучення власних коштів суб'єктів господарювання, кредитів екологічного призначення, а також підсилення ролі ринкових методів акумулювання коштів, спрямованих на природоохоронні заходи. Потрібно також створення пільгових умов та режимів інвестування і кредитування природоохоронних проектів, які здійснюються підприємствами. Пільговий характер кредитування екологічної сфери забезпечується різними способами, в тому числі: зменшенням процентних ставок, наданням більш тривалого пільгового періоду, продовженням терміну погашення кредитів природоохоронної спрямованості.

8.2. Закордонний досвід в галузі кредитування природоохоронної діяльності

Кредитування природоохоронних заходів відіграє значну роль в екологічній політиці країн Заходу. У 1990 р. Міжнародний банк реконструкції та

розвитку (МБРР) вперше випустив звіт про свою діяльність в галузі вирішення проблем охорони навколишнього середовища. МБРР почав фінансування природоохоронних заходів ще у 1969 р. Банк фінансує багато проектів, які мають природоохоронну складову, а деякі проекти чисто екологічної спрямованості: відтворення лісових масивів, управління водними ресурсами, боротьба із забрудненням навколишнього природного середовища. Кредити МБРР надаються тільки на основі урядових гарантій.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) – це інститут прямого фінансування, до основних задач якого належать: консультації, надання позик та гарантія їх повернення, підтримка приватних ініціатив держав Центральної та Східної Європи, яка включає Україну. Для ЄБРР неефективно надавати кредити або інвестувати проекти сумою менш ніж 5 млн. євро. Термін кредитування складає максимум 10 років, а відсоткова ставка визначається індивідуально для кожної країни. Підприємство, що шукає кошти, має право безпосередньо спрямовувати заявку на фінансування в банк. Час, за який здійснюється прийняття рішень про фінансування проекту, звичайно складає 2 місяці зі дня розглядання повної інформації про проект. При необхідності ЄБРР рекомендує проведення екологічного аудиту.

Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) – надає позики на вигідних умовах головним чином для пріоритетних проектів ЄС. Банк фінансує також проекти в межах Програми технічної підтримки ТАСІС у країнах колишнього СРСР, за винятком країн Балтії. ЄІБ надає середньострокові та довгострокові кредити, тривалість яких залежить від сутності проекту та строку експлуатації об'єктів інвестування. Звичайно кредити надаються з фіксованим відсотком, який встановлюється під час підписання документів (у деяких випадках відсоток визначається під час кожної сплати). Банк вимагає певних гарантій від своїх позичальників, як правило, урядових.

У США для допомоги малим та середнім підприємствам ряд урядових організацій (Управління економічного розвитку, Управління малого бізнесу та інші), а також комерційні банки видають на природоохоронні цілі довгострокові позики (строком до 20-30 років) з низьким відсотком. Невеликим фірмам (до 250 робітників) видається безвідплатна допомога на захист природного середовища.

Проте, багато американських економістів вважають, що субсидії та позики на будівництво очисних споруд стимулюють лише встановлення очисного обладнання. У першу чергу, однак, потрібно впровадження маловідходних технологій, утилізація відходів тощо.

В Японії кредитування природоохоронних заходів здійснюють переважно урядові фінансові корпорації та банки у відповідності до урядових планів кредитів та інвестицій.

Найбільшу роль серед корпорацій, які займаються кредитуванням природоохоронних заходів, відіграють Корпорація по запобіганню руйнування довкілля та Японський банк розвитку. На їх долю припадає від $\frac{2}{3}$ до $\frac{3}{4}$ загального обсягу фінансування по каналах кредитно-фінансових інститутів. Ці

організації фінансують переважно великі компанії, які здійснюють основну кількість забруднення і, отже, повинні проводити більше природоохоронних робіт.

Об'єктами кредитування є обладнання для переробки відходів, очищення стічних вод та викидів до атмосфери; споруди для захисту від диму, вібрації, запахів, шуму; маловідходні технології та ін.

Невеликим та середнім підприємствам надається позика, яка становить до 80% вартості обладнання, великим – до 50%, підприємствам, що спільно використовують очисні споруди, – до 70%. Строк погашення таких позик становить 10-20 років при 5-7% річних.

8.3. Фінансово-кредитні методи стимулювання природоохоронної діяльності

З метою забезпечення наявності потрібних фінансових ресурсів необхідна диверсифікація джерел фінансування природоохоронної діяльності, яка дозволила би поряд із традиційними надходженнями коштів (держбюджет, кредити банків, фонди охорони навколишнього середовища, кошти підприємств) використовувати ринкові механізми акумулювання грошових коштів, а саме: введення непрямих податків на продукцію екологічно небезпечних виробництв, створення ринку прав на скидання забруднюючих речовин у допустимих межах, страхування екологічних ризиків, надання в лізинг природоохоронного обладнання, створення системи екологічних банків, бірж, ринку екологічних послуг (маркетинг, аудит тощо).

До екологічних податків можна віднести ресурсні платежі; плату за викиди забруднюючих речовин у навколишнє середовище; непрямі податки, в тому числі акцизи на нафту, газ, моторне паливо; податки на виробництво та продаж екологічно небезпечної продукції та технологій тощо.

У більшості країн під екологічними податками розуміють податки, якими оподатковується продукція, яка забруднює навколишнє середовище у період її виготовлення або експлуатації. Так, екологічному оподаткуванню підлягає виробництво озоноруйнівних препаратів, пестицидів, етилового бензину, енергомісткої техніки. Зокрема, у США в 1989 р. був введений податок на продаж фреонів, які руйнують озоновий шар. Щоб дати можливість промисловості поступово перейти до виробництва продукції, що замінює фреони, був установлений прогресивний за часом податок. Початково ставка податку складала 3,02 долари за 1 кг, а в 1995 р. була підвищена до 6,83 дол/кг та в 1999 р. досягла 10,8 дол/кг.

У Фінляндії та Нідерландах існує податок на викиди вуглецю. Найбільший податок встановлено на вугілля, оскільки його спалювання є одним з основних джерел викидів вуглеця. Широке упровадження цього податка у світі дозволить зменшити використання вичерпних енергоресурсів та буде стимулювати застосування екологічно чистих джерел енергії.

В Угорщині екологічні податки введені на пальне, акумулятори та покриття для автомобілів, пакувальні матеріали, холодильники та охолоджуючі

речовини. Екологічне оподаткування етилового бензину у Швеції в 1988-1993 р.р. дозволило зменшити забруднення довкілля продуктами згорання етилового бензину на 20%.

Окрім стимулюючої ролі екологічні податки є джерелом фінансової підтримки екологічних програм, спрямованих на зменшення забруднення в тих галузях, де виробляються продукти, з яких стягуються екологічні податки. Так, в Норвегії за рахунок податків на мінеральні добрива та пестициди фінансуються програми по екологізації сільського господарства.

В США існують також податки, що зветься “роялті”, вони встановлюються штатами на видобування природної сировини. Розмір таких податків базується на певному відсотку від вартості добутої сировини або встановлюється у розрахунку на одиницю продукції, яка випускається з природної сировини. Ці податки можна розглядати як різновид акцизів, які стягуються за отримання привілеїв використання природних ресурсів. Прибутки від таких податків є важливим джерелом фінансування програм по відтворенню природних ресурсів.

Здійснений аналіз закордонного досвіду в галузі екологізації оподаткування дозволяє зробити висновок про те, що у більшості промислово розвинутих країн світу екологічні податки складають значну долю в загальній системі податків та платежів (приблизно 5-10%).

Важливим аспектом екологічної податкової політики є надання податкових пільг суб'єктам господарювання, які здійснюють природоохоронні заходи, надають екологічні послуги. До таких пільг можна віднести:

- надання інвестиційного податкового кредиту в частині витрат із прибутку, що йде на природоохоронні цілі;
- зменшення оподаткованого прибутку на суму внесків у природоохоронні фонди;
- звільнення від податків протягом декількох років прибутку, який одержано від реалізації екологічних проектів;
- зменшення податкової бази за рахунок використання системи прискореної амортизації природоохоронного устаткування;
- надання в кредит для проведення природоохоронних заходів коштів, перерахованих у якості обов'язкових платежів за забруднення навколишнього середовища.

Міжнародна практика свідчить, що одним з ефективних сучасних механізмів управління забрудненням навколишнього середовища є створення ринка прав на продаж різного роду викидів та скидів. Схема такої торгівлі слідує. У межах конкретної території запроваджується ліміт на певну кількість викидів (скидів) забруднюючих речовин. Обсяг їх повинен бути таким, щоб природне середовище даного регіону не втрачало своєї здатності відновлюватися, тобто з урахуванням асиміляційного потенціалу навколишнього середовища. При новому будівництві дана сума забруднень не може бути перевищена. Цей метод регулювання зветься методом “колективної відповідальності” або “бабл-принцип” (принцип бульки), так як підприємства знаходяться нібито під однією булькою.

Механізм ринку дозволів (ліцензій) полягає у початковому розподілі дозволів серед учасників з послідуною торгівлею цими правами. Якщо вплив шкідливих викидів підприємства поширюється на сусідні регіони, то воно повинно купувати в них ліцензії.

Дозвіл торгівлі ліцензіями на забруднення та її правове закріплення приводить до формування ринкової системи регулювання навантаження на навколишнє середовище. Власниками екологічних ліцензій можуть бути: підприємства, які самостійно ведуть господарську діяльність і забруднюють довкілля; підприємства, що здають ліцензію в аренду іншим підприємствам; підприємства, які заморозили ліцензію з метою зменшення забруднення довкілля; власники в особі держави, територіальних органів управління, лізингових фірм, комерційних банків, екологічних фондів та інші.

На ринкових принципах засновано також страхування екологічних ризиків, яке передбачає відповідальність страхувальника за ризики, пов'язані з аварійним, раптовим забрудненням довкілля. Метою екологічного страхування є компенсація збитку, заподіяного навколишньому середовищу та економічне стимулювання проведення превентивних заходів, спрямованих на запобігання аварійних екологічних ситуацій.

Екологічне страхування включає страхування відповідальності за витік нафти та нафтопродуктів; отруєння довкілля шкідливими викидами, скидами, відходами; радіоактивне забруднення тощо.

Механізм екологічного страхування побудований на імовірному розподілі випадкових подій. Побудувати модель аварійної екологічної ситуації досить складно із-за відсутності достовірних статистичних даних. Проте можна використовувати наближені оцінки, такі наприклад, як кратне перевищення припустимих норм надходження шкідливих речовин у довкілля.

Проблеми можуть виникати при розрахунках тарифних ставок страхових платежів, оскільки розміри збитків, які заподіюють підприємства різних галузей дуже варіюються. Отже, тарифні ставки повинні диференціюватися в залежності від ступеню ризику, що виникає на тому чи іншому підприємстві та встановлюватися у відсотках від розміру річного прибутку.

При укладанні договору страхування необхідно також обумовлювати питання про надання страхового захисту третім особам у відповідності з нормами про відшкодування збитків, заподіяних їм страховою подією. Однак, у ряді випадків розміри збитків можуть складати дуже великі суми. Тому доцільно установити граничний розмір (ліміт) відповідальності страховика, рівень якого буде залежати від його фінансових можливостей, форми страхування.

Попередні оцінки показують, що система страхування екологічних ризиків дозволить компенсувати до 40% заподіяних збитків. Зацікавленість страхових компаній в одержанні максимального прибутку забезпечить додатковий моніторинг природоохоронного обладнання у страхувальника.

В умовах відсутності у більшості регіонів та окремих підприємств фінансових ресурсів для придбання очисних споруд, ресурсозберігаючих і маловідхідних технологій, природоохоронного обладнання доцільно вико-

ристувати механізм лізинга як одного з методів інвестування та кредитування екологічних проектів.

Особливо зручний лізинг для невеликих підприємств, тому що дозволяє отримувати основні фонди, в тому числі природоохоронного призначення, без нагромадження значного капіталу. Лізингові платежі здійснюються після отримання виручки від реалізації товарів, вироблених на обладнанні, взятому в лізинг. Крім того, лізингові платежі включаються до собівартості виробленої продукції та зменшують розмір прибутку, що оподатковується.

У сучасних умовах вкрай необхідна державна підтримка та стимулювання лізингу, які ґрунтуються на наданні податкових та інвестиційних пільг компаніям, що займаються екологічним лізингом. Так, лізингодавці повинні звільнитися від податку на прибуток, який вони отримують від реалізації лізингових екологічних проектів на строк не менш трьох років, а також сплати податку на додану вартість та мита при придбанні майна, яке є об'єктом еколізингу. Стимулювання лізингоодержувачів можливо шляхом часткової компенсації лізингових платежів за рахунок коштів регіональних екологічних фондів.

На державному рівні доцільно створити лізинговий фонд природоохоронної спрямованості (по аналогії з існуючим державним лізинговим фондом для технічного переозброєння сільського господарства), який буде дотуватися за рахунок коштів Державного бюджету України. Фермерські господарства, що користуються послугами цього фонду, виплачують лізингові платежі у розмірі 9-10% річних. Для порівняння лізингові платежі комерційним лізинговим компаніям складають 16-30% річних.

Екологічні банки – необхідний елемент ринкової інфраструктури у сфері природокористування. Головна функція екологічних банків полягає в акумулюванні та перерозподілі фінансових ресурсів з метою реалізації політики пільгового кредитування проектів, спрямованих на реконструкцію діючих та будівництво нових екологічно чистих об'єктів, конкурсного кредитування природоохоронних програм та заходів.

Первісний власний капітал екологічних банків не потребує значних коштів. Згідно світовій практиці їх співвідношення до позикових коштів становить від 1:12 у Швейцарії до 1:83 у Японії.

Основу кредитних операцій екологічного банку можуть складати залучення коштів підприємств та населення, посередництво у платежах (здійснення розрахунків між підприємствами при укладанні екологічних угод, розпорядження залишками коштів на цільових та екологічних рахунках, резервному природоохоронному рахунку).

З метою збільшення власних пасивів екологічний банк може здійснювати емісію цінних паперів (акцій, облігацій) та розміщувати їх серед підприємств, фірм, населення тощо.

Екологічний банк регіону може тісно співробітничати із страховими компаніями, які здійснюють страхування екологічних ризиків на випадок раптового, аварійного забруднення навколишнього середовища. Страхові внески підприємств будуть акумулюватися на спеціальному рахунку в еко-

логічному банку. Регіональний екологічний банк може виступати також як посередник між підприємствами-забруднювачами та страховими компаніями.

На рис. 8.1 наведена схема фінансових потоків, які виникають між регіональним екологічним банком та його клієнтами, а також різними інституціональними структурами.

Необхідно відзначити, що на кожній ступені в ієрархії управління природоохоронною діяльністю повинен бути свій екологічний банк, який про-
водив би операції на відповідному рівні. Так, республіканський екологічний банк при Міністерстві екології і природних ресурсів України може бути посередником при складанні екологічної угоди між різними регіонами. Збільшуючи ставку відсотку на внески та обмежуючи розмір резервних фондів регіональних екологічних банків, він зможе залучати їх кошти для фінансування загальнодержавних програм. У свою чергу республіканський

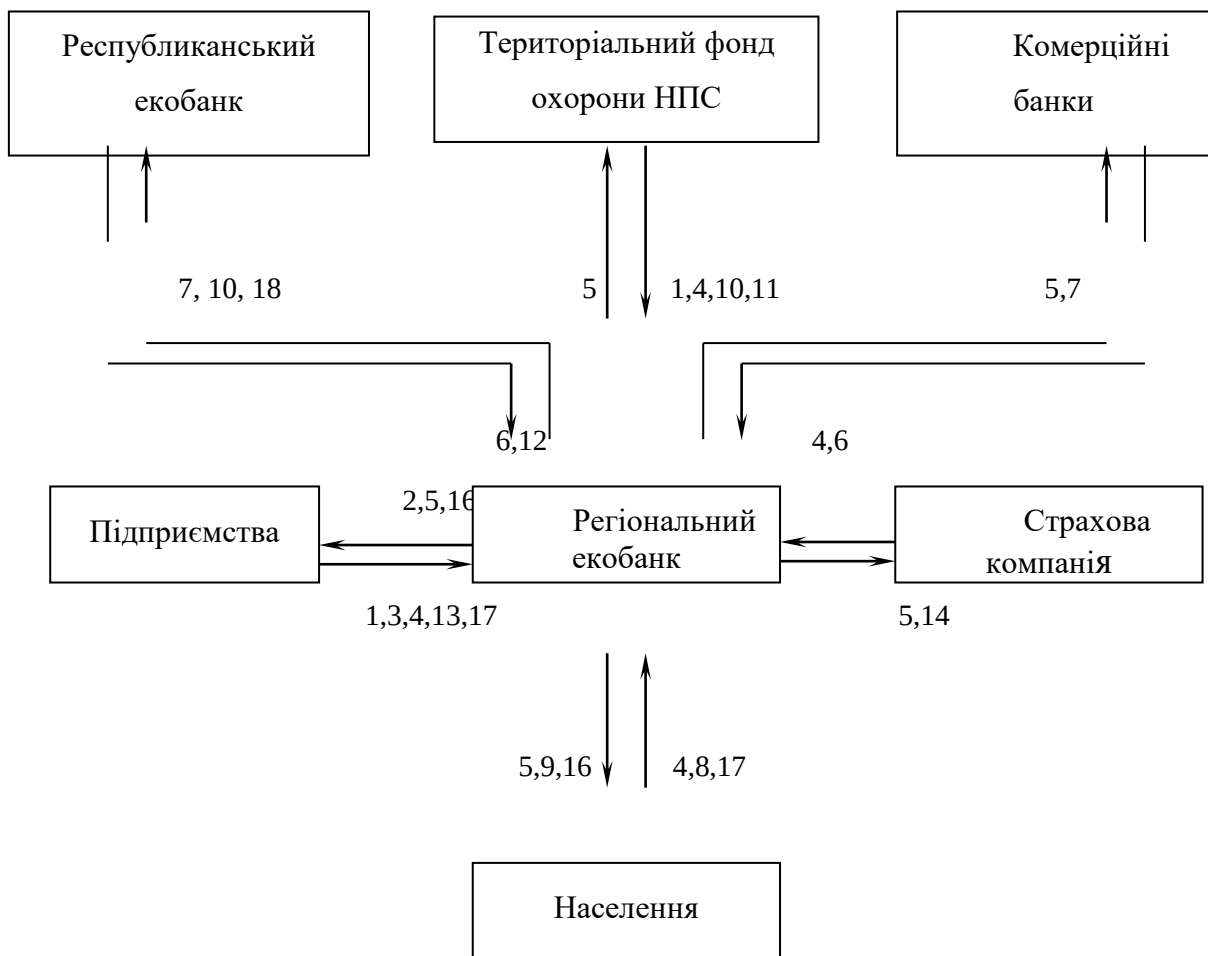

Рис. 8.1 Схема фінансових потоків, виникаючих між
регіональним екобанком і його клієнтами

- 1 – перерахування коштів на екологічні (цільові) рахунки
- 2 – пільгове кредитування природоохоронних проектів та заходів
- 3 – сплата пільгового відсотку за кредит та суми кредиту

- 4 – купівля цінних паперів (акцій, облігацій та ін.)
- 5 – сплата доходів за цінними паперами
- 6 – надання міжбанківського кредиту
- 7 – сплата відсотків та суми боргу по міжбанківському кредиту
- 8 – внески (термінові, до запитання і т.д.)
- 9 – сплата відсотків по внесках
- 10 – перерахування платежів, отриманих від підприємств за користування природними ресурсами і викидання забруднюючих речовин до навколишнього середовища
- 11 – перерахування штрафів за порушення природоохоронного законодавства
- 12 – цільове субсидування природоохоронних проектів загальнодержавного значення
- 13 – сплата інформаційно-консультаційних послуг
- 14 – страхові платежі
- 15 – виплата страхових сум
- 16 – надання кредитів на екологічні цілі
- 17 – сплата відсотків за кредит та суми боргу
- 18 – відрахування до державного резервного (страхового) фонду

екологічний банк може надавати регіональним банкам пільгові кредити та цільові субсидії на фінансування місцевих середозахисних заходів.

Таким чином, у майбутньому екологічні банки повинні стати головними суб'єктами ринкових відносин в екологічній сфері, оскільки через них будуть проходити всі фінансові потоки, пов'язані з перерозподілом коштів природоохоронного призначення.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Визначте проблеми кредитування екологічних заходів в Україні.
2. Проаналізуйте, в чому полягає схожість та відмінність між екологічними фондами та банками.
3. Визначте державні та ринкові методи регулювання природокористування.
4. Проблеми та перспективи створення екологічних банків.
5. Яку роль грають міжнародні фінансово-кредитні інститути у кредитуванні екологічних проектів?

ВИКОРИСТАНА ТА РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України “Про Національний банк України” від 20 травня 1999 р. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. Додаток до журналу “Вісник НБУ”. – 1999. – Випуск 7. – С. 3-23.
2. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. Додаток до журналу “Вісник НБУ”. – 2001. – Випуск 1. – С. 3-46.
3. Банки и банковские операции / Под ред. Е.Ф. Жукова. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 471 с.
4. Банки и банковское дело / Под ред. И.Т. Балабанова. – СПб.: Питер, 2001. – 256 с.
5. Банковская система в Украине / Под ред. С.В. Сергеева. – Харьков: Фактор, 2001. – 99 с.
6. Банковские операции / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: ИНФРА-М, 1995. – 96 с.
7. Банковское дело / Под ред. В.И. Колесникова, Л.П. Кроливецкой. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 480 с.
8. Бобылев С.Н., Ходжаев А.Ш. Экономика природопользования. – М.: ТЕИС, 1997. – 272 с.
9. Васюренко О.Д. Центральный банк в системе финансово-кредитных отношений. – Харьков: ХарМос, 1996. – 80 с.
10. Газман В.Д. Рынок лизинговых услуг. – М.: Правовая культура, 1999. – 376 с.
11. Галіцин В.К., Бушуєва І.В. Система управління кредитними ризиками комерційного банку: Монографія. – К.: Наук. світ, 2000. – 146 с.
12. Голуб А.А., Струкова Е.Б. Экономика природных ресурсов. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 319 с.
13. Гриценко О. Гроші та грошово-кредитна політика. – К.: Основи, 1997. – 180 с.
14. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментарях / За ред. Б.Л. Луціва. – Львів: Львівський банківський коледж НБУ, 1999. – 156 с.
15. Гроші та кредит / За ред. М.І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2001. – 604 с.
16. Гроші та кредит / За ред. Б. Івасіва. – Т.: Карт-бланш, 2000. – 510 с.
17. Деньги, кредит, банки / Под ред. О.И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 464 с.
18. Долан Э.Дж. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. – М., 1996. – 448 с.
19. Заруба О.Д. Банківський менеджмент та аудит. – К.: Лібра, 1996. – 224 с.
20. Иванов В.М. Деньги и кредит. – К.: МАУП, 1999. – 230 с.
21. Иванов В.М., Софіщенко І.Я. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн. – К.: МАУП, 2001. – 232 с.

22. Инвестиционный портфель коммерческого банка / Клебанова Т.С., Решетняк Е.И., Раевнева Е.В. и др. – Харьков: Бизнес Информ, 2000. – 146 с.
23. Купчинский В.А., Улинич А.С. Система управления ресурсами банка. – М.: Экзамен, 2000. – 224 с.
24. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998. – 169 с.
25. Лагутін В.Д. Кредитування: теорія і практика. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 2002. – 215 с.
26. Лифшиц А. Инфляция. Краткий спецкурс // Российский экономический журнал. – 1992. – № 4-6.
27. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: Монографія. – К.: Атіка, 2000. – 240 с.
28. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика / Пер. с англ. – К.: Хагар-Демос, 1993. – 785 с.
29. Макарова Г.Л. Система банковского маркетинга. – М.: Финстатинформ, 1997. – 110 с.
30. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения / Под ред. Л.Н. Красавиной. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 608 с.
31. Мишкін Фредерік С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 963 с.
32. Немченко В.В. Кредитно-денежный механизм в решении экологических проблем. – Одесса: Консалтинг, 1998. – 82 с.
33. Общая теория денег и кредита / Под ред. Е.Ф. Жукова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 423 с.
34. Российская банковская энциклопедия / Гл. ред. О.И. Лаврушин. – М.: Энциклопедическая Творческая Ассоциация, 1995. – 552 с.
35. Роуз П. Банковский менеджмент / Пер. с англ. – М.: Дело, 1997. – 768 с.
36. Статистичний щорічник України за 1998 рік / Держкомстат України. – К.: Техніка, 1999. – 576 с.
37. Усоскин В.М. Банковские пластиковые карточки. – М.: Вазар-Ферро, 1995. – 144 с.
38. Усоскин В.М. “Денежный мир” Милтона Фридмена. – М.: Мысль, 1989. – 172 с.
39. Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: Управление и операции. – М.: Антидор, 1998. – 319 с.
40. Фінанси підприємств / За ред. А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.
41. Харрис Л. Денежная теория / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 749 с.
42. Шпиг Ф., Деркач О. Стратегія управління діяльністю комерційного банку. – Львів: ВАТ “Більбос”, 2000. – 124 с.
43. Шульга Н.П., Мельникова І.М. Банківське депозитне обслуговування фізичних осіб. – К.: КНТЕУ, 1999. – 143 с.
44. Экономические основы экологии / Глухов В.В., Лисочкина Т.В., Некрасова Т.П. – СПб: Специальная литература, 1997. – 304 с.

45. Эндрес А. Экономика окружающей среды / Пер. с нем. – Киев: Лыбидь, 1995. – 168 с.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Аваліст 70
Аваль 70
Активи 11
Акредитив 68–69
Акредитивна форма розрахунків 68–69
Активні операції банків 48–49
Акцепт 13, 66
Акцептний кредит 81
Акцептно-рамбурсний кредит 81
Антиінфляційна політика 20–21

Б

Банк міжнародних розрахунків 86
Банки 40–41
Банківська система 41–42
Банківський кредит 33
Банківські операції 47–50
Банківські рахунки 63
Банківські ризики 50–52
Безготівковий обіг 23
Безготівкові розрахунки 62
Біметалізм 17

В

Валюта 72
Валютна система 72
Валютна система міждержавна (регіональна) 73
Валютна система національна 72
Валютна система світова 73
Валютний арбітраж 79
Валютний курс 75
Валютний механізм 72
Валютний ризик 50
Валютний ринок 77
Валютні відносини 72
Валютні операції 49, 77–78
Вексель 69
Вексельна форма розрахунків 69–70
Вексельний кредит 81
Взаємні фонди грошового ринку 13
Відсотковий ризик 50
Внутрішня конвертованість валют 74

Г

Гарантія 58
Гарантійні операції банків 49
Гроші 7–11
Грошова маса 11
Грошова одиниця 18
Грошова система 17–19
Грошовий обіг 23
Грошовий оборот 24
Грошовий ринок 14
Грошові агрегати 11–12
Грошові реформи 21

Д

Девальвація 21
Депозити на вимогу 12
Депозити строкові 12
Депозитні рахунки 63
Державний кредит 34
Державні цінні папери 34
Дефляційна політика 20
Дисконт 57
Довгостроковий кредит 55–56

Е

Екологічне страхування 96–97
Екологічний банк 98–99
Екологічні податки 94–95
Електронні гроші 15
Емісійні банки 40
Емісія грошей 18

Є

Євро 73
Євровалюта 79
Єврокредити 80
Європейська валютна система 73
Європейський банк реконструкції і розвитку 86, 88–89
Євроринок 80

З

Закладна 34
Закон грошового обігу 24–25
Заставне зобов'язання 58

Зворотний лізинг 36
Зовнішня конвертованість валют 74

I

Інвестиційні банки 45–46
Інвестиційні компанії 53
Інвестиційні операції банків 49
Індекс цін 20
Індосамент 67
Інкасові розпорядження 70
Іноземна валюта 72
Інфляція 19
Іпотечні банки 46–47
Іпотечні облігації 35
Іпотечний кредит 34–35

К

Казначейське зобов'язання держави 34
Касові операції банків 49
Комерційний кредит 33
Комерційні банки 44–47
Конвертованість валюти 74–75
Контокорентний кредит 56
Короткостроковий кредит 55
Котирування валют 77
Кредит 28–29
Кредит за відкритим рахунком 82
Кредитна лінія 57
Кредитна угода 58–59
Кредитний ризик 50
Кредитні рахунки 63
Кредитні спілки 53
Кредитно-банківська система 41
Кредитор 28
Кредитоспроможність позичальника 59–60
Крос-курс валют 77

Л

Лізинг 35, 83, 97
Лізинговий кредит 35–36
Лізинговий платіж 36
Ліквідні активи 11
Ломбарди 54

М

Маржа форвардна 78

Масштаб цін 8, 18
Межі кредиту 30
Міжнародний банк реконструкції і розвитку 85
Міжнародний валютний фонд 83–85, 88
Міжнародний кредит 80–82
Міжнародні валютно-кредитні та фінансові організації 83–86
Монометалізм 17

Н

Національний банк України 42–44
Неконвертовані валюти 75
Нетоварні платежі 63
Норма відсотку 31
Нуліфікація 21

О

Облігація державної позики 34
Облікові операції банків 48
Обліковий кредит 57
Онкольний кредит 56
Оперативний лізинг 36
Операції комерційних банків 47–49
Операції Національного банку України 43
Опціон 78–79
Ощадні банки 46
Ощадні внески 13

П

Пасивні операції банків 48
Переказний вексель 70
Платіжна вимога 70
Платіжна вимога-доручення 63
Платіжний баланс 75–76
Позикові операції банків 48
Позичальник 28
Поручительство 58
Послуги комерційних банків 49–50
Поточні бюджетні рахунки 63
Поточні рахунки 63
Простий вексель 69
Прості відсотки 61–62

Р

Ревальвація 21
Регіональні банки розвитку 86

Рефінансування 80
Розрахункові операції банків 48
Роялті 95

С

Світовий ринок позикових капіталів 79–80
СДР 83
Середньостроковий кредит 55–56
Складні відсотки 61–62
Споживчий кредит 34
Страхування банківських ризиків 51–52
Строки кредитування 55
Строковий кредит 56

Т

Трастові послуги банків 49
Тратта 70

У

Універсальні банки 41
Управлінська структура комерційного банку 45

Ф

Факторинг 50–82
Фінансові компанії 53
Фінансовий лізинг 36
Фірмовий кредит 81
Форвардні валютні угоди 78
Форфейтинг 82
Ф'ючерсні валютні угоди 78

Х

Хеджирування 52, 78–79

Ц

Ціна опціона 78
Центральні банки 43

Ч

Чек 67
Чекова форма розрахунків 67
Чекові книжки 67

Ш

Швидкість обігу безготівкових грошей 13
Швидкість обігу грошей 13